

บทที่ 1

แนวคิด

เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

บทที่ 1

แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

แนวคิด

1. คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าด้วยเรื่องพระรัตนตรัยซึ่งเป็นสรณะ คือ ที่พึ่งอันเกษมที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ และในพระธรรมคำสอนอันหลั่งออกมาจากพระรัตนตรัยภายในนั้นกล่าวถึง “อริยสัจ” อันเป็นความจริงของชีวิต แนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อประโยชน์สุขของมนุษย์แต่ละคนตลอดจนมวลมนุษยชาติ

2. ลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ เป็นศาสนาแห่งปัญญา มีเนื้อหาครอบคลุมสรรพศาสตร์ ยึดหลักคำสอนแบบกรรมลิขิต และมุ่งเน้นคำสอนที่ไม่มีการว่าร้าย ไม่มีการทำลาย และไม่ก่อสงคราม

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายแนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนาได้
2. อธิบายลักษณะของพระพุทธศาสนาได้

1.1 พระพุทธศาสนาคืออะไร

คำว่า “**พระพุทธศาสนา**” มาจากคำ 3 คำประกอบกันคือ พระ + พุทธ + ศาสนา คำว่า “พระ” เป็นคำที่ใช้ประกอบหน้าคำอื่นแสดงความยกย่อง คำว่า “พุทธ” แปลว่า ตรัสรู้เองไม่ใช่ผู้อื่นทำให้รู้ (ขุ.ขุ.อ. (ไทย) 39/ -/ 8) หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง คำว่า “ศาสนา” แปลว่า คำสอน ดังนั้นความหมายโดยรวมของคำว่า พระพุทธศาสนา คือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้เองไม่ใช่ผู้อื่นทำให้รู้ หลักคำสอนสำคัญของพระองค์ว่าด้วยเรื่องพระรัตนตรัย ได้แก่ พุทธรัตนะ คือ พระพุทธ ธรรมรัตนะ คือ พระธรรม และสังฆรัตนะ คือ พระสงฆ์

พระรัตนตรัยมี 2 ประเภท คือ พระรัตนตรัยภายในซึ่งมีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน เป็นสรณะ คือ ที่พึ่งที่ระลึกอันสูงสุดที่ช่วยให้พ้นทุกข์ได้ และพระรัตนตรัยภายนอกอันเป็นสื่อที่ช่วยให้เข้าถึงพระรัตนตรัยภายใน ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมคำสอนของพระองค์ และพระสงฆ์สาวกของพระองค์

โดยสรุป พระพุทธศาสนา คือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าด้วยเรื่องพระรัตนตรัยซึ่งเป็นสรณะ คือ ที่พึ่งอันเกษมที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ และในพระธรรมคำสอนอันหลังจากออกมาจากพระรัตนตรัยภายในนั้นกล่าวถึง “อริยสัจ” อันเป็นความจริงของชีวิต แนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อประโยชน์สุขของมนุษย์แต่ละคนตลอดจนมวลมนุษยชาติ

คำว่า “พระพุทธศาสนา” ปรากฏครั้งแรกในวันที่พระสมณโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่อง โอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ 1,250 รูป ที่มาประชุมกันโดยไม่ได้นัดหมายในวันเพ็ญเดือน 3 หรือที่ชาวพุทธรู้จักกันในนามวันมาฆบูชา โอวาทปาฏิโมกข์เป็นพุทธประเพณีที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดงเหมือนกัน เช่น พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ดังใจความตอนหนึ่งว่า

สพฺพปาปสฺส อภรณํ	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กฺกุสลสฺสุปสมฺปทา	การยังกุศลให้ถึงพร้อม
สจฺจิตฺตปริโยทปนํ	การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

เอตํ พุทธาน สาสนํ นี้เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย (ที.ม. (บาลี) 10/ 54/ 57)

คำว่า “**พุทธาน สาสนํ**” ก็คือพุทธศาสนานั้นเอง คำว่า “สาสนํ” เป็นภาษามคธหรือที่รู้จักกันทั่วไปว่าภาษาบาลี ส่วนคำว่า “ศาสนา” เป็นภาษาไทยซึ่งมาจากภาษาสันสกฤตว่า “ศาสน”

เหตุที่กล่าวว่าหลักคำสอนสำคัญของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าด้วยเรื่องพระรัตนตรัยนั้นอ้างอิงจากมหาปริณิพพานสูตร คือ ก่อนพระพุทธองค์จะปรินิพพานทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในข้อปฏิบัติ จะพึงมีแก่ภิกษุแม้รูปหนึ่ง พวกเธอจงถามเถิด อย่าได้มีความร้อใจภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพาะหน้าเราแล้ว เรายังมีอามहुลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เฉพาะพระพักตร์”

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้แล้วพวกภิกษุเหล่านั้นก็พากันนั่งอยู่ แม้ครั้งที่สอง แม้ครั้งที่สาม ภิกษุเหล่านั้นก็พากันนั่งอยู่... ในครั้งนั้นไม่มีภิกษุรูปใดถามข้อสงสัยเลย เพราะภิกษุทุกรูปในที่นั้นได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยสงฆ์กันหมดแล้ว (ที.ม. (ไทย) 13/ 142/ 321)

พระดำรัสนี้เป็น การสอบถามภิกษุทั้งหลายว่าสิ่งที่พระองค์สอนมาตลอด 45 พรรษานั้น มีภิกษุรูปใดสงสัยอะไรบ้าง ให้รับถาม เพราะเมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว จะไม่มีโอกาสถามอีก คล้าย ๆ กับเวลาเราเรียนหนังสือในห้องเรียนก่อนหมดเวลาแต่ละคาบหรือก่อนปิดคอร์ส ครูก็จะถามว่าที่สอนมาทั้งหมด มีใครสงสัยตรงไหนบ้างก็ให้ถาม

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า หลักคำสอนสำคัญตลอดพระชนม์ชีพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีเพียงประการเดียวคือ พระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ส่วนเรื่องมรรคและข้อปฏิบัติต่าง ๆ นั้นสงเคราะห์ไว้ในหมวดพระธรรม พระรัตนตรัยจึงเป็น “แก่นของพระพุทธศาสนา” ซึ่งนักศึกษาจะได้เรียนอย่างละเอียดในบทที่ 2

1.2 ทำไมต้องศึกษาพระพุทธศาสนา

จากที่กล่าวแล้วว่าพระพุทธศาสนา คือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าด้วยเรื่องพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเกษมที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ และในพระธรรมคำสอนอันหลังออกจากมาจากพระรัตนตรัยภายในนั้นกล่าวถึง “อริยสัจ” อันเป็นความจริงของชีวิต แนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติ ดังนั้นเป้าหมายหรือเหตุผลในการศึกษาพระพุทธศาสนาจึงมีอย่างน้อย 2 ประการคือ

1.2.1 เพื่อให้ทราบความจริงของชีวิตและดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง

พระพุทธศาสนาตอบคำถามเกี่ยวกับความจริงของชีวิตต่าง ๆ ที่ค้างคาใจชาวโลกทั้งหลายได้ คือ เกิดมาทำไม อะไรคือเป้าหมายของชีวิต ตายแล้วไปไหน นรกสวรรค์มีจริงหรือไม่ ทำอย่างไรตายแล้วจึงจะไปสวรรค์ ทำไมมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจึงมีความแตกต่างกัน เพราะเหตุใดบางคนได้เกิดในตระกูลที่ร่ำรวย ในขณะที่บางคนต้องเป็นลูกขอทาน ทำไมคนนั้นจึงหล่อสวย แต่บางคนกลับขี้ริ้วขี้เหร่ อะไรทำให้บางคนขยันฉลาดแต่ยังยากจนอยู่ ทำอย่างไรชีวิตจึงจะมีความสุขความสำเร็จ ทำอย่างไรจึงจะร่ำรวย ฯลฯ

คำตอบของคำถามเหล่านี้มีอยู่ในพระพุทธศาสนามากกว่า 2,500 ปีแล้ว ปัจจุบันได้บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกและมักถูกเก็บลิ้มไว้ตามห้องสมุดต่าง ๆ มีคนกล่าวไว้ว่า “น่าเสียดายที่ธรรมะในพระไตรปิฎกอันเป็นประดุจภูเขาทองยังคงอยู่อย่างเปิดเผย” โดยไม่ค่อยมีใครสนใจศึกษาหรือแม้แต่หันไปเหลียวแล บางแห่งกลายเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สำหรับไว้กราบไว้ไปเสียก็มี ซึ่งไม่ตรงวัตถุประสงค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาวโลกกลับให้ความสำคัญกับตำราต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นโดยคนที่ยังมีกิเลสหนาปัญญาหยาบอยู่ด้วยเหตุนี้ ปัญหาและความทุกข์เพราะกิเลสเป็นรากเหง้าจึงรุมล้อมมวลมนุษยย์อยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

บางคนอาจจะอ้างว่า ก็เวลาชีวิตมีน้อย แค่งานงก ๆ แต่ละวันเวลา ก็แทบจะไม่พออยู่แล้ว จะเอาเวลาที่ไหนไปศึกษาพระพุทธศาสนา

หลักการบริหารเวลาสากลของชาวโลก คือ จัดลำดับความสำคัญของสิ่งที่ต้องทำ ให้เวลากับสิ่งที่สำคัญที่สุดมากที่สุดแล้วค่อย ๆ ลดลำดับปริมาณเวลาลงมาตามความสำคัญ

หากเรายังไม่รู้จักความจริงของชีวิตแล้ว เราจะรู้ได้อย่างไรว่า อะไรเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิต การที่เรา

ให้เวลาทั้งชีวิตไปกับการทำมาหากินและครอบครัวนั้น ถูกต้องแล้วหรือ จะรู้ได้อย่างไรว่าสิ่งที่เราทำอยู่ ถูกต้องแล้ว เหตุที่หลายคนยังยากจนอยู่ แม้ขยันทำงานจนไม่มีเวลาหยุดพักนั้นเป็นเพราะโชคไม่ดีจริงหรือ แล้วทำไมบางคนจึงโชคดีอยู่บ่อยครั้ง

ก่อนที่เราจะซื้อเครื่องมือหรืออุปกรณ์มาใช้งาน เราจำเป็นต้องศึกษาให้รู้ความจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้น ก่อน จึงจะซื้อได้ตรงกับความต้องการและใช้งานได้ถูกต้อง คงไม่มีใครซื้อรถมาขับโดยไม่ได้ศึกษามาก่อน

แต่เรื่องชีวิตทำไมชาวโลกจึงไม่ค่อยได้เรียนรู้กันว่า ชีวิตคืออะไร อะไรคือสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตที่เราจะต้องทำ ไม่ทำไม่ได้ ปัจจุบันมนุษย์ให้ความสำคัญกับวิชาชีพเสียมาก วิชาชีวิตกลายเป็นสิ่งที่ถูกมองข้าม เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ชีวิตแต่ละคนจะเป็นอย่างไร คงไม่ต่างอะไรกับการขับรถโดยไม่ได้ศึกษาวิธีการใช้ ผลสุดท้ายคือ “รถพัง” รถพังยังซื้อใหม่ได้ แต่ถ้าชีวิตพังแล้วเราจะหาซื้อจากที่ไหน เคยคิดเรื่องนี้กันบ้างไหม

หากนรกสวรรค์มีจริงและวันนี้คุณต้องตาย คุณจะอย่างไร คุณเชื่อมั่นหรือไม่ว่าจะได้ไปเสวยสุขบนสวรรค์ เพราะตลอดชีวิตคุณไม่เคยได้ศึกษาเลยว่า ทำอย่างไรจึงจะไปสวรรค์ได้ แม้บางคนจะแข็งใจเชื่อว่า ตายแล้วสูญ สวรรค์อยู่ในอกนรกอยู่ในใจ แต่นั่นก็เป็นความเชื่อ คุณไม่อาจจะเปลี่ยนแปลงความจริงได้ แม้คนตาบอดจะเชื่อว่าโลกนี้ไม่มีแสงสว่าง แต่ความเชื่อนี้ก็ไม่อาจทำให้ดวงอาทิตย์หยุดเปล่งแสงได้

มีหลายสิ่งที่เราไม่อยากให้เป็นเรื่องจริง แต่ก็เป็นเรื่องจริงมาซ้ำกับซ้ำกลับ ชีวิตหลังความตายก็เช่นกัน แม้เราเชื่อว่าไม่มีด้วยความทะนงตน หรือแม้เราภาวนาขออย่าให้มี หรือแม้เราสามารถรณรงค์ให้คนทั้งโลกเชื่อว่า ซาติน้ำเป็นนิทานเหลวไหล แต่ความจริงมันก็คือความจริง ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ และที่สำคัญคือความตายเป็นการสอบครั้งเดียวที่ไม่มีโอกาสให้แก้ตัวใหม่อีกรอบ (ดังตฤณ, 2548 : 121-122, 181)

คนฉลาดจึงแบ่งเวลาศึกษาความจริงของชีวิตเอาไว้บ้าง เพื่อจะได้ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องด้วยการทำความดีเอาไว้ หากนรกสวรรค์มีจริงตายแล้วจะได้ไปสวรรค์ ไม่ต้องทุกข์ทรมานอยู่ในนรกดังภาพในผนังโบสถ์ที่เคยเห็นในวัยเด็ก แต่คนที่มึนปัญญายิ่งกว่านั้นจะให้เวลากับการศึกษาคำสอนของชีวิตมาก ๆ เมื่อทราบแล้วจะได้ทุ่มเวลาให้กับสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตมาก ๆ

นักศึกษาหลายท่านอาจจะคิดว่า แล้วเราจะเชื่อได้อย่างไรว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาถูกต้อง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่เคยอ่อนน้อมให้ใครต่อใครเชื่อพระองค์ แต่กลับบอกอย่างชัดเจนไว้ในเกสปุตตนิสุตตซึ่งสรุปความได้ว่า “อย่าปลงใจเชื่อในคำสอนใด ๆ ไม่ว่าคำสอนนั้นจะน่าเชื่อถือเพียงใดก็ตาม จนกว่าเราจะได้ทดลองพิสูจน์คำสอนนั้นจนรู้ได้ด้วยตนเองว่าดีหรือไม่ดี ถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง” (อง.ทุก. (ไทย) 20/66/255-257) เพราะฉะนั้นนักศึกษาจึงต้องศึกษาและพิสูจน์คำสอนในพระพุทธศาสนาด้วยตัวเอง

1.2.2 เพื่อประโยชน์สุขของตนเองและเพื่อนร่วมโลก

เป้าหมายการศึกษาพระพุทธศาสนาข้อนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากข้อที่หนึ่ง กล่าวคือ เมื่อศึกษาจนรู้ความจริงของชีวิตและได้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องแล้ว ตนเองก็จะได้รับประโยชน์สุขต่าง ๆ อีกทั้งเพื่อน

ร่วมโลกก็จะได้รับประโยชน์สุขเหล่านั้นจากเราด้วย

ประโยชน์ตามคำสอนในพระพุทธศาสนามีอยู่ 3 ประการ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์คือประโยชน์ในปัจจุบันชาติ สัมปรายิกัตถประโยชน์คือประโยชน์ในภพชาติหน้า และปรมัตถประโยชน์คือประโยชน์สูงสุดในชีวิต (ช.จ.อ. (ไทย) 67/ 122/ 72)

1) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันชาติ

เป็นการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์คือความสุขความสำเร็จในชาตินี้ นั่นคือ ต้องสร้างตัวสร้างฐานะให้มั่นคง ประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรมเพราะจะทำให้ชีวิตตกต่ำ จะเป็นอาชีพอะไรก็ตามความถนัดของแต่ละคน ไม่ว่าจะป็นนักรุกิจ แพทย์ ครู พ่อค้า ชาวนา ชาวไร่ เมื่อตั้งเป้าหมายชีวิตแล้ว ก็มุ่งมั่นฝึกฝนตนเองสร้างตัวสร้างฐานะให้บรรลุเป้าหมายชีวิตให้ได้ โดยมีหลักการว่าต้องสร้างตัวสร้างฐานะไปพร้อมกับการสร้างศีลธรรมในตน หากทำอย่างนี้ได้ตนก็จะเป็นสุขและประสบความสำเร็จตามความสามารถของตน อีกทั้งการมีศีลธรรมจะทำให้เราไม่เป็นภัยแก่ใคร แต่จะเป็นต้นแบบที่ดีและเป็นประโยชน์แก่สังคมในด้านต่าง ๆ อีกด้วย

2) สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในภพชาติหน้า

เป็นการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์ คือความสุขความสำเร็จในชาติหน้า เพราะพระพุทธศาสนาสอนไว้อย่างชัดเจนว่า ตายแล้วไม่สูญ ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลสก็ยังคงเวียนว่ายตายเกิดไปเรื่อย ๆ คำสอนในพระพุทธศาสนาระบุว่า นรกสวรรค์มีจริง หากต้องการไปเกิดเสวยสุขบนสวรรค์ต้องสั่งสม “บุญ” ไว้มาก ๆ มีการให้ทาน รักษาศีล และเจริญสมาธิภาวนา เป็นต้น ผู้ที่สั่งสมบุญไว้มากเมื่อได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก ก็จะสมบุญพร้อมมาก ทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ และคุณสมบัติ เรียกว่า หล่อสวย รวย ฉลาด สมปรารถนาในสิ่งต่าง ๆ เมื่อสมบุญพร้อมแล้วก็จะสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้มากอีกด้วย และการสั่งสมบุญมาก ๆ นี้ยังเป็นปัจจัยสำคัญให้บรรลุประโยชน์สูงสุดได้อย่างรวดเร็วเช่นกัน

3) ปรมัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์สูงสุดในชีวิต

เป็นการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์สูงสุดคือ การบริสุทธิหลุดพ้นจากกิเลสอันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์นั้นคือการเป็นพระอรหันต์นั่นเอง แต่จะก้าวขึ้นสู่ภูมินี้ได้จะต้องสั่งสมบุญและเจริญสมาธิภาวนาอย่างยิ่งยวด เพื่อให้เข้าถึงพระรัตนตรัยภายในซึ่งเป็นสรณะที่ช่วยกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปจากใจได้ เมื่อกิเลสหมดสิ้นแล้วความทุกข์อันเป็นผลงานของมันก็จะดับอย่างถาวร เมื่อถึงคราวหลับตาลาโลกก็จะไปเสวยสุขนิรันดร์อยู่ในอายตนิพพาน ไม่ต้องทนทุกข์กับการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป หากการได้เกิดอยู่เรื่อยไปเป็นสุขจริงคงไม่มีชาวคนฆ่าตัวตายให้ได้ยินอยู่บ่อย ๆ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงสอนว่า การเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์ เป้าหมายสูงสุดของทุกชีวิตคือการหยุดวงจรนี้เสียให้ได้

ผู้ที่เข้าถึงพระรัตนตรัยภายในแล้วแม้จะอยู่ในระดับที่กิเลสยังไม่หมด ถึงกระนั้นก็จะได้รับความสุขอันไพศาลกว่าความสุขทั่วไป และสามารถแผ่แผ่ความสุขนี้ไปสู่เพื่อนร่วมโลก ด้วยการทำหน้าที่กัลยาณมิตรคือสอนให้เขาได้เข้าถึงสรณะภายใน เมื่อชาวโลกได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัวกันมาก ๆ แล้ว สันติสุขภายในที่แต่ละคนได้รับก็จะแผ่ขยายออกไปเป็นสันติภาพของโลก สงครามจะยุติ คนจะรักและสามัคคีกัน เพราะ

ต้นเหตุแห่งสงครามคือกิเลสในใจได้รับการควบคุมและค่อย ๆ กำจัดออกไปด้วยพระรัตนตรัยในตัว

ปรมัตถประโยชน์นี้ คือ ประโยชน์สูงสุดที่สมควรได้จากความเป็นมนุษย์ คือ ความสุขสูงสุดที่มวลมนุษยชาติควรจะได้รับ หากจะมองความสุขแบบชาวโลกบ้าง บางคนนั่งชมทะเลอย่างเหม่อลอยก็เป็นสุขแล้ว ไม่ต้องคิดอะไรเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์อีก หลายคนได้เสพงามไปวัน ๆ ก็หน้าใจแล้ว หลายคนตั้งเป้าหมายและมุ่งมั่นบากบั่นไปจนถึงปลายทางสักครั้งเดียวก็เต็มอิมกับความเป็นมนุษย์แล้ว แต่มีคนน้อยเท่านั้นที่ตั้งคำถามกับตนเองอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันว่า อะไรคือประโยชน์สูงสุดที่สมควรได้จากความเป็นมนุษย์ (ดังตฤณ, 2548 : 27-28)

แม้บางคนจะเคยตั้งคำถามนี้กับตัวเอง แต่ก็เพียงชั่วครั้งชั่วคราว แล้วก็ถูกกลบให้เลือนหายไปด้วยการกิจเร่งด่วนประจำวัน โดยที่ยังไม่ได้รับคำตอบแต่อย่างใด จริง ๆ แล้วโชคดีเหลือเกินที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์ แต่มีน้อยคนนักที่ฉวยโอกาสสำคัญนี้ ทำความรู้จักกับความเป็นมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยการศึกษา คำสอนในพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้คนที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วตายฟรีจึงมีจำนวนมาก และมีมากเหลือเกินที่ชีวิตติดลบ คือ ดำเนินชีวิตผิดพลาดจนต้องตกนรกหมกไหม้อย่างยาวนาน ทั้งนี้เพราะไม่ได้ศึกษาความจริงของชีวิตนั่นเอง

1.3 วิธีการศึกษาพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในนิพเพธิกปัญญาสูตรว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 4 ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา เป็นเครื่องชำระกิเลส ธรรม 4 ประการนี้คือ

- 1) สัปปุริสสังเสวะ การคบสัตบุรุษ
- 2) สัทธรรมสวนะ ฟังคำสั่งสอนของท่าน
- 3) โยนิโสมนสิการ กระทำให้ไว้ในใจโดยอุบายที่ชอบ
- 4) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม” (ส.มหา.อ.31/653/402)

หลักธรรม 4 ประการนี้ชาวพุทธรู้จักกันในนามวุฒิธรรม หมายถึง ธรรมให้ถึงความเจริญ กล่าวคือ เมื่อปฏิบัติตามธรรมทั้ง 4 ประการนี้จะทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองทั้งทางโลกและทางธรรม

1.3.1 สัปปุริสสังเสวะ : การคบสัตบุรุษ

สัตบุรุษ แปลว่า คนสงบ คนดี คนมีศีลมีธรรม คำที่มีความหมายใกล้เคียงกันได้แก่ คำว่า กัลยาณมิตร หรือ มิตรดี และคำว่า บัณฑิต หมายถึง คนที่มีจิตใจผ่องใสเป็นปกติ เป็นผู้ที่ดีดี พุทธิ ทำดี เป็นปกติ ซึ่งตรงข้ามกับคนพาล คือ คนไม่ดีซึ่งมีจิตใจที่ขุ่นมัวเป็นปกติ เป็นคนที่คิดชั่ว พุทธิชั่ว ทำชั่วเป็นปกติ

คำว่าสัตบุรุษนี้พระเดชพระคุณพระภวณาวิริยคุณ รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกายได้แปลเอาไว้ด้วยภาษาที่เข้าใจได้ง่าย ๆ ว่า “ครูดี” กล่าวคือ การจะศึกษาพระพุทธศาสนาก็ดี หรือ การจะศึกษาวิชา

ความรู้ใด ๆ ก็แล้วแต่ เบื้องต้นจะต้อง “หาครูดีให้พบ” ก่อน คือ ต้องตั้งคำถามว่า “ใคร” หรือ “Who” ที่จะเป็นครูให้เราได้

เนื่องจากมนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้ จึงต้องอาศัยครูผู้สืบทอดวิชาขึ้นมาเรียนรู้โลกก่อนเป็นผู้สอนให้การเรียนรู้ ทำให้เราเข้าใจสิ่งที่ศึกษาได้รวดเร็วกว่าการเรียนด้วยตนเอง เปรียบเสมือนการเดินทางไปในที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่เราไม่เคยไปด้วยลำพังตัวเองนั้น ยากที่เราจะคลำทางไปได้ถูกต้อง แม้จะมีแผนที่หรือตำรานำทางก็ยิ่งยาก แต่หากมีคนที่ชัดเจนเส้นทางนำเราไปจะง่ายกว่ามาก นักวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบกฎธรรมชาติใหม่ ๆ จนนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าในทางโลกนั้น ก็ไม่ได้ศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองทุกอย่าง แต่เป็นการศึกษาของเก่าแล้วต่อยอดความรู้ออกไปทั้งสิ้น โอนส์ไตน์เคยเล่าไว้ว่า เมื่อเขาอายุได้ 12 ปี ได้เรียนวิชาเรขาคณิตจากตำราของยูคลิด (Euclid’s Geometry) เขาตื่นเต้นและพอใจมาก ถึงกับกล่าวออกมาว่า “ในวัยเด็กผู้ใดไม่เคยเรียนตำราเล่มนี้ ไม่มีทางที่จะเป็นนักสร้างทฤษฎีที่ยิ่งใหญ่ได้” (ทวี มุขระโกษา, 2548:322)

สำหรับวิชาชีวิตคือพระพุทธศาสนานั้นก็ต้องอาศัยครูเหมือนกัน แม้แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเอง ขณะที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ก็ต้องมีครูด้วย เท่าที่ปรากฏอยู่ในพุทธวงศ์พระโพธิสัตว์ของเราได้ออกบวชในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ 8 พระองค์ ล่าสุดคือในสมัยของพระกัสสปพุทธเจ้า ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ครั้งนั้น เราเป็นมาณพปรากฏชื่อว่า โชติปาละ... ท่านขมุกการอุบาสกพาเราเข้าเฝ้าพระกัสสปชินพุทธเจ้า เราฟังธรรมแล้วก็บวชในสำนักของพระองค์... เราเล่าเรียนนวัจนวาทศาสตร์ พุทธวจนะตลอดทั้งหมด ยังพระศาสนาของพระชินพุทธเจ้าให้งามแล้ว” (ขุ พุทธวงศ์.อ.73/25/668) หรือ พระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ก็ได้ออกบวชอยู่ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราด้วยเช่นกัน มีนามว่า “อชิตภิกษุ”

การตรัสรู้ด้วยพระองค์เองของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นหมายเอาชาติสุดท้าย ส่วนในเส้นทางการสร้างบารมีนั้นต้องอาศัยครูนำทางมาเป็นระยะ ๆ

การเลือกครูต้องพิจารณา 2 เรื่องใหญ่คือ ต้องพิจารณาจากการมีความรู้จริง และการมีนิสัยดีจริง เราจึงจะแน่ใจได้ว่า ท่านสามารถสอนเราได้จริงทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เพราะว่าการที่ท่านมีนิสัยดีจริงนั้น ก็เท่ากับเป็นการยืนยันว่า เรื่องที่ท่านกำลังสอนอยู่นั้นท่านปฏิบัติได้จริง (พระภควานาวิริยคุณ, 2550:15-16) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ครูที่ดีจะต้องทั้งแนะและนำเราในทางที่ถูกต้องและดีได้ “แนะ” คือให้ความรู้ที่ถูกต้อง ส่วน “นำ” คือ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้เราได้ในเรื่องงานและเรื่องการค้าเนินชีวิต

คำว่าครูนั้นหมายเอาบุคคลเป็นหลัก แต่อย่างไรก็ตามสิ่งอื่น ๆ ก็สามารถเป็นครูเราได้เช่นกัน โดยเฉพาะสื่อที่ให้ความรู้ต่าง ๆ ทั้งโทรทัศน์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต นิตยสาร หนังสือเรียน หนังสือธรรมะ หนังสือพิมพ์ และอื่น ๆ เพราะสื่อเหล่านี้ได้นำคนและสิ่งแทนของคนออกเผยแพร่สู่สายตาของสาธารณชนจำนวนมาก ปัจจุบันคนแต่ละคนไม่จำเป็นต้องพบกันโดยตรงก็สามารถสื่อสารกันได้ทั่วทุกมุมโลกผ่านสื่อที่ทันสมัย คนได้ลงไปอยู่ในสื่อต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดีไปสู่ชาวโลกอย่างกว้างขวางและยากต่อการควบคุม

ปัจจุบันชาวโลกตระหนักดีว่าสื่อมีอิทธิพลต่อการให้ความรู้ และต่อการเป็นแบบอย่างทั้งด้านดีและไม่ดีเพื่อให้คนเลียนแบบอย่างมาก เช่น เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2551 ประธานาธิบดี จอร์จ ดับเบิลยู บุช ผู้นำสหรัฐอเมริกา เจอการประท้วงที่คาดไม่ถึงจากนักข่าวอิรักรายหนึ่งโดยขวางรองเท้าใส่ท่าน หลังจากนั้นไม่นานได้เกิดเหตุการณ์แบบเดียวกันนี้ขึ้นอีกอย่างน้อย 2 ครั้งคือ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552 หม่อมราชวงศ์วิมลนุชชนในอังกฤษถอดรองเท้าปาใส่ นายเหวิน เจียเป่า นายกรัฐมนตรีจีนที่อยู่ระหว่างการเยือนอังกฤษและในเดือนเมษายน พ.ศ. 2552 นักข่าวในอินเดียได้ปารองเท้าเฉี่ยวหน้ารัฐมนตรีมหาดไทย กลางงานแถลงข่าวในกรุงนิวเดลี

เหตุการณ์ปารองเท้าในประเทศอังกฤษและในอินเดียอาจจะไม่เกิดขึ้น หากไม่มีภาพข่าวการปารองเท้าใส่ประธานาธิบดี จอร์จ ดับเบิลยู บุช ในประเทศอิรัก เผยแพร่ไปทั่วโลก ด้วยเหตุนี้สื่อจึงมีผลต่อพฤติกรรมของคนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในหมู่เยาวชนด้วยแล้ว มีตัวอย่างให้เห็นจำนวนมากในปัจจุบัน ดังนั้น ประเด็นสำคัญจึงมีอยู่ 2 ประการคือ สื่อมวลชนควรเสนอข่าวดี ๆ ข่าวสร้างสรรค์เป็นหลัก และผู้เสพสื่อก็ควรเลือกเสพสีขาวเป็นหลัก สำหรับเหตุการณ์หรือสิ่งที่ไม่ดีที่เกิดขึ้นนั้นก็ให้ช่วยกันจัดการแก้ไข ไม่ใช่ปล่อยไว้เฉย ๆ

1.3.2 สัทธรรมสวนะ : ฟังคำสั่งสอนของท่าน

สัทธรรมสวนะ หมายถึง ฟังคำสั่งสอนของท่าน ในหัวข้อนี้พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวิริยคุณ รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย กล่าวไว้ว่า เมื่อเราได้พบครูดีแล้ว สิ่งสำคัญอันดับสองก็คือ “ต้องฟังคำครูให้ชัด” อย่าได้ผิดพลาดคลาดเคลื่อนเพี้ยนความหมาย เพราะถ้าฟังไม่ชัดแล้วจำไปทำผิด ๆ ก็จะก่อปัญหาให้มากมาย ในภายหลัง

การฟังครูให้ชัด คือ ฟังแล้วอย่าฟังผ่าน ๆ ฟังแล้วจะต้อง “จับประเด็นได้” และจะต้องได้ “คำจำกัดความ” ของเรื่องนั้น ๆ ออกมาอย่างชัดเจน

การจับประเด็น ได้แก่ การตั้งคำถามว่า “What” กล่าวคือ ครูพูดถึงเรื่องอะไรบ้าง ประเด็นใหญ่คืออะไร ประเด็นย่อยมีอะไรบ้าง หรือหากเป็นการอ่านหนังสือ ก็ต้องจับประเด็นให้ได้ว่า หนังสือที่อ่านกล่าวถึงเรื่องอะไร หากไม่รู้จักจับประเด็น เราจะได้ประโยชน์จากการฟังหรือการอ่านน้อยมาก เพราะเมื่อฟังหรืออ่านหนังสือจบแล้วจะจำอะไรแทบไม่ได้เลย แต่ถ้าจับประเด็นได้อย่างน้อย ๆ เราจะจำประเด็นได้ เมื่อจำประเด็นได้จะสามารถเชื่อมโยงไปสู่รายละเอียดได้

เมื่อจับประเด็นได้แล้วขั้นต่อไปก็ต้องได้ “คำจำกัดความ” ของประเด็นนั้น ๆ หรือเรื่องนั้น ๆ อย่างถูกต้อง คำจำกัดความ คือ การกำหนดความหมายที่ถูกต้องและชัดเจน ทั้งในทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ เพื่อให้ครูและนักเรียน เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน ในเรื่องความหมาย หลักการปฏิบัติ ทิศทางการปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่ได้จากการปฏิบัติในเรื่องนั้น ๆ

การศึกษาเรื่องใดก็ตามถ้าผู้สอนไม่ให้คำจำกัดความแก่ผู้เรียนอย่างชัดเจน ก็เท่ากับตกม้าตายตั้งแต่ต้นทันที เพราะเมื่อคำจำกัดความไม่ชัดแล้ว ผู้เรียนจะมีโอกาสเข้าใจผิดได้ ส่งผลให้การคิด การพูด และ

การปฏิบัติย่อมเกิดผิดพลาดตามไปด้วย ผลลัพธ์ที่ออกมาย่อมทำให้เกิดปัญหาเดือดร้อนยุ่งยากตามมาทันที เพราะฉะนั้น ใครที่เป็นครูสอนเรื่องอะไร หรือใครที่ศึกษาเรื่องอะไร เพื่อป้องกันความผิดพลาดต้องเอาความจำกัดความในเรื่องที่เรียนนั้นออกมาให้ได้ ถ้าครูไม่ได้ให้มา ก็ต้องซักถามกับครูให้เป็น ถ้าครูตอบแล้วยังเข้าใจไม่ชัดเจน ก็ต้องไปค้นคว้าเพิ่มเติมเอง

วิธีการหาคำจำกัดความแบบง่าย ๆ ก็คือ การตั้งคำถามในเรื่องที่เรียนด้วยคำว่า “อะไร” หรือที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า “What” แล้วเดี๋ยวเราก็จะได้คำจำกัดความออกมา

ยกตัวอย่างเช่นวันนี้เราฟังหลวงพ่อบุญ เรื่องบุญ ดังนั้นประเด็นก็คือ “เรื่องบุญ” เมื่อจับประเด็นได้แล้วต่อไปก็เป็นเรื่องคำจำกัดความของคำว่า “บุญ” โดยการถามว่า บุญคืออะไร ก็ต้องตอบว่า บุญ คือ “ธาตุบริสุทธิ์และละเอียด มีลักษณะเป็นดวงกลมรอบตัว ใส สว่าง เกิดขึ้นจากการทำความดี ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล และเจริญสมาธิภาวนา ฯลฯ บุญเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะค่อย ๆ ซ้ำระล่ำใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสไปเรื่อย ๆ จนหมดในที่สุด และบุญนั้นจะบันดาลความสุขความสำเร็จให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่เป็นเจ้าของ”

การจะให้คำจำกัดความเรื่องอะไรก็ตามเราจะต้องศึกษาเรื่องนั้น ๆ ให้กว้างขวางและลึกซึ้งเสียก่อน จึงจะสามารถให้คำจำกัดความที่ถูกต้อง กระชับ และชัดเจนได้ หากศึกษาไม่ครบถ้วนและไม่ละเอียดพอจะมีโอกาสให้คำจำกัดความผิดพลาดได้ อุปมาเหมือนคนตาบอดหลายคนคลำข้างคนละส่วนกัน แต่ทุกคนไม่ได้ศึกษาข้างทั้งตัว จึงทำให้มโนภาพในใจเกี่ยวกับข้างของแต่ละคนไม่ถูกต้องและไม่เหมือนกัน หรือตั้งเรื่องที่เราเคยได้ยินได้ฟังมาแต่โบราณว่า เด็กคนหนึ่งไปฟังพระเทศน์ ขณะฟังนั้นหลับบ้างตื่นบ้าง ได้ยินพระท่านเทศน์ว่า “การนอนตื่นสายก็ดี การเกียจคร้านทำการงานก็ดี” จับใจความได้เท่านั้นที่เหลือหลับจึงไม่ได้ยินว่าพระท่านเทศน์อะไรอีกบ้าง เมื่อกลับไปบ้านจึงทำตามที่พระท่านเทศน์คือ นอนตื่นสายและไม่ช่วยพ่อแม่ทำงานเพราะเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่ดี

1.3.3 โยนิโสมนสิการ : กระทำให้ไว้ในใจโดยอุบายที่ชอบ

โยนิโสมนสิการ หมายถึง กระทำให้ไว้ในใจโดยอุบายที่ชอบ ในหัวข้อนี้พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวริยคุณ รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย กล่าวไว้ว่า เมื่อเราได้พบครูดีแล้วได้ฟังคำครูชัดเจนแล้ว แต่จะเข้าใจความรู้ของครูได้ลึกซึ้งมากน้อยแค่ไหน ก็อยู่ที่การนำความรู้กลับมาไตร่ตรองให้ลึกซึ้ง เพราะยังมีความลึกซึ้งมากเท่าไร การคิด การพูด การกระทำย่อมได้ผลมากยิ่งขึ้นเท่านั้นด้วย

การตรองคำครูให้ลึกซึ้งคือ การไตร่ตรองให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องถึงวัตถุประสงค์ของธรรมะในเรื่องนั้น ๆ

วิธีการค้นหาวัตถุประสงค์ก็ทำได้ง่าย ๆ ด้วยการตั้งคำถามว่า ทำไม หรือที่ภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Why” ถามคำถามที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า ทำไม ๆ ๆ ๆ ไปสัก 20-30 คำถาม เดี่ยวก็สามารถมองเห็นชัดถึงวัตถุประสงค์ของธรรมะเรื่องนั้น ๆ

ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราศึกษาเรื่องบุญ เราต้องตอบให้ได้ก่อนว่า บุญคืออะไร เมื่อเราตอบได้แล้ว

คำถามต่อไปที่ต้องถามก็คือ ทำไมต้องสร้างบุญ พอเราถามอย่างนี้แล้วการค้นคว้าแบบเจาะลึกไปให้ถึง วัตถุประสงค์นั้น ๆ ก็จะเกิดขึ้น แล้วเราก็จะพบคำตอบมากมาย เช่น

1) บุญสามารถถนอมกาย วาจา ใจ ให้สะอาดบริสุทธิ์ได้ ทำให้เรามีความสุขใจทุกครั้งที่ได้ทำบุญ ส่งผลให้มีบุคลิกภาพดี มีอารมณ์ดี ใบหน้ายิ้มแย้มเบิกบาน มีใจผ่องใสเป็นปกติ ทำให้เป็นที่รักของคนหมู่มาก

2) บุญสามารถสั่งสมไว้ในใจได้ไม่จำกัด ยังมีมากเท่าไร ยิ่งนำความสุขและความเจริญทั้งมนุษย์ สมบัติ ทิพยสมบัติ บริวารสมบัติ และนิพพานสมบัติมาให้แก่เราได้มากเท่านั้น

3) บุญสามารถนำติดตัวเป็นเสบียงข้ามภพชาติไปได้จึงมีอานุภาพในการดลบันดาลให้ไปเกิดในภพ ภูมิและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การทำความดี และเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ ที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดความสุขและความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

4) บุญสามารถใช้ในการออกแบบชีวิตได้ เราอยากมีความสุขและความเจริญในชีวิตแบบใด เราก็ต้องสร้างบุญที่มีอานิสงส์อย่างนั้น คนที่มีบุญมากก็จะประสบความสุขมาก คนที่มีบุญน้อยก็จะประสบความ สำเร็จน้อย

เมื่อเราลองตอบคำถามนี้ในแง่มุมอื่น ๆ เพิ่มเติมเข้าไปอีกสัก 40-50 ครั้ง เดียวก็เจาะลึกเข้าไปถึง วัตถุประสงค์ที่แท้จริงได้ชัดเจน และเราก็จะเห็นภาพรวมที่สรุปใจความสำคัญได้ว่า

วัตถุประสงค์หลักของการทำบุญก็คือ เพื่อแก้ไขข้อผิดพลาดจากวิบากกรรมในอดีต เพื่อสั่งสมความสุขและความเจริญในปัจจุบัน และเพื่อการขจัดอาสวะกิเลสอันเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหมดสิ้น ไปได้

นี่เป็นตัวอย่างของวิธีการตรองคำครุให้ลึก ที่ทำให้เรามีความเข้าใจถูกในเรื่องครูสอนได้อย่างถูกต้อง ชัดเจนลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป และนั่นคือทางมาแห่งปัญญาที่จะคิดถูก พูดถูก และทำถูกได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลได้มากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไป (พระภควานาวิริยคุณ, 2550:21-23)

นักเรียนที่หมั่นไตร่ตรองคำสอนของครูจนเข้าใจอย่างลึกซึ้งอยู่เป็นนิตย์ จะทำให้มองอะไรได้ลึกกว่า คนอื่น ๆ แม้ว่าจะเรียนจบหลักสูตรมาเหมือนกัน แต่ความรู้ความสามารถในการมองโลกจะไม่เท่ากัน ดังเรื่องเล่าที่ว่า มีชาย 3 คนเพิ่งเรียนจบหลักสูตรมาจากสำนักอาจารย์เดียวกัน และได้เดินทางกลับบ้าน พร้อมกัน ระหว่างทางเดินไปเจอกองอุจจาระกองใหญ่ ชายคนแรกบอกว่าเป็น “อุจจาระของช้าง” ชายคนที่สองเห็นอะไรที่ลึกกว่านั้นคือเขาบอกว่า “ช้างตัวนี้เป็นช้างตัวเมีย” เพราะสังเกตเห็นกองปัสสาวะเป็น กองกลม ๆ อยู่ข้าง ๆ อุจจาระ หากเป็นช้างตัวผู้ลักษณะของปัสสาวะที่ปรากฏจะไม่เป็นกองกลม ๆ แต่จะ พุ่งเป็นริ้ว ๆ ไปข้างหน้า ส่วนชายคนที่สาม มองได้ลึกไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่งคือ เขาบอกว่าช้างตัวนี้นอกจาก จะเป็นตัวเมียแล้ว ยังเป็นช้างที่ตาบอดข้างหนึ่งด้วย เพราะสังเกตเห็นร่องรอยของกิ่งไม้ที่ช้างกินระหว่าง ทางพบว่า ช้างกินฝั่งเดียวอีกฝั่งหนึ่งไม่ได้กิน จึงสรุปว่าช้างตัวนี้ตาบอดข้างหนึ่ง

ชายคนแรกเห็นแค่นั้นก็รู้แค่นั้นโดยไม่ได้ตั้งคำถามต่อว่า ทำไมกองปัสสาวะที่กองอยู่ใกล้ ๆ อุจจาระ จึงเป็นกองกลม ๆ ไม่มีลักษณะเป็นริ้ว ๆ พุ่งไปข้างหน้า จึงไม่รู้ว่าช้างตัวนี้เป็นตัวเมียเหมือนชายคนที่สอง ส่วนชายคนที่สามถือว่าเป็นคนละเอียดถี่ถ้วนที่สุด รู้จักสังเกตและตั้งคำถามว่าทำไมกิ่งไม้ข้างทางจึงหักฝั่งเดียว

อีกฝั่งหนึ่งไม่หักทิ้ง ๆ ที่อยู่ในระยะที่ข้างกินได้ทั้งสองฝั่ง เขาจึงสรุปว่า ข้างตัวนี้ต้องเป็นข้างตาบอด 1 ข้าง แน่นอน

1.3.4 ธัมมานุธัมมปฏิบัติ : ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ หมายถึง ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ในหัวข้อนี้พระเดชพระคุณพระภาวนา-วิริยคุณ รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย กล่าวไว้ว่า เมื่อเราหาครูดีพบแล้ว ฟังคำครูชัดแล้ว ตรองคำครูลึก แล้ว ขั้นตอนต่อไปจะต้องปฏิบัติจริงให้ได้เหมือนครู คือต้อง “ทำตามครูให้ครบ” มิฉะนั้น เราจะเป็นคนเหยียบ ชี้ไก่ไม่ฝ่อ นั่นคือ เก่งทฤษฎี แต่สอบตกปฏิบัติชีวิตนี้จึงยากจะประสบความสำเร็จได้ทั้ง ๆ ที่เขาก็ไม่ใช่เป็นคนโง่

พระอานนทเถระ กล่าวไว้ว่า “ผู้ใดเล่าเรียนมามาก แต่เขาไม่ได้ปฏิบัติตามที่เล่าเรียนมา ย่อมปรากฏแก่เราเหมือนคนตาบอดถือดวงไฟไปฉะนั้น” (ขุ.เถร.อ.53/397/301) กล่าวคือ คนตาบอดแม้จะมีดวงไฟถืออยู่ในมือ แต่ดวงไฟนั้นก็ไม่ได้เป็นประโยชน์แก่เขาเลย เพราะถึงอย่างไรเขาก็มองไม่เห็นอยู่ดี คนที่มีวิชาความรู้มากมายแต่ไม่ได้นำความรู้นั้นมาปฏิบัติ ความรู้ที่มีอยู่จึงไม่ได้เกิดประโยชน์แก่เขาเลย หรือคล้าย ๆ กับคนเลี้ยงโคให้คนอื่นแต่ตัวเองไม่ได้กินน้ำนมโคนั้น

การลงมือปฏิบัติตามคำสอนของครูบาอาจารย์นั้น สิ่งที่เราจะต้องทำลำดับแรกคือ ต้องสรุปคำสอนที่ได้เรียนได้ฟังและไตร่ตรองจนเข้าใจ แล้วลงเป็นหลักปฏิบัติอย่างชัดเจนได้ โดยตั้งคำถามว่า “อย่างไร” หรือ “How” คือ มีขั้นตอนการปฏิบัติอย่างไรจึงจะทำได้อย่างที่ครูสอน เช่น เมื่อรู้แล้วว่าบุญคืออะไร และเข้าใจแล้วว่าทำไมจึงต้องสร้างบุญ ต่อไปก็ต้องถามต่อว่าแล้ววิธีการทำบุญนั้นต้องทำอย่างไร ก็จะได้คำตอบว่าการทำบุญนั้นทำได้อย่างน้อย 3 วิธี คือ การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญสมาธิภาวนา หลังจากนั้นให้ลงรายละเอียดถึงวิธีการทำบุญแต่ละอย่างไปอีกว่า การให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ต้องทำอย่างไร

ในการปฏิบัติธรรมหรือลงมือทำงานใด ๆ ก็ตาม การที่จะให้เกิดผลดีตั้งใจเราปรารถนานั้นอย่างน้อยต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือต้องให้ ถูกดี ถึงดี และพอดี

ถูกดี คือ มีปัญญาสามารถทำถูกวิธีตามที่ครูสอนได้ อุปมาเหมือนการเดินทางหากเลือกเส้นทางผิด ก็ไม่มีทางที่จะไปถึงเป้าหมายได้

ถึงดี คือ มีความพยายามที่จะปฏิบัติธรรมหรือทำงานต่าง ๆ จนเต็มตามความสามารถ การทำแบบเหยาะเหยาะแต่หวังผลเลอเลิศนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

พอดี คือ มีสติดี ไม่ทำจนเลยเถิดไปจนเกิดความเสียหาย การรู้จักความพอดีนั้นสำคัญ แม้แต่รับประทานอาหารหากกินมากจนเกินความพอดีก็จะอึดอัดทุกข์ทรมาน ไม่สบาย การปฏิบัติธรรมหรือทำงานต่าง ๆ ก็เช่นกัน หากหักโหมเกินไปก็จะเกิดความเหนื่อยล้าไม่เป็นผลดี จะเข้าข่ายอึดอัดทรมานทุกข์ คือ

ปฏิบัติลำบากหรือการทรมานตนไป แต่ถ้าหย่อนยานจนเกินไป ก็จะเข้าข่ายกามสุขัลลิกานุโยค คือ ปล่อยไปตามกิเลส ก็น่าจะได้ผลเช่นกัน ดังนั้นต้องยึดเอาความพอดีเป็นหลัก หรือที่เรียกว่าทางสายกลางคือ มัชฌิมาปฏิปทา

โดยสรุปวิธีการศึกษาพระพุทธศาสนาที่กล่าวมาข้างต้นมี 4 ประการคือ สัมผัส สัมผัสสังเสวะ คือ หาครูดีให้พบ (Who), สัมผัสธรรมสวนะ คือ ฟังคำครูให้ชัด (What), โยนิโสมนสิการ คือ ตรองคำครูให้ลึก (Why) และธัมมานุสรมปฏิบัติ คือ ทำตามครูให้ครบ (How)

นอกจากในพระพุทธศาสนาแล้ว What, Why และ How ก็เป็นคำถามที่นักวิทยาศาสตร์มักใช้ถามตัวเองเวลาศึกษาทางวัตถุ โดยเฉพาะนักวิทยาศาสตร์ที่เก่ง ๆ ทั้งหลาย แม้แต่สตีเฟน ฮอว์กิง (Stephen William Hawking) ที่ถือกันว่าเป็นนักทฤษฎีฟิสิกส์ที่ฉลาดที่สุดในปัจจุบัน

สตีเฟน ฮอว์กิง กล่าวไว้ว่า “เป้าหมายของผมคือ การค้นหาคำตอบที่ชัดเจนแจ่มแจ้งว่า เอกภพ คืออะไร และทำไมต้องมีเอกภพ” และเคยกล่าวไว้ว่า “เด็กทุกคนมักตั้งคำถามเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นอยู่รอบ ๆ ตัว ถามว่ามันคืออะไร (What) ทำไมต้องเป็นอย่างนั้น (Why) มันเกิดขึ้นได้อย่างไร (How) แต่เมื่อพวกเขาเติบโตขึ้นกลับถูกสั่งสอนว่า คำถามเหล่านี้เป็นเรื่องโง่เขลาหรือไม่พวกเขาก็ไม่ได้รับคำตอบที่ชัดเจน ตัวผมเองเป็นแค่เด็กที่ไม่ยอมโต ผมยังคงตั้งคำถามอยู่เสมอว่า ทำไม และอย่างไร ซึ่งบางครั้งทำให้ผมพบคำตอบที่ชัดเจน” (Stephen William Hawking, รอฮิม ปรามาส (ผู้แปล), 2546:240, 248-249)

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นวิทยาศาสตร์โดยส่วนใหญ่ขาดหลักปฏิบัติที่สำคัญคือ การนั่งสมาธิเจริญภาวนา จึงไม่อาจเข้าถึงความจริงของโลกและชีวิตได้อย่างแจ่มแจ้งเหมือนกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสาวกทั้งหลาย

1.4 ลักษณะของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษมากมาย แต่ในที่นี้จะกล่าวเพียง 4 ประการซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวโลกสัมผัสได้ทั่วไป ยังไม่เจาะลึกถึงธรรมชั้นสูงที่จะพิสูจน์ได้ด้วยการปฏิบัติธรรม ลักษณะพิเศษเหล่านี้จะกล่าวเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะศาสนาเทวนิยมซึ่งนับถือเทวดาหรือพระเจ้าเป็นที่พึ่ง โดยจะนำประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงมาอ้างอิง บางประเด็นก็จะเปรียบเทียบกับความรู้ทางโลก การเปรียบเทียบนี้ไม่มีวัตถุประสงค์ในการว่าร้ายศาสนาอื่นแล้วสรรเสริญศาสนาของตน แต่เป็นเพียงการนำสิ่งที่เกิดขึ้นจริงมากล่าวถึงเท่านั้น เปรียบเสมือนนักข่าวผู้มีจรรยาบรรณนำเสนอข้อมูลไปตามเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้น

ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนามีดังนี้คือ เป็นศาสนาแห่งปัญญา, องค์ความรู้ครอบคลุมสรรพศาสตร์, คำสอนยึดหลักกรรมลิขิตไม่ใช่พรหมลิขิต และเป็นศาสนาที่ไม่ว่าร้าย ไม่ทำร้ายศาสนิกอื่นและไม่ก่อสงคราม ลักษณะพิเศษที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเรื่องพระศาสดา แต่จะกล่าวในหัวข้อพระพุทธคุณของบทที่ 2

1.4.1 เป็นศาสนาแห่งปัญญา

ศาสนาโดยส่วนใหญ่ในโลกโดยเฉพาะศาสนาเทววิทยานั้นเน้นเรื่องศรัทธา เช่น ศาสนาอิสลามซึ่งเน้นศรัทธาหรือความเชื่อเป็นเรื่องสำคัญที่สุด คือ จะต้องเชื่อทุกอย่างตามที่ปรากฏในคัมภีร์อัลกุรอาน เช่น เชื่อว่าพระอัลเลาะห์มีจริง ทรงสร้างโลกและสรรพสิ่ง ต้องเชื่อว่า คัมภีร์อัลกุรอานเป็นคัมภีร์ที่สมบูรณ์ที่สุด (พิน ดอกบัว, 2539 : 207-208)

ศาสนาคริสต์ก็เช่นเดียวกัน ชาวคริสต์ต้องมีศรัทธาแรงกล้า ต้องเชื่อโดยไม่สงสัย การตั้งคำถามต่าง ๆ เป็นการแสดงความไม่เชื่อหรือย่อหย่อนในศรัทธา โดยเฉพาะพระคัมภีร์ไบเบิลนั้น ผู้ใดจะสงสัยหรือตั้งคำถามมิได้ ในยุโรปถึงกับมีการตั้งศาลไต่สวนศรัทธา (Inquisition) ขึ้น เพื่อลงโทษผู้ที่ไม่เชื่อในพระคัมภีร์โทษร้ายแรงที่สุดคือจับเผาทั้งเป็น ในประเทศสเปนศาลไต่สวนศรัทธาถูกสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 2026 นักคิดทางวิทยาศาสตร์ถูกจับเผาทั้งเป็นตายราว 30,000 คน ข้อหาคือเสนอแนวคิดขัดแย้งกับพระคัมภีร์ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2539 : 34) แม้ต่อมาไม่นานชาวโลกและนักการศาสนาต่าง ๆ จะยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าความรู้ันั้น ๆ ถูกต้องก็ตาม

สำหรับพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาแห่งปัญญา ยกย่องปัญญาว่าเป็นธรรมสูงสุด สังเกตได้ว่าหลักธรรมหลายหมวดจะลงท้ายด้วยปัญญา เช่น ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา, อินทรีย์ 5 ประกอบด้วย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา การจะกำจัดกิเลสอาสวะจนหมดสิ้นได้ก็ต้องอาศัยปัญญาเป็นหลัก ส่วนศีลกับสมาธิเป็นเพียงฐานที่ทำให้เกิดปัญญาเท่านั้น

ในพระไตรปิฎกมีคำกล่าวยกย่องปัญญาไว้จำนวนมาก เช่น นตถิ ปัญญาสมา อาภา แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี (ส.ส.อ. (ไทย) 24/-/ 82) บุคคลผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ ก็ยังมีชีวิตอยู่ได้เป็นแน่แท้ ส่วนบุคคลผู้ไม่มีปัญญาถึงจะมีทรัพย์ก็เป็นอยู่ไม่ได้ ปัญญาเป็นเครื่องตัดสินสิ่งที่ตนฟังมาแล้ว เป็นเครื่องเจริญชื่อเสียงและความสรรเสริญ (ขุ.ม. (ไทย) 52/-/ 348) ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวว่า ปัญญาแลประเสริฐที่สุดเหมือนดวงจันทร์ประเสริฐกว่าดวงดาวทั้งหลาย (ขุ.ชา.สตตก.อ. (ไทย) 59/-/ 279)

แม้พระพุทธศาสนาจะเน้นเรื่องปัญญาแต่ก็ได้ปฏิเสธศรัทธา ตรงข้ามกลับมีศรัทธาเป็นหลักธรรมข้อแรกอยู่ในหลายหมวดธรรม หรืออยู่ในทุกหมวดธรรมก็ว่าได้ เพียงแต่ว่าหากกล่าวโดยย่อก็ไม่ได้ใส่คำว่า “ศรัทธา” เอาไว้ การที่บุคคลใดจะศึกษาพระพุทธศาสนาหรือศาสนาใดก็ตาม เบื้องต้นจะต้องมีศรัทธาคำสอนในศาสนานั้นก่อน แต่ความต่างอยู่ตรงที่ในพระพุทธศาสนานั้นไม่ได้หยุดอยู่แค่ศรัทธา ศรัทธาเป็นเพียงจุดเริ่มต้นให้คนหันมาศึกษาอันเป็นทางมาแห่งปัญญาคือความรู้แจ้งเรื่องชีวิตต่อไป จึงเป็นศรัทธาที่นำไปสู่ปัญญา ไม่ได้เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญาคือห้ามสงสัยใด ๆ ในพระธรรมคำสอนทั้งปวง เมื่อไม่กล้าสงสัยก็ไม่พยายามหาความรู้เพิ่มเติม ได้แต่เชื่อมงายต่อไปเรื่อย ๆ ปัญญาจึงไม่ออกงาม

1.4.2 องค์ความรู้ครอบคลุมสรรพศาสตร์

ปัจจุบันการศึกษาทางโลกมีความเจริญก้าวหน้าไปมากโดยเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นักวิทยาศาสตร์ได้ค้นพบความจริงพื้นฐานทางด้านวัตถุมากมาย ตั้งแต่สิ่งเล็ก ๆ ที่ตาเปล่ามองไม่เห็นอย่าง

อะตอม จนถึงเรื่องใหญ่โตมีโหราศาสตร์อย่างกาแล็กซีและเอกภพ ความก้าวหน้านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ แนวคิดของคนในสังคมอย่างมากและที่สำคัญยังส่งผลกระทบต่อความเชื่อทางศาสนาด้วย

ความรู้ใหม่ ๆ ที่ค้นพบมีหลายอย่างขัดแย้งกับคำสอนทางศาสนาเทวนิยม เช่น ศาสนาสอนว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล แต่ต่อมาวิทยาศาสตร์ค้นพบว่า ดวงอาทิตย์ต่างหากเป็นศูนย์กลาง โดยมีโลกและดวงดาวต่าง ๆ โคจรรอบดวงอาทิตย์¹ กาลิเลโอได้สนับสนุนแนวคิดนี้เพราะผลจากการส่องกล้องโทรทรรศน์ดูดวงดาวทำให้ได้ข้อมูลที่บ่งชี้เช่นนั้น ผลการทดลองของเขาก็ทำให้เกิดความตื่นตัวและวิพากษ์วิจารณ์กันมาก จนกาลิเลโอถูกศาลศาสนาเรียกไปสอบสวนและห้ามเผยแพร่แนวคิดนี้อีกไม่เช่นนั้นจะถูกจับเผาทั้งเป็น (ทวี มุขระโกษา, 2548 : 130-137)

ส่วนองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนานั้นมีความลึกซึ้งและกว้างขวางมาก นอกจากจะมีเนื้อหาหลักคือ คำสอนเพื่อความพ้นทุกข์แล้ว ยังมีคำสอนครอบคลุมศาสตร์ทางโลกต่าง ๆ มากมายอีกด้วย กล่าวคือครอบคลุมทั้งหมดวิชามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งศาสตร์ทั้งปวงในโลกนั้นสรุปรวมลงได้ใน 3 หมวดวิชานี้

นักวิทยาศาสตร์ได้ส่งกล้องโทรทรรศน์ฮับเบิลออกไปโคจรรอบโลก เพื่อตรวจจับภาพของเทหวัตถุในระยะไกลเป็นพันล้านปีแสง แต่ถึงกระนั้นอาณาบริเวณของเอกภพที่ค้นพบเพิ่งได้แค่ 10-11% แห่งความกว้างของ 1 โลกธาตุขนาดใหญ่ที่มีกล่าวไว้พระไตรปิฎกเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า โลกธาตุไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียวแต่มีเป็นหมื่นเป็นแสนโลกธาตุทีเดียว (ม.อ. (ไทย) 22/ 325/ 408-409) นี่คือการมหัศจรรย์ขององค์ความรู้ในพระพุทธศาสนา

ทางด้านการแพทย์นั้นก็มีความน่าสนใจ เช่น ในสมัยพุทธกาลวิชาการแพทย์มีความก้าวหน้ามากถึงกับมีการผ่าตัดสมองและลำไส้ด้วย ทั้ง ๆ ที่การผ่าตัดครั้งแรกด้วยการแพทย์แผนปัจจุบันในเมืองไทยเพิ่งเริ่มต้นขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ 3 หรือ 170 กว่าปีมานี้เอง นอกจากนี้การดีท็อกซ์ (Detox) และการอบซาวน่า (Sauna) เพื่อขับพิษก็ไม่ได้เป็นสิ่งใหม่ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระภิกษุใช้วิธีเหล่านี้รักษาสุขภาพกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว โดยห้องอบซาวน่าในสมัยพุทธกาลนั้นเรียกว่า “เรือนไฟ” (วิ.จ. (ไทย) 9/ 78/ 29)

สำหรับสังคมศาสตร์นั้นก็มียุคความรู้ที่สำคัญและน่าสนใจดังนี้คือ มีทั้งด้านรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วาทยาศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งความรู้เหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระวินัยและพระสูตรต่าง ๆ เช่น อธิปไตยสูตร, ราชสูตร, จักรกวัตติสูตร ฯลฯ พระสูตรเหล่านี้ว่าด้วยเรื่องการปกครองตนเองและการปกครองประเทศของพระราชาในอดีต, กฎกัณฑ์สูตร ว่าด้วยการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและปัญหาศีลธรรมของผู้ปกครองผู้ทรงธรรม, สิงคาลกสูตร ว่าด้วยหน้าที่ของบุคคลที่พึงปฏิบัติต่อกันในสังคม ส่วนในพระวินัยปิฎกนั้นเป็นเรื่อง

¹ความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยนั้นเพิ่งค้นพบเพียงแค่นั้น แต่ในปัจจุบันค้นพบเพิ่มเติมว่า จริง ๆ แล้วระบบสุริยะซึ่งมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางนั้น เป็นเพียงระบบย่อยซึ่งอยู่ในระบบใหญ่ของจักรวาลหรือกาแล็กซีอีกทีหนึ่ง โดยใจกลางกาแล็กซีจะมีหลุมดำขนาดใหญ่อยู่ และมีดวงดาวมากมายโคจรรอบ ๆ รวมทั้งระบบสุริยะที่เราอาศัยอยู่ด้วย

กฎระเบียบสำหรับควบคุมความประพฤติของพระภิกษุ จึงเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับนิติศาสตร์โดยตรง สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

สำหรับมนุษยศาสตร์นั้นเป็นเนื้อหาหลักของคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะจุดประสงค์หลักในการตรัสสอนธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือ เพื่อช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ ซึ่งเกิดจากความเกิดความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศกเสียใจเพราะการพลัดพรากจากคนหรือสิ่งของอันเป็นที่รัก ฯลฯ คำสอนเรื่องความพ้นทุกข์นี้หาไม่ได้จากตำราเรียนวิชาชีพทางโลก หาไม่ได้จากมหาวิทยาลัย บริหารธุรกิจที่มีชื่อเสียง หาไม่ได้จากทฤษฎีสัมพัทธภาพของไอน์สไตน์ แต่มีกล่าวไว้เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น คำสอนนี้จึงเป็นลักษณะพิเศษยิ่งของพระพุทธศาสนา

1.4.3 คำสอนยึดหลักกรรมลิขิตไม่ใช่พรหมลิขิต

มีอยู่หลายศาสนาโดยเฉพาะศาสนาเทวนิยมสอนว่า วิถีชีวิตของมนุษย์และความเป็นไปของโลกขึ้นอยู่กับพระเจ้าสูงสุดในศาสนาของตน ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรรมคือการกระทำของตัวเอง เช่น ศาสนาอิสลามสอนว่า “ความเป็นไปต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของแต่ละคน ไม่ว่าจะอายุยืน อายุสั้น เจริญหรือตกต่ำ เป็นต้น ก็ล้วนแต่เกิดจากการดลบันดาลของพระอัลเลาะห์ทั้งสิ้น...พระอัลเลาะห์จึงเป็นเจ้าชีวิตและทุกสิ่งทุกอย่าง” (ม.อ. (ไทย) 55/ 325/ 408-409)

ศาสนาพราหมณ์สอนว่า “พระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุดทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งตลอดทั้งกำหนดโชคชะตาของคนและสัตว์ เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นไปตามพรหมลิขิต แต่คนก็อาจเปลี่ยนวิถีชีวิตได้ หากทำให้พระพรหมเห็นใจและโปรดปราน โดยบวงสรวงอ้อนวอนและทำความดีต่อพระองค์” (พิน ดอกบัว, 2539 : 214) ในศาสนาคริสต์ก็มีการสวดมนต์อ้อนวอนต่อพระเจ้าเช่นเดียวกัน ดังที่บันทึกไว้ว่า “ผู้ใดเมื่อจะสวดมนต์ก็เข้าไปในห้องปิดประตูแล้วสวดมนต์อ้อนวอนต่อพระเจ้า พระองค์ทรงเห็นการกระทำของเขาตลอด และจะประทานรางวัลแก่เขา” (พิน ดอกบัว, 2539 : 38)

นอกจากนี้ศาสนาเทวนิยมต่าง ๆ ยังสอนว่า “สิ่งของ” หรือ “ผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์” สามารถช่วยล้างบาปเพื่อให้บุคคลอื่นบริสุทธิ์ได้ เช่น ในศาสนาจีนโตจะมีการล้างบาปที่เรียกว่า “พิริฮารัย” (Harai) โดยนักบวชจะทำการแกว่งไม้กายสิทธิ์เหนือศีรษะหรือเหนือวัตถุสิ่งของที่ต้องการชำระ (วนิดา ขำเขียว, 2543 : 272) ในศาสนาพราหมณ์สอนว่า “น้ำ” สามารถชำระล้างบาปได้ ชาวอินเดียทั้งในสมัยพุทธกาล และในปัจจุบันจึงนิยมลงอาบน้ำล้างบาปในแม่น้ำคงคาหรือแม่น้ำอื่น ๆ เช่น แม่น้ำพาดูกา เป็นต้น ในพระไตรปิฎกบันทึกถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ชนเป็นอันมากยอมรับว่าแม่น้ำพาดูกาเป็นบุญ หนึ่ง ชนเป็นอันมากพากันไปลอยบาปกรรมที่ตนทำแล้วในแม่น้ำพาดูกา (ม.ม. (ไทย) 17/-/ 436-437)

สำหรับพระพุทธศาสนานั้นสอนว่า “กมฺมุนา วตฺตตี โลโก : สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” กรรมหมายถึง การกระทำโดยเจตนา ทั้งทางกาย วาจา และใจ วิถีชีวิตของมนุษย์แต่ละคนขึ้นอยู่กับกรรมที่ตนเองทำทั้งกรรมในอดีตชาติและในปัจจุบันชาติ มนุษย์ทุกคนจึงสามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ หากต้องการให้ชีวิตเจริญรุ่งเรืองก็จงทำกรรมดี หากต้องการให้ชีวิตตกต่ำก็จงทำกรรมชั่ว ไม่มีพระเจ้าที่คอยบงการชีวิต

เรา ไม่มีใครทำให้เราได้ดีขึ้นหรือตกต่ำได้นอกจากตัวของเราเองเท่านั้น ดังพระดำรัสว่า “อตตา หิ อตตโน นาโถ ตนแหละเป็นนาถะของตน” (ขุ.ธ.อ.(ไทย) 43/ -/ 390) หรือตนเป็นที่พึ่งของตน แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็เป็นเพียงผู้บอกทางเท่านั้น แต่เราต้องดำเนินชีวิตด้วยตัวเราเอง พระองค์ไม่อาจช่วยล้างบาป เพื่อให้เราบริสุทธิ์ได้ ดังพระดำรัสว่า “บุคคลทำบาปด้วยตนเอง ย่อมเศร้าหมองด้วยตนเทียว ไม่ทำบาปด้วยตน ย่อมหมดจดด้วยตนเทียว ความหมจดจต ความไม่หมจดจตเป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะยังคนอื่นให้หมจดจตไม่ได้” (อภิ.ก. (ไทย) 81/ -/ 477)

ครั้งหนึ่งพระปุลณิกาเถรีกล่าวกับพราหมณ์คนหนึ่งผู้เชื่อว่าจะหลุดพ้นจากบาปกรรมได้ เพราะการอาบน้ำว่า “ใครหนอ ช่างไม่รู้ มาบอกแก่ท่าน ซึ่งก็ไม่ว่า คนจะหลุดพ้นจากบาปกรรมได้เพราะการอาบน้ำพวกกบ เต่า งู กระจับและสัตว์อื่นใดที่สัญจรอยู่ในน้ำทั้งหมด ก็คงจะพากันไปสวรรค์แน่แท้” (ขุ.เถรี. (ไทย) 54/ 466/ 341)

สำหรับการอ่อนน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ตนได้สิ่งที่ปรารถนานั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อายุ วรรณะ สุข ยศ และสวรรค์ เป็นสิ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้โดยยากในโลกธรรม 5 ประการนี้ เรามีได้กล่าวว่าจะพึงได้เพราะเหตุแห่งความอ่อนน้อม หรือเพราะเหตุแห่งความปรารถนา ถ้าธรรม 5 ประการนี้ จักได้เพราะเหตุแห่งความอ่อนน้อม หรือเพราะเหตุแห่งความปรารถนาแล้วไซ้ ในโลกนี้ใครจะพึงเสื่อมจากอะไร... อริยสาวกผู้ต้องการอายุ พึ่งปฏิบัติปฏิบัติพาอันเป็นไปเพื่ออายุ เพราะปฏิบัติพาอันเป็นไปเพื่ออายุที่พระอริยสาวกนั้นปฏิบัติแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้อายุ อริยสาวกผู้นั้นย่อมไม่ได้อายุที่เป็นของทิพย์หรือเป็นของมนุษย์...” (อง.ปญจก. (ไทย) 36/ 43/ 97-99)

บุคคลปรารถนาสิ่งใดพึงปฏิบัติปฏิบัติพาเพื่อให้ได้สิ่งนั้น บุคคลผู้ปรารถนาสวรรค์ก็พึงปฏิบัติปฏิบัติพา คือกรรมดี ได้แก่ ละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใสอย่างเต็มกำลัง ด้วยจิตใจที่ผ่องใสเมื่อละโลก สุกตฺโลกสวรรค์ก็จะเป็นที่ไปในทางตรงข้ามคนที่ทำความชั่วอยู่เป็นประจำ เมื่อถึงวันละโลกแม้ตนเองและหมู่ญาติจะช่วยกันอ่อนน้อมต่อผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ได้ไปสวรรค์ ก็ไม่อาจช่วยได้ จะต้องตกลงสู่อบายภูมิมีนรก เป็นต้น อย่างแน่นอน เปรียบเหมือน บุรุษโยนหินก้อนหนาใหญ่ลงในห้วงน้ำลึก หม่อมหาชนพึงมาประชุมกันแล้วสวดวิงวอนสรรเสริญ ประณมมือเดินเวียนรอบหินนั้นว่า “ขอจงโผล่ขึ้นเถิดท่านก้อนหิน ขอจงลอยขึ้นเถิดท่านก้อนหิน...” (ส.สพ. (ไทย) 29/ 499/ 89-192) ก้อนหินนั้นก็ไม้อาจลอยขึ้นมาได้ ฉะนั้น

1.4.4 ไม่ว่าร้าย ไม่ทำร้าย และไม่ก่อสงคราม

ศาสนาในโลกมีอยู่หลายศาสนาแต่ละศาสนาต่างเชื่อว่าคำสอนของตนถูกต้องตรงตามความเป็นจริงของโลกและชีวิต และพยายามเผยแผ่คำสอนของตนออกไปให้กว้างขวางที่สุด ตามประวัติศาสตร์มีอยู่หลายศาสนาที่ใช้วิธีการเผยแผ่ด้วยการว่าร้ายศาสนาอื่น เพื่อให้มีความน่าเชื่อถือลดลง เช่น เมื่อครั้งที่ศาสนาพุทธในศรีลังกาเคยถูกโจมตีจากศาสนิกอื่นในยุคล่าอาณานิคม บางศาสนาก็ใช้วิธีข่มขู่บังคับเพื่อให้เปลี่ยนศาสนา ใครไม่ยอมก็จะถูกทำร้ายจนบาดเจ็บล้มตายไปก็มาก บางศาสนาถึงกับยกทัพออกไปฆ่าฟันกันเพื่อแย่งชิง

เมืองเยรูซาเล็ม ซึ่งต่างฝ่ายก็คิดว่าเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของตน คำว่า “สงครามครูเสด (Crusade)” จึงเกิดขึ้นและถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

สงครามครูเสดเป็นสงครามที่รบกันระหว่างชาวคริสต์กับมุสลิม เกิดขึ้นในระหว่าง ค.ศ.1639 - 1813 (พ.ศ. 2182 - 2356) นักประวัติศาสตร์ชื่อ แอนเน เฟรแมนเติล (Anne Fremantle) กล่าวไว้ว่า “จากสงครามทั้งหมดที่มนุษย์เคยรบ ไม่มีครั้งใดที่กระทำไปด้วยจุดมุ่งหมายไปกว่าสงครามที่มีศรัทธาเป็นที่ตั้งและจากสงครามศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมด ไม่มีครั้งใดที่จะมีการสูญเสียเลือดเนื้อและความยึดเหนี่ยวมากไปกว่าสงครามครูเสดในยุคกลาง ครูเสดซึ่งได้มีอิทธิพลเหนือคนในยุคกลางเป็นเวลา 200 ปี...” (Fremantle Ann, 1966 : 53) พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ กล่าวว่า การไปรบครั้งนี้ก็โดยการขอร้องของพระสังฆราชกรุงโรม ชาวยุโรปเสียชีวิตไปในสงครามครูเสดราว 7,000,000 คน (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2551 : 405) แม้ในทุกวันนี้ศาสนาเดียวกันแต่นิกายกันก็ยังมีฆ่าฆ่ากันตายอยู่เป็นประจำ

คำว่า Crusade มาจากคำว่า Cross แปลว่า ไม้กางเขน นักรบชาวคริสต์จะมีไม้กางเขนเป็นตราติดที่หน้าอกเสื้อทุกคน ซึ่งเป็นตราที่สำคัญมาก ใครติดตรานี้แล้วจะต้องออกรบทุกคน เปลี่ยนใจไม่ได้ ถ้าเปลี่ยนใจแล้วจะต้องถูกขับออกจากศาสนาทันที เท่ากับเป็นการประหารชีวิตทางศาสนา

สำหรับพุทธศาสนิกชนนั้น มีข้อที่น่าภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา นั้น พุทธศาสนิกชนไม่ว่าจะอยู่ในส่วนใดของโลกก็ตาม ไม่เคยใช้เงื่อนไขทางศาสนาทำสงครามกันเอง หรือกับเพื่อนศาสนิก จะมีก็แต่เพียงถูกกระทำจากศาสนาอื่น ดังเช่นที่เคยเกิดในประเทศอินเดีย ศาสตราจารย์ รัส เดวิดส์ ผู้ก่อตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ กล่าวไว้ว่า “เท่าที่ข้าพเจ้าทราบมา ไม่มีบันทึกตลอดประวัติศาสตร์ที่ยาวนานหลายศตวรรษของพระพุทธรูปที่บอกว่า พุทธศาสนิกชนเมื่อได้ครองความเป็นใหญ่ในช่วงเวลาที่ยาวนานเพียงนั้น ได้ทำการประหารชีวิตประหาร ศาสนิกชนของลัทธิศาสนาอื่นใดเลย” (พระศรีปริยัติโมลี, 2542 : 63)

ศาสตราจารย์ ดร.พี.วี.ปาปต กล่าวไว้ว่า พระพุทธรูปใช้ดาบเพียงเล่มเดียว คือ ดาบแห่งปัญญา ยอมรับว่ามีศัตรูอยู่หนึ่งเดียว คือ อวิชชา ความไม่รู้ ที่กล่าวมานี้เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เป็นบทพิสูจน์ที่ใคร ๆ ก็คัดค้านไม่ได้ (Bapat, 1987 : 125)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ซึ่งถือเป็นนโยบายการเผยแผ่พระศาสนาว่า ชาวพุทธต้อง “มีความอดทน จะต้องไม่ว่าร้าย และไม่ทำร้ายผู้อื่น ฯลฯ” และยังคงตรัสอีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย หากมีพวกโจรเอาเลื่อย เลื่อยอวัยวะของพวกเรา ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดมีใจคิดร้ายต่อโจรเหล่านั้น ชื่อว่าไม่ทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะอดกลั้นไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย เธอพึงศึกษาว่า จิตของเราจักไม่แปรปรวน จักมีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ เราจักแผ่เมตตาจิตไปถึงบุคคลนั้น และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพศาล ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทไปตลอดโลก” (ม.ม. (ไทย) 18/ 272/ 264-265)

ชาวพุทธได้รับการสั่งสอนสืบต่อกันมาว่า “เวรระงับไม่ได้ ด้วยการจองเวร” บ้าง “พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต และพึงสละทั้งทรัพย์ อวัยวะ และชีวิตเพื่อรักษาธรรม” (ขุ.ชา. (ไทย) 62/ 382/634) บ้างในสมัยพุทธกาลพระเจ้าวิฑูทยกทัพเพื่อไปฆ่าพวกศากยะ ซึ่งเป็นพระญาติ

ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระญาติเหล่านี้เป็นพุทธศาสนิกชนแม้ตนจะต้องตายก็ไม่ฆ่าผู้อื่น ต่างคิดกันว่า พวกเราแม้มีฝีมือในการรบ แต่ไม่อาจปลงสัตว์อื่นจากชีวิตได้” ครั้งนั้นพระเจ้าวิทูทกะรับสั่งให้ฆ่าเจ้าศากยะตายเสียจำนวนมาก ไม่เว้นทารกแม้ยังดิ้นนม (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 41/-/ 36-38)

เหตุที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนเช่นนี้เพราะทรงรู้แจ้งว่า มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมทั้งกรรมในอดีตและกรรมในปัจจุบัน หากทำดีจะได้ดี หากทำชั่วจะได้ชั่ว ดังนั้นจึงต้องอดทนทำดีเรื่อยไป ไม่ก่อกรรมทำชั่วเพิ่ม ทุกข์โศกโรคร้ายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาจากกรรมในอดีตบ้างและในปัจจุบันบ้าง เหตุที่ชาวศากยะต้องถูกฆ่าตายจำนวนมากก็เพราะ ในปางก่อน พวกเจ้าศากยะเหล่านี้ได้ไปรยาพิขลงในแม่น้ำ ทำให้สัตว์น้ำตายจำนวนมาก ส่วนพระเจ้าวิทูทกะนั้นหลังจากฆ่าชาวศากยะตายได้ไม่นาน ก็ถูกน้ำในแม่น้ำอจิรวดีไหลพัดไปสู่มหาสมุทรและสวรรคตในราตรีต่อมานั้นเอง ทั้งนี้ก็ด้วยผลกรรมที่ได้ฆ่าชาวศากยะในครั้งนั้น (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 41/ -/ 39-40)

จากที่กล่าวมานี้คือลักษณะพิเศษโดยย่อของพระพุทธศาสนา 4 ประการซึ่งคนทั่วไปสามารถสัมผัสได้จากประวัติศาสตร์อันยาวนานกว่า 2,500 ปี

บทที่ 2

พระรัตนตรัย : แก่นของ

พระพุทธศาสนา

บทที่ 2

พระรัตนตรัย : แก่นของพระพุทธศาสนา

แนวคิด

1. พระรัตนตรัย คือแก้วอันประเสริฐ 3 ประการ คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือพระรัตนตรัยภายใน และพระรัตนตรัยภายนอก
2. พระพุทธ เป็นรัตนแรก หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง
3. พระธรรม เป็นรัตนที่สอง หมายถึง พระธรรมและวินัย พระธรรมเป็นหลักคำสอนที่พระองค์ได้ตรัสสอนแก่บุคคล และส่วนที่เป็นพระวินัยที่เป็นส่วนของข้อห้ามและข้ออนุญาต
4. พระสงฆ์ คือสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ และสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ดี รู้ชั่ว หมายถึงพระอริยบุคคล 4 คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์
5. พระรัตนตรัยทั้งภายนอกและภายในมีความสำคัญมาก เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา เป็นสรณะที่ช่วยดับทุกข์ได้อย่างถาวร ส่วนสรณะอื่นนอกนี้ไม่อาจดับทุกข์ได้ พระรัตนตรัยภายนอกนั้นเป็นสื่อให้มนุษย์ทุกคนได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว กล่าวคือ เมื่อพุทธบริษัทได้ฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี จากพระสงฆ์สาวกของพระองค์ก็ดี และได้ได้นำธรรมนั้นมาปฏิบัติก็จะเป็นเหตุให้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว อันเป็นที่พึ่งที่ระลึกที่ช่วยให้พ้นทุกข์ได้

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายความหมายของพระรัตนตรัยได้
2. อธิบายสาระสำคัญของพระรัตนตรัยได้
3. อธิบายความสำคัญของพระรัตนตรัยได้

2.1 พระรัตนตรัยคืออะไร

คำว่า **พระรัตนตรัย** มาจากคำ 3 คำ คือ **พระ + รัตน + ตรี**

คำว่า “**พระ**” แปลว่า “**ประเสริฐ**” คำว่า พระนี้ใช้สำหรับประกอบหน้าคำอื่นเพื่อแสดงความยกย่องว่า สิ่งนั้น ๆ มีความประเสริฐ

คำว่า “**รัตน**” แปลว่า **แก้ว**

คำว่า “**ตรี**” แปลว่า **สาม**

ดังนั้น **พระรัตนตรัย** จึงแปลว่า **แก้วอันประเสริฐ 3 ประการ** ได้แก่ พุทธรัตน : แก้วคือพระพุทธ, ธรรมรัตน : แก้วคือพระธรรม และ สังฆรัตน : แก้วคือพระสงฆ์

พระรัตนตรัยเป็นรัตนที่ประณีตและเลิศ หรือประเสริฐกว่ารัตนและทรัพย์ทั้งหลายทั้งปวง กล่าวคือ ไม่มีรัตนและทรัพย์อันใดจะเสมอเหมือนหรือเทียบได้กับพระรัตนตรัย ดังที่บันทึกไว้ในรัตนสูตรว่า

...ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ หรือในโลกอื่น หรือรัตนใด อันประณีตในสวรรค์ ทรัพย์และรัตนนั้น เสมอด้วยพระตถาคตไม่มีเลย พุทธรัตน แม้นี้เป็นรัตนอันประณีต...

...พระศากยมุณีมีพระหฤทัยดำรงมั่น ได้บรรลุธรรมอันใดเป็นที่สิ้นกิเลส เป็นที่สํารอกกิเลส เป็นอมฤตธรรมอันประณีต ธรรมชาติอะไร ๆ เสมอด้วยพระธรรมนั้น ย่อมไม่มี ธรรมรัตน แม้นี้เป็นรัตนอันประณีต...

...บุคคล 8 จำพวก 4 คู่ อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่านั้น ควรแก่ทักษิณาทาน เป็นสาวกของพระตถาคต ทานที่บุคคลถวายแล้วในท่านเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก สังฆรัตน แม้นี้เป็นรัตนอันประณีต...

พระตถาคต หรือ พระศากยมุณี ก็คือพระพุทธ หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

บุคคล 8 จำพวก 4 คู่ หมายถึง พระอริยสงฆ์ หรืออริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาปัตติมารค พระอรหันตผล ดังนี้ คู่ที่หนึ่งคือ พระโสดาปัตติมารคและพระโสดาปัตติผล, คู่ที่สองคือ พระสกทาคามีมารคและพระสกทาคามีผล, คู่ที่สามคือ พระอนาคามีมารคและพระอนาคามีผล, คู่ที่สี่คือ พระอรหันตมารคและพระอรหันตผล เพราะฉะนั้น สังฆรัตนจึงเป็นพระอริยสงฆ์ ไม่ได้หมายถึงพระภิกษุปุถุชนทั่ว ๆ ไป ซึ่งเรียกว่า พระสมมติสงฆ์ อันเป็นพระสงฆ์โดยสมมติ พระอริยสงฆ์ที่ชาวพุทธรู้จักกันทั่วไปในสมัยพุทธกาล ได้แก่ พระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ พระอานนท์เถระ พระอนุรุทธเถระ ฯลฯ

2.1.1 ประเภทของพระรัตนตรัย

พระรัตนตรัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ พระรัตนตรัยภายนอก และพระรัตนตรัยภายใน คนส่วนใหญ่มักเข้าใจกันว่า พระรัตนตรัยหมายถึงเอาเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดา พระธรรมคือคำสอนของพระองค์ และพระสงฆ์คือพระอริยสงฆ์และสมมติสงฆ์เท่านั้น ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นเพียงพระรัตนตรัย

ภายนอก ความจริงยังมีพระรัตนตรัยภายในซึ่งมีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนชาติใดศาสนาใดก็ตามต่างก็มีพระรัตนตรัยอยู่ในตัวทั้งสิ้น

พระรัตนตรัยภายในประกอบด้วย พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังขรัตนะ หลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ได้อธิบายเรื่องพระรัตนตรัยภายในไว้อย่างชัดเจนดังนี้

พุทธรัตนะ คือ ธรรมกาย หมายถึง กายตรัสรู้ธรรมที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน ธรรมกายนี้เป็น ผู้ตรัสรู้ร้อยสี่ 4 ได้แก่ รู้ทุกข์, รู้เหตุของทุกข์ หรือสมุทัย, รู้ความดับทุกข์ หรือนิโรธ และรู้เหตุของความดับทุกข์ หรือมรรคมงคล 8 (พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร), 2538 : 381,173-174)

ธรรมกายมีรูปเหมือนพระปฎิมากรเกิดดอกบัวตูม สีเหมือนกระจกคันฉ่องส่องดูเงาหน้า ได้ลักษณะมหาบุรุษครบทั้ง 32 ประการ งดงามไม่มีที่ติ

ธรรมรัตนะ คือ ดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกาย อยู่ศูนย์กลางกายพุทธรัตนะนั้น (พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร), 2538 : 343) มีหน้าที่รักษาพุทธรัตนะไว้ ธรรมรัตนะมีลักษณะเป็นดวงกลมรอบตัว และสีเหมือนกับธรรมกาย

สังขรัตนะ คือ ธรรมกายละเอียดที่อยู่ในกลางธรรมรัตนะ มีหน้าที่รักษาธรรมรัตนะไว้

สำหรับธรรมกายที่เป็นตัวพุทธรัตนะข้างต้นนั้นเรียกว่า “ธรรมกายหยาบ”

ธรรมกายหยาบเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะทั้งหลาย กล่าวคือ เมื่อเข้าถึงธรรมกายหยาบคือ พุทธรัตนะแล้วก็จะทำให้เข้าถึงธรรมรัตนะ และสังขรัตนะด้วย เพราะรัตนะทั้ง 3 ประการนี้เป็นหนึ่งเดียวกัน อาศัยซึ่งกันและกัน ไม่อาจจะแยกจากกันได้

รัตนะทั้ง 3 นี้เป็นพระรัตนตรัยที่แท้จริง และเป็นเหตุให้เกิดพระรัตนตรัยภายนอกซึ่งเป็นเพียง “เนमितกนาม” คือ “เป็นชื่อที่เกิดขึ้นตามเหตุ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : ฉบับอิเล็กทรอนิกส์) กล่าวคือเป็นชื่อที่เกิดขึ้นเพราะได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว ดังนี้

พุทฺโธ คือ พระพุทธเจ้า เป็นเนमितกนาม เกิดขึ้นจาก พุทธรัตนะ

ธมฺโม คือ พระธรรม เป็นเนमितกนาม เกิดขึ้นจาก ธรรมรัตนะ

สงฺโฆ คือ พระสงฆ์ เป็นเนमितกนาม เกิดขึ้นจาก สังขรัตนะ

เนमितกนามนั้นมีหลากหลาย เช่น เพราะเหตุที่จิตของพระพุทธองค์บริสุทธิ์ผุดผ่อง ปราศจากกิเลสทั้งหมด จึงได้พระเนमितกนามว่า “อรหัง”

พระสัทธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ มีเหตุผลรับสมกันอยู่เสมอไม่คลาดเคลื่อน จึงสมควรแล้วที่ได้พระเนमितกนามว่า “สัมมาสัมพุทฺโธ” อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า “สัมมาสัมพุทฺโธ” เพราะตรัสรู้เองโดยชอบ และสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม

ในทางโลกก็มีเนमितกนาม เช่น พระนางมัลลิกา เหตุที่มีพระนามอย่างนี้เพราะในขณะที่พระนางเธอประสูตินั้น มีดอกมะลิร่วงลงมาจากอากาศ พระราชบิดาและพระประยูรญาติถือเอาเนमितดอกมะลินั้น ขนานนามธิดาองค์นั้นว่า มัลลิกา ซึ่งแปลว่า พระนางมะลิ คำว่า มัลลิกา จึงเป็นเนमितกนาม

หลวงปู่วัดปากน้ำ กล่าวถึง พระรัตนตรัยภายในไว้ว่า “มีลักษณะใสเป็นแก้วจริง ๆ จึงเรียกว่า รัตนะ” (พระมงคลเทพมุนี (สด จนทสโร), 2538 : 65) ในหนังสือทิพยอำนาจของมหาหมากุฎราชวิทยาลัย ซึ่งเรียบเรียงโดยพระอริยคุณาธาร แห่งวัดเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น กล่าวถึงอินทรีย์ของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยภายในไว้ว่า “อินทรีย์ของพระอรหันต์นั้นแหละ เรียกว่า อินทรีย์แก้ว ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ของท่านเป็นแก้ว คือ ไสบริสุทธ์ดุจแก้วมณีโชติ ผู้บรรลุถึงภูมิแก้วแล้ว ย่อมสามารถ พบเห็นพระแก้ว คือ พระอรหันต์ที่นิพพานแล้วได้” (พระอริยคุณาธาร, 2527 : 507-512)

สำหรับพระรัตนตรัยภายนอกคือ พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอนของพระองค์ และพระสงฆ์สาวก ของพระองค์นั้น เรียกว่า พระรัตนตรัยเหมือนกัน แต่เป็นการเรียกโดยเปรียบเทียบว่า ทั้ง 3 อย่างนี้เปรียบเทียบ แก้ว

ทำไมจึงต้องเอา พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์มาเปรียบด้วยแก้วที่ต้องเปรียบด้วยแก้ว เพราะแก้วเป็นวัตถุทำความยินดีให้บังเกิดแก่เจ้าของผู้ปกครองรักษา ถ้าผู้ใดมีแก้วมีเพชรไว้ในบ้านเรือน มากผู้นั้นก็ภูมิใจดีใจด้วยคิดว่าเราไม่ใช่คนจน แม้คนอื่นที่ไม่ใช่เจ้าของเห็นแก้วเห็นเพชรเข้าแล้ว ที่จะไม่ยินดี ไม่ชอบนั้นเป็นอันไม่มี ต้องยินดีต้องชอบด้วยกันทั้งนั้น

หลวงปู่วัดปากน้ำกล่าวไว้อีกว่า พระรัตนตรัยภายใน คือ “พระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะ พระสังฆรัตนะ เป็นตัวจริงของพระพุทธศาสนา เป็นแก่นสารหลักของพระพุทธศาสนาทีเดียว เราเป็น พุทธศาสนิกชนหญิงก็ดี ชายก็ดี เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม ต้องรู้จักพระรัตนตรัยนี้ ถ้าไม่รู้จักรัตนะทั้ง สามนี้แล้ว การนับถือศาสนาปฏิบัติในศาสนาเอาตัวรอดไม่ได้” (พระมงคลเทพมุนี (สด จนทสโร), 2538 : 359)

ส่วนพระรัตนตรัยภายนอกคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมคือคำสอนของพระองค์ และพระ สงฆ์สาวกของพระองค์นั้น เป็นเพียงนามิตกนามเท่านั้น ตัวจริงของพระรัตนตรัยคือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ ซึ่งอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน กล่าวคือ อยู่ในตัวของพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า อยู่ใน ตัวของพุทธบริษัท 4 และอยู่ในตัวของชาวโลกทั้งมวล และมนุษย์ทุกคนก็สามารถเข้าถึงได้โดยไม่จำกัดเพศ อายุ ภาษา ศาสนา และเผ่าพันธุ์ ถ้าเจ้าชายสิทธัตถโโพธิสัตว์ยังไม่ตรัสรู้ธรรมคือเข้าถึงพระรัตนตรัยในตัวก็ ยังไม่ชื่อว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ยังเป็นเพียงพระโพธิสัตว์เท่านั้น และมีข้อสังเกตว่าสังฆรัตนะนั้น หมายถึงเฉพาะพระอริยสงฆ์ ซึ่งความเป็นอริยสงฆ์นั้นเป็นคุณที่เกิดขึ้นภายในของแต่ละคน อันนี้ก็เป็น เครื่องยืนยันถึงความมีอยู่ของพระรัตนตรัยภายในได้เป็นอย่างดี

2.1.2 ความสำคัญของพระรัตนตรัย

พระรัตนตรัยทั้งภายนอกและภายในมีความสำคัญมาก เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา เป็นสรณะ ที่ช่วยดับทุกข์ได้อย่างถาวร ส่วนสรณะอื่นนอกนี้ไม่อาจดับทุกข์ได้ พระรัตนตรัยภายนอกนั้นเป็นสื่อให้มนุษย์ ทุกคนได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว กล่าวคือ เมื่อพุทธบริษัทได้ฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี จากพระสงฆ์สาวกของพระองค์ก็ดี และได้น้อมนำธรรมนั้นมาปฏิบัติก็จะเป็นเหตุให้เข้าถึงพระรัตนตรัย

ในตัว อันเป็นที่พึงที่ระลึกที่ช่วยให้พ้นทุกข์ได้

ชาวพุทธจำนวนมากในอดีตยอมสละสมบัติอันมหาศาลเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว พระเถระองค์สำคัญ ๆ ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ เป็นต้น ต่างออกบวชจากตระกูลที่ร่ำรวยทั้งสิ้น เจ้าชายอนุรุทธะนั้นเป็นเจ้าชายที่มีทรัพย์มากถึงกับไม่รู้จักคำว่า “ไม่มี” เลยตลอดชีวิต แต่ก็ยอมสละทรัพย์ที่อยู่นั้นแล้วแสวงหาสิ่งที่เลิศยิ่งกว่าคือพระรัตนตรัย

บางคนมีสมบัติตกไม้พรวงซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวโลกทั้งหลายปรารถนากันนักหนา แต่ท่านเหล่านั้นกลับเห็นว่า รัตนชาติที่เลิศกว่าทรัพย์สินเงินทองยังมีอยู่นั้นคือ พระรัตนตรัย จึงสละสมบัตินั้นออกบวชโดยไม่ยั้ง เช่น ขวัญเศรษฐี และโชติกเศรษฐี เป็นต้น ขวัญเศรษฐีนั้นมีภูเขาทองตกไม้พรวง ส่วนโชติกเศรษฐีมีสมบัติมากมาย ได้แก่ ปราสาทแก้ว 7 ชั้น ขุมทรัพย์ตกไม้พรวง 4 ขุม เป็นต้น แม้แต่พระราชามหากษัตริย์ที่สละราชสมบัติออกบวชก็มี ได้แก่ พระราชามหากษัตริย์ และพระนางอโนชาเทวี เป็นต้น

พระราชามหากษัตริย์และพระนางอโนชาเทวีเป็นกษัตริย์แห่งกุกกุฏวดีนครซึ่งพรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติเป็นอันมาก วันหนึ่งพระองค์ได้สดับข่าวจากพ่อค้าว่า พระรัตนตรัยอุบัติขึ้นแล้ว ทรงปีติยินดีมาก ได้พระราชทานทรัพย์ถึง 300,000 แก่พ่อค้านั้น และทรงตัดสินพระทัยออกผนวชพร้อมกับอำมาตย์ในวันนั้นเลย

พระองค์ตรัสกับพวกพ่อค้าว่า “พระเทวีพระนามว่าอโนชา ก็จักพระราชทานทรัพย์ 3 แสนแก่พวกท่าน พวกท่านพึงทูลอย่างนี้ว่า “พระราชาทรงสละความเป็นใหญ่ถวายพระองค์แล้ว พระองค์จงเสวยสมบัติตามสบายเถิด” ถ้าพระเทวีจักตรัสถามพวกท่านว่า “พระราชาสด็จไปที่ไหน” พวกท่านพึงทูลว่า “พระราชาทรงว่าจักบวชอุทิศพระศาสนาแล้ว” แม้เหล่าอำมาตย์ก็ส่งข่าวไปบอกภรรยาอย่างนั้นเหมือนกัน เมื่อพระราชและเหล่าอำมาตย์ออกบวชแล้วไม่นานก็บรรลุปะเป็นพระอรหันต์กันทั้งหมด

ฝ่ายพระนางอโนชาเทวีเมื่อทราบข่าวพระราชและอำมาตย์ทั้งหลายออกบวชแล้ว ได้เรียกภรรยาของเหล่าอำมาตย์มาแล้วตรัสว่า “พระราชาทรงสดับข่าวแล้วบูชาพระรัตนตรัยด้วยทรัพย์ 3 แสน ทรงสละสมบัติดุจก้อนน้ำลาย ตรัสว่า “เราจักบวช” แล้วเสด็จออกไป ส่วนเราได้บูชาพระรัตนตรัยด้วยทรัพย์ 9 แสน เชื่อว่าสมบัตินี้มีได้นำทุกข์มาแต่พระราชเท่านั้น ย่อมเป็นเหตุนำทุกข์มาแม้แก่เราเหมือนกัน ใครจักคุกเข่ารับเอาก่อนน้ำลายที่พระราชาทรงบ้วนทิ้งแล้วด้วยปากเล่า เราไม่ต้องการด้วยสมบัติ แม้เราก็จักไปบวชอุทิศพระศาสนา” (ขุ.ท.อ. (ไทย) 41/-/312-313) ต่อมาพระอโนชาเทวีและเหล่าภรรยาของอำมาตย์ก็ได้ออกบวชและบรรลุปะเป็นพระอริยสงฆ์กันทั้งหมด

2.2 พระพุทธ : พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ประกอบด้วย คำว่า “พระ + สัมมา + สัม + พุทธ + เจ้า”

คำว่า “พระ” ใช้ประกอบหน้าคำอื่น แสดงความยกย่อง

คำว่า “สัมมา” แปลว่า โดยชอบ หรือโดยถูกต้อง

คำว่า “สัม” แปลว่า ด้วยพระองค์เอง คือ ไม่ต้องมีผู้สั่งสอน

คำว่า “พุทธ” มีคำแปลไว้หลายนัยดังที่บันทึกไว้ในอรรถกถาว่า “ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรถว่า ทรงปลูกหมู่สัตว์ให้ตื่น ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงรู้ทุกอย่าง ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงเห็นทุกอย่าง ชื่อว่า พุทธะ เพราะตรัสรู้เองไม่ใช่ผู้อื่นทำให้รู้ ชื่อว่า พุทธะ เพราะบานแล้ว ชื่อว่า พุทธะ เพราะนับกันว่าเป็นผู้สิ้นกิเลสแล้ว”(ขุ.ขุ.อ. (ไทย) 39/-/ 8)

โดยสรุปคำว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” หมายถึง ผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

สำหรับประวัติความเป็นมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีบันทึกไว้ว่า เมื่อ 2,500 กว่าปี ที่ผ่านมามีมหาบุรุษท่านหนึ่งอุบัติขึ้นบนโลก ท่านเป็นพระราชโอรสแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พระบิดาพระนามว่า พระเจ้าสุทโธทนะ พระมารดาพระนามว่า พระนางสิริมหามายา ซึ่งเป็นเจ้าหญิงแห่งโกถิยวงศ์จากกรุงเทวทหะ เมื่อพระนางสิริมหามายาทรงครรภ์ครบไตรมาส ทรงขอลาพระสวามีเพื่อกลับไปมีพระประสูติกาลที่กรุงเทวทหะ เมืองของพระองค์ตามธรรมเนียมในครั้งนั้น ครั้นเดินทางมาได้ครึ่งทางถึงสวนสาธารณะใหญ่ชื่อ ลุมพินี พระนางเกิดประสูติ พระครรภ์และประสูติพระโอรส ณ ใต้ต้นรังใหญ่ ในวันเพ็ญเดือนหกเวลาใกล้เที่ยงก่อนพุทธศักราช 80 ปี

หลังจากประสูติได้ 5 วัน พระเจ้าสุทโธทนะเชิญพราหมณาจารย์จำนวน 108 ท่านมาฉันโภชนาหาร และให้เลือกเหลือเพียง 8 ท่าน เฉพาะผู้เชี่ยวชาญในวิชาลักษณะพยากรณ์เพื่อทำหน้าที่พิจารณาทำนายลักษณะของพระโอรสและขนานพระนาม

พราหมณ์ 7 ท่านแรกเห็นลักษณะของพระโอรสแล้วได้ทำนายเป็น 2 นัย คือ ถ้าพระโอรสอยู่เรือนจะได้เป็นพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ หากออกผนวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าศาสดาเอกของโลก ส่วนโกณฑัญญพราหมณ์ซึ่งมีอายุน้อยที่สุดในพราหมณ์ 8 ท่านนั้น ได้ทำนายชี้ชัดลงไปว่า พระโอรสนี้จะออกผนวชและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน จากนั้นพราหมณ์ทั้งหมดก็มีความเห็นตรงกันที่จะขนานพระนามพระโอรสว่า “สิทธัตถะ” หรือ “สิทธารถ” ซึ่งแปลว่า สำเร็จดังปรารถนา หลังจากนั้น 2 วัน คือเมื่อพระโอรสมีพระชนมายุได้ 7 วัน พระนางสิริมหามายาก็สิ้นพระชนม์ เจ้าชายสิทธัตถะจึงอยู่ในการเลี้ยงดูของพระนางมหาปชาบดี ซึ่งเป็นพระน้านาง และเป็นนมเหลืองค์ที่ 2 ของพระเจ้าสุทโธทนะ

เจ้าชายสิทธัตถะมีพระอนุชาและพระชนิษฐาร่วมพระชนกที่ประสูติจากพระนางมหาปชาบดี 2 พระองค์ คือ พระนันทะและพระนางรูปนันทา และยังมีลูกพี่ลูกน้องในศากยวงศ์ รุ่นราวคราวเดียวกันอีกหลายพระองค์ คือ เจ้ามหานามะ เจ้าอนุรุทระ ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าอาสุกโกทนะ เจ้าอาณนท์ โอรสของพระเจ้าอมิตทนะ และเจ้าเทวทัตโอรสของอาหญิงอมิตาศากยะ กุมารที่มีอายุมากกว่าเจ้าชายสิทธัตถะมีเพียงองค์เดียวคือ เจ้ามหานามะ

ครั้งเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชันษาได้ 7 พรรษา ก็ได้รับการศึกษาวิชาศิลปศาสตร์จากพราหมณ์ ในราชสำนัก จากนั้นพระชนกทรงเห็นว่ากุมารฉลาดปราดเปรื่องจึงส่งไปศึกษาต่อยังสำนักอาจารย์วิศวามิตร ผู้เป็นปราชญ์ที่ไม่มีใครทัดเทียมในสมัยนั้น เจ้าชายสิทธัตถะได้ศึกษาจนแตกฉานเชี่ยวชาญในวิชาต่าง ๆ อย่างรวดเร็วกระทั่งสิ้นความรู้ของอาจารย์ มีความรู้พร้อมที่จะได้รับตำแหน่งเป็นราชาและเป็นจักรพรรดิปกครองชมพูทวีปในอนาคต

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชันษาได้ 16 พรรษา พระชนกเห็นว่าสมควรจะมีชายาได้แล้ว จึงไปสว่ขอ เจ้าหญิงยโสธราหรือพิมพา พระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะ ที่ประสูติจากพระนางอมิตามาภิเชกเป็นชายา และต่อมาได้มีพระโอรสด้วยกันพระองค์หนึ่งนามว่า “ราहुล” ชีวิตการครองเรือนของเจ้าชายสิทธัตถะ ได้รับการปรนเปรอจากพระชนกและพระประยูรญาติอย่างดีที่สุด สิ่งใดที่คิดว่าจะทำให้เจ้าชายสิทธัตถะ พอใจ พระชนกจะต้องรีบจัดหามาให้โดยหวังว่าจะให้เจ้าชายอยู่ครองเรือนไปตลอดชีวิต และหมายมั่น จะให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอนาคต

แต่ด้วยบุญบารมีที่ทรงสั่งสมมาอย่างดีแล้วบังดาลให้ทรงพบเทวทูตทั้ง 4 คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิต เป็นเหตุให้พระองค์ทรงเห็นว่า ชีวิตมีทุกข์และปรารถนาจะหาทางพ้นทุกข์ ด้วยการ ออกบวช ในที่สุดคืนหนึ่งเมื่อพระองค์มีพระชนมายุได้ 29 พรรษาก็ได้เสด็จออกผนวชโดยทรงม้า กัณฐกะ และมีมหาดเล็กชื่อฉันทะตามเสด็จ เมื่อไปถึงฝั่งแม่น้ำอนิมาทรงตัดพระเกศาละเพศฆราวาส ผนวชเป็นบรรพชิต

เมื่อออกผนวชแล้ว พระองค์เสด็จไปยังสำนักอาหารดาบสและอุทกดาบส ได้ศึกษาวิชาความรู้จน เจนจบทุกอย่างเท่าที่อาจารย์ทั้งสองสามารถสอนได้ แต่พระองค์ทรงเห็นว่าความรู้เท่านี้ไม่สามารถตรัสรู้ได้ จึงปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียรตามลำพังด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เชื่อกันในยุคนั้นว่าจะเป็นทางแห่งการตรัสรู้ เช่น การทรมานพระวรกาย เป็นต้น แม้ปฏิบัติอยู่ถึง 6 ปี ด้วยความวิริยอุตสาหะอย่างยิ่งยวด เมื่อทำจนถึงที่สุด แล้วแต่ก็ไม่นำไปสู่การตรัสรู้ธรรม พระองค์จึงหันมาบำเพ็ญเพียรด้วยการทำสมาธิดำเนินจิตไปตามหนทาง สายกลาง ในที่สุดก็ได้บรรลุพระธรรมกาย แล้วตรัสรู้อริยสัจ 4 ประการ สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในวันเพ็ญเดือน 6 ก่อนพุทธศักราช 45 ปี

วันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระพุทธองค์นั้นตรงกันเป็นอัศจรรย์คือ วันเพ็ญเดือน 6 ซึ่ง ชาวพุทธรู้จักกันในนาม “วันวิสาขบูชา” อันเป็นวันพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

เมื่อตรัสรู้แล้วพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ตลอดจนพวคนอกวรรณะให้ตรัสรู้ธรรมตามพระองค์แล้วได้อุปสมบทเป็นพุทธสาวกมากมาย และหมู่ชน จำนวนมากก็ได้ประกาศตนเป็นพุทธมามกะขอถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่ง พุทธวิธีการสอนของพระองค์ มีหลากหลาย ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับความรู้และอุปนิสัยของแต่ละบุคคล จึงทำให้ผู้ฟังมีความรู้ความเข้าใจ และตรัสรู้ตามได้โดยง่าย พระองค์ทรงใช้เวลา 45 ปี เผยแผ่พุทธธรรมปกเกล้าพระศาสนาในชมพูทวีป และเสด็จขึ้นปรินิพพานในวันเพ็ญเดือน 6 เมื่อพระชนมายุได้ 80 พรรษา

พุทธประวัติที่มีความพิเศษหลายประการ เช่น มีความชัดเจนไม่คลุมเครือ มีหลักฐานยืนยันการมีอยู่จริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากมาย ทั้งเอกสารทางวิชาการ รวมทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ ก่อนออกผนวชพระองค์ก็ถึงพร้อมด้วยความสุขสูงสุดในทางโลกคือพร้อมทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ และคุณสมบัติ สามารถเป็นพระเจ้าจักรพรรดิปกครองโลกและทวีปที่เหลืออีก 3 ทวีปได้ รูปสมบัติของพระองค์นั้นเลอเลิศกว่าใคร ๆ ในโลกและเทวโลก เพราะทรงได้ลักษณะมหาบุรุษซึ่งเป็นลักษณะร่างกายที่สมบูรณ์ที่สุด ผู้ที่จะได้ลักษณะเช่นนี้ในภพหนึ่ง ๆ อย่างมากมีเพียง 5 พระองค์เท่านั้น

ความพิเศษที่กล่าวมาโดยย่อนี้หาได้ยากในศาสนาของศาสนาอื่น โดยเฉพาะศาสนาผู้มีลักษณะมหาบุรุษนั้นไม่มีในศาสนาอื่นใดในโลก แต่เป็นเรื่องปกติของศาสนาในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็สมัยใด หากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ก็จะได้ทรงได้ลักษณะมหาบุรุษและสมบูรณ์พร้อมด้วยสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว

และที่สำคัญการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นไม่ได้ตรัสรู้ด้วยการคิดแบบการค้นพบทฤษฎีของนักวิทยาศาสตร์โดยทั่วไป แต่ตรัสรู้ด้วยภาวนามยปัญญา คือ การนั่งสมาธิทำใจหยุดนิ่ง ปลอดจากความคิด ตั้งพระดำริของพระพุทธองค์ว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นคุณอันลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต ไม่หยั่งลงสู่ความตริกละเอียด เป็นวิสัยที่บัณฑิตจะพึงรู้แจ้ง...” (วิ.ม. (ไทย) 6/ 7/ 29)

ประโยคที่ว่า “ไม่หยั่งลงสู่ความตริกละเอียด” มาจากบทว่า “อตกกาจโร” ในภาษาบาลี อธิบายว่า จะพึงค้น พึงหยั่งลงโดยการตริกละเอียดไม่ได้ พึงค้นได้ด้วยญาณเท่านั้น (ส.ส.อ. (ไทย) 25/ -/ 115)

“ตริกละเอียด” แปลว่า นึก หรือ คิด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 431) คำว่า “พึงค้นได้ด้วยญาณเท่านั้น” คือ ญาณอันเกิดจากภาวนามยปัญญานั้นเอง

ตอนที่พระเดชพระคุณหลวงปู่วัดปากน้ำได้เข้าถึงพระธรรมกายนั้น ท่านก็เคยคำนึงอย่างเดียวกันว่า “คัมภีร์โรจายัง ธรรมเป็นของลึกถึงเพียงนี้ ใครจะไปคิดคาดคะเนเอาได้ พ้นวิสัยของความตริกละเอียด ถ้ายังตริกละเอียดอยู่ก็เข้าไม่ถึง ที่จะเข้าถึงได้ ต้องทำให้รู้ตริกละเอียด รู้คิดนั้น หยุดเป็นจุดเดียวกัน แต่พอหยุดก็ดับ แต่พอดับแล้วก็เกิด ถ้าไม่ดับแล้วไม่เกิด นี่เป็นของจริง หัวต่อมีเป็นอยู่ตรงนี้ ถ้าไม่ถูกส่วนดังนี้แล้ว ก็ไม่มีไม่เป็นเด็ดขาด”

2.2.1 พระนามของพุทธะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระนามต่าง ๆ มากมายดังนี้ พระพุทธเจ้า, พระสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้า, พระศาสดา, ตถาคต, ธรรมกาย, พรหมกาย, ธรรมภูต, พรหมภูต, พระพิชิตมาร, พระอรหันตอนันตชินะ, พระชินเจ้า, พระชินสีห์, พระสัพพัญญูพุทธเจ้า และพระพุทธองค์ เป็นต้น แต่ละพระนามมีความหมายหลายนัย ในที่นี้จะกล่าวเพียงโดยย่อ ดังนี้

(1) **พระพุทธเจ้า** มาจากคำว่า พระ + พุทธ + เจ้า คำว่า “พระ” ใช้ประกอบหน้าคำอื่นแสดงความยกย่อง คำว่า “พุทธ” ก็มีความหมายดังกล่าวมาแล้ว ส่วนคำว่า “เจ้า” ใช้เติมท้ายคำเรียกผู้ที่นับถือ ดังนั้น คำว่า พระพุทธเจ้า จึงมีความหมายเหมือนกับคำว่า “พุทธะ” เพียงแต่เติมคำว่า พระ และ คำว่า เจ้าเข้ามา

เพื่อแสดงความยกย่องนับถือเท่านั้น

(2) **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** คำนี้เดิมคำว่า “สัมมาสัม” เข้ามา คำว่า “สัมมา” แปลว่า โดยชอบ หรือ โดยถูกต้อง คำว่า “สัม” คำหลัง แปลว่า ด้วยพระองค์เอง คือ ไม่ต้องมีผู้สั่งสอน ดังนั้น คำว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นชื่อที่เน้นย้ำว่า พระองค์ตรัสรู้โดยถูกต้องด้วยตนเอง

(3) **พระผู้มีพระภาคเจ้า** คำนี้ไม่มีคำว่า “พุทธะ” แต่มีคำว่า “ผู้มีพระภาค” แทนคำว่า พุทธะ “เป็นคำกล่าวโดยความเคารพ” (ขุ.ม. (ไทย) 29/ 84/ 248) เมื่อกล่าวคำนี้จึงเป็นการแสดงความเคารพต่อ พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

(4) **พระศาสดา** คำว่า ศาสดา แปลว่า ผู้อบรมสั่งสอน ในปัจจุบันใช้เรียกผู้ตั้งศาสนา

(5) **พระพิชิตมาร** คำว่า พิชิตมาร แปลว่า ผู้ชนะมาร เหตุที่ได้ชื่อนี้เพราะว่าก่อนตรัสรู้ทรงเอาชนะ เหล่ามารต่าง ๆ ที่มาขัดขวางพระองค์ได้

(6) **พระอรหันตอนันตชินะ** พระนามนี้นักบวชชื่ออุปกาศิวกเคยถามพระองค์ว่า “เหตุใดท่านจึง ปฏิญาณว่าเป็น ‘อรหันตอนันตชินะ’ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ‘ผู้ที่ถึงอาสวกัยเช่นเรา ย่อมเป็นผู้มีนาม ว่าชินะ เพราะเราชนะบาปกรรมทั้งหลายแล้ว’” (ม.ม. (ไทย) 18/ 325/ 424) ส่วน คำว่า “นิพพาน เรียกว่า อนันตตะ” (วิ.ป.อ. (ไทย) 10/ -/ 935) กล่าวคือ เมื่อชนะกิเลสก็ได้ถึงนิพพานนั่นเอง

(7) **พระชินเจ้า** คือ ผู้พิงชนะมาร (ขุ.อป.อ (ไทย) 71/ -/ 203) อีกนัยหนึ่งคือ ผู้ชนะบาปกรรม

(8) **พระชินสีห์** คือ ผู้มีชัยชนะดุจราชสีห์ ราชสีห์เป็นราชาแห่งสัตว์ทั้งหลายฉนใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นราชาแห่งมนุษย์และเทวดาทั้งปวง ฉนนั่น

(9) **พระสัพพัญญูพุทธเจ้า** คำว่า สัพพัญญู แปลว่า ผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง หมายความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่างนั่นเอง แต่ไม่ได้รู้ทุกอย่างตลอดเวลา กล่าวคือ เมื่อทรงประสงค์จะรู้เรื่องใด ก็ตรวจดูเรื่องนั้นเป็นเรื่อง ๆ ไป

(10) **พระพุทธองค์** เป็นสรรพนามบุรุษที่ 3 คือเป็นคำแทนชื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

(11) **พรหมกาย** อรรถกถากล่าวไว้ว่า “ชื่อว่าพรหมกายเพราะมีธรรมเป็นกายนั่นเอง แท้จริงพระธรรมท่านเรียกว่าพรหมเพราะเป็นของประเสริฐ” (ที.ปา.อ. (ไทย) 15/ -/ 176)

(12) **ธรรมภูต** อรรถกถากล่าวไว้ว่า ธรรมภูต ได้แก่ ทรงมีธรรมเป็นสภาพ (อง.สทก.อ (ไทย) 38/ -/ 370)

(13) **ธรรมกาย** คือ พุทธรัตนะภายในตัว พระโพธิสัตว์ทั้งหลายตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะได้เจริญสมาธิภาวนาจนเข้าถึงธรรมภายในตัว

(14) **พรหมภูต** อรรถกถากล่าวไว้ว่า พรหมภูต ได้แก่ ทรงเป็นผู้ประเสริฐสุดเป็นสภาพ (อง.สทก.อ (ไทย) 38/ -/ 370)

(15) **ตถาคต** เรียกว่า “ตถาคต เพราะว่า ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมอันแท้ตามเป็นจริง, เรียกว่า ตถาคต เพราะทรงเห็นแท้จริง, เรียกว่า ตถาคต เพราะตรัสวาจาจริง, เรียกว่า ตถาคต เพราะทรงทำจริง ...” (ม.ม.อ. (ไทย) 17/ -/ 105)

2.2.2 พระพุทธคุณ

1. พระพุทธคุณมีมากที่สุดพรรณนา

คำว่า คุณ ในปัจจุบันใช้ใน 2 ความหมาย คือ ความดีงาม และคุณประโยชน์ พระพุทธคุณ จึงหมายถึง ความดีงามและคุณประโยชน์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ว่า “แม้พระพุทธเจ้าจะพึงพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้า หากไม่ตรัสอย่างอื่นแต่ตลอดกับ ก็จักจะพึงหมดสิ้นไปในระหว่างกาลนาน คุณของพระตถาคตทั้งหลายก็ไม่หมดสิ้น”¹ เพราะในท่ามกลางความทุกข์ในสังสารวัฏนี้ไม่มีใครเลยที่จะชี้แนะหนทางพ้นทุกข์ให้แก่ผู้อื่นได้นอกจากพระพุทธองค์ และการจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นยากมากประดุจการว่ายข้ามทะเล น้ำทองแดงที่เดือดพล่าน ฉะนั้น

การที่พระพุทธองค์ตรัสว่าพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีมากจนไม่อาจจะพรรณนาได้หมดนั้น ไม่ได้เป็นการยกยอสรรเสริญพระองค์เอง แต่ตรัสตามความเป็นจริง และที่สำคัญ พระองค์ทรงหมดกิเลสแล้วยอมไม่ตรัสความเท็จใด ๆ ทั้งสิ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลที่สรรเสริญและติเตียนพระรัตนตรัยไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่านี้พึงกล่าวชมเรา ชมพระธรรม หรือชมพระสงฆ์ก็ตาม เธอทั้งหลายไม่ควรทำความเพลิดเพลिन ดีใจ เบิกบานใจในคำชมนั้น” แต่ให้พิจารณาว่า “ในคำที่เขากล่าวชมนั้น คำที่จริง เธอทั้งหลายควรปฏิญาณให้เห็นโดยความเป็นจริงว่า นั่นจริงแม้เพราะเหตุนี้ แม้ข้อนั้นก็มิในเราทั้งหลาย และในเราทั้งหลายก็มีข้อนั้น” (ที.สี. (ไทย) 15/ 1/ 3-4)

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนเหล่านี้จะพึงกล่าว ติเรา ติพระธรรม ติพระสงฆ์ ก็ตาม เธอทั้งหลายไม่ควรทำความอาฆาต โทมนัส แค้นใจในคนเหล่านั้น แต่ให้พิจารณาว่า ในคำที่เขากล่าวตินั้น คำที่ไม่จริง เธอทั้งหลายควรแก้ไขให้เห็นโดยความเป็นจริงว่า นั่นไม่จริงแม้เพราะเหตุนี้ นั่นไม่แท้แม้เพราะเหตุนี้ แม้ข้อนั้นก็มิในเราทั้งหลาย และในเราทั้งหลายก็ไม่มีข้อนั้น” (ที.สี. (ไทย) 15/ 1/ 3-4)

จากพระดำรัสนี้ชี้ให้เห็นพุทธประสงค์ว่า การกล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัยนั้นต้องกล่าวให้ตรงกับความเป็นจริง แม้มีคนมาชมมาสรรเสริญก็ไม่พึงดีใจ ลิงโลดใจ แต่ให้พิจารณาว่าเขากล่าวถูกต้อง หรือเป็นจริงตามนั้นหรือไม่ ถ้าจริงก็ชี้แจงให้เขาเข้าใจด้วยเหตุผลว่าจริงเพราะอะไร หากมีคนมาติเตียน ก็ไม่พึงโกรธแต่รับฟังไว้ หากเขากล่าวคำที่ไม่จริงก็ชี้แจงให้เขาเข้าใจ

จริง ๆ แล้วพระองค์ไม่ได้ตรัสถึงพุทธคุณเพียงอย่างเดียว แต่ยังตรัสถึงข้อผิดพลาดของพระองค์เอง ในขณะที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ดังที่ปรากฏอยู่ในชาดกต่าง ๆ อีกด้วย มีอยู่หลายชาติที่พระโพธิสัตว์ได้ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เช่น เป็นสุนัข ช้าง ม้า ลิง ราชสีห์ นก กระจง ตาย โคน กระจับปี่ กวาง เป็นต้น และมีหลายชาติที่ทรงผิดพลาดหนักถึงกับตกนรกหมกไหม้อยู่ยาวนาน ความจริงข้อผิดพลาดเหล่านี้หากพระองค์ไม่ตรัสถึงก็ไม่ไม่มีใครทราบเพราะเป็นเรื่องในอดีตชาติ เหตุที่พระองค์ตรัสไว้ก็เพื่อเป็นข้อคิดเตือนใจแก่พุทธบริษัททั้งหลายว่า แม้พระองค์เองก็ยังคงเคยทำผิดเพราะฉะนั้นอย่าได้ประมาทเป็นอันขาด

¹กับ หมายถึง หนว้นับเวลาที่ยาวนานมากจนไม่อาจจะนับประมาณได้

หากไม่มองถึงประเด็นที่ว่า ผู้หมดกิเลสแล้วยอมไม่กล่าวคำเท็จ การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งกล่าวถึงทั้งด้านดีและไม่ดีของตนเองอย่างเปิดเผย มีส่วนดีอะไรบ้าง ก็กล่าวถึง และแม้มีข้อไม่ดีที่เคยทำผิดพลาดหนักมากเพียงใดก็ตาม ก็กล่าวถึงโดยไม่ปิดบัง คำกล่าวของบุคคลนี้จึงน่าเชื่อถือมากทีเดียว เพราะถ้าต้องการให้ผู้ฟังนิยมชมชอบตนก็พูดแต่เรื่องดี ๆ ก็ได้ สิ่งไม่ดีก็ปิด ๆ เอาไว้ ซึ่งปุถุชนคนที่ยังมีกิเลสอยู่จำนวนมากไม่น้อยที่ทำอย่างนี้

2. พระพุทธคุณ

เนื่องจากคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีมากจะสรุปพรรณนาได้หมด ในที่นี้จึงกล่าวถึงโดยย่อคือเพียง 9 ประการ ซึ่งชาวพุทธที่หมั่นสวดมนต์อยู่เป็นประจำจะคุ้นเคยกันดี จนอาจกล่าวได้ว่าท่องจนคล่องปากจำจนขึ้นใจทีเดียว แต่ถึงกระนั้นก็มีหลายท่านที่ไม่รู้ความหมาย เพราะบทสวดเหล่านั้นบันทึกด้วยภาษาบาลี การเรียนวิชานี้จึงช่วยให้นักศึกษาทุกท่านทราบวาท “อรรหิ สมมาสมพุทโธ วิชาจรณสมปนโน สุคะโต โลกวิทู อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานิ พุทโธ ภควา” (ม.ม. (ไทย) 12/ 95/ 67-67) ซึ่งเราท่องจนจำได้ขึ้นใจนั้นมีความหมายว่าอย่างไรบ้าง

1) อธิบายพุทธคุณบทว่า อรรหิ

คำว่า อรรหิ ก็คือ พระอรหันต์ หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันต์

คำว่า อรรหิ แปลได้ 2 นัย คือ แปลว่า “ไกล” และแปลว่า “ควร”

นัยแรกคือ ไกล หมายถึง ไกลจากกิเลส กล่าวคือ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ไกล คือทรงดำรงอยู่ในพระคุณอันไกลแสนไกลจากกิเลส ซึ่งตรงข้ามกับปุถุชนที่ยังอยู่ใกล้ชิดกับกิเลส

นัยที่สองคือ ควร หมายถึง เป็นผู้ควรแก่ปัจจัย 4 และ เป็นผู้ควรได้รับการเทิดทูนบูชาไว้เหนือสิ่งใดทั้งหมด ควรยึดมั่นพระองค์ท่านเป็นแบบอย่างแล้วตั้งใจปฏิบัติตามพระองค์ (วิ.มหา.อ. (ไทย) 1/ -/ 185)

2) อธิบายพุทธคุณบทว่า สมมาสมพุทโธ

คำว่า สมมาสมพุทโธ ก็คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำว่า สมมาสมพุทโธ แปลว่า ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง (วิ.มหา.อ. (ไทย) 1/ -/ 191) คือ ไม่มีใครสอน หรือนัยหนึ่งว่า ตรัสรู้เองโดยถูกต้อง คำสอนคือพระธรรมนั้นมาจากพระรัตนตรัยในตัวของพระพุทธองค์เอง ไม่ได้มีใครที่เหนมาดลบันดาลให้รู้ ส่วนในศาสนาเทวนิยมนั้นคำสอนหรือความรู้มาจากพระเจ้า ศาสดาเป็นเพียงสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้มาสู่ศาสนิก เช่น พระเยซูกล่าวว่า “เรา รู้จักพระเจ้า เพราะเรามาจากพระองค์ และพระองค์ทรงใช้เรามา... คำสอนของเราไม่ใช่ของเราเอง แต่เป็นของพระองค์ผู้ใช้เรามา” (ฟั้น ดอกบัว, 2539 : 70) มุฮัมหมัดก็ได้รับคำสอน คือเทวโองการจากพระอัลเลาะห์ ใน 3 ทางคือ การดลบันดาลใจให้ทราบ พระองค์มาเข้าฝัน หรือส่งเทวทูตมาบอก (ฟั้น ดอกบัว, 2539 : 205)

ในศาสนาฮินดูดาวยันติกไว้ว่า โมเสสพาชาวยิวออกจากอียิปต์ข้ามทะเลแดงเพื่อไปสู่คานาอันหรืออิสราเอลในปัจจุบัน เมื่อข้ามทะเลแดงแล้วได้เดินทางไปอีก 3 เดือนแต่ยังไม่ถึงคานาอัน ทำให้พวกยิวท้อแท้

กระต้างกระเตื้องไม่เชื่อฟังโมเสส และแตกความสามัคคีกัน โมเสสเห็นว่าขึ้นปล่อยไว้เหตุการณ์จะลุกลามไปใหญ่ จึงขึ้นไปอยู่บนภูเขาซีนายถึง 40 วัน เมื่อกลับลงมาโมเสสบอกชาวฮีบรูว่า ตนได้ขึ้นไปพบกับพระเจ้า ๆ สั่งให้นำคำสั่งสอนของพระองค์มาให้ชาวฮีบรูทุกคนปฏิบัติ ใครจะขัดขึ้นไม่ได้ นั่นคือ ที่มาของบัญญัติ 10 ประการในศาสนาฮีบรู ได้แก่ อย่ามีพระเจ้าอื่นใดนอกเหนือจากเรา และเรื่องระเบียบวินัยสำหรับอยู่ร่วมกันในหมู่คณะ (พื้น ดอกบัว, 2539 : 56-57)

3) อธิบายพุทธคุณบทว่า วิชาจรณสมปนโน

คำว่า วิชาจรณสมปนโน แปลว่า ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

คำว่า วิชา แปลว่า ความรู้แจ้ง ได้แก่ วิชา 8 ความรู้แจ้งนั้นเป็นความรู้ที่เกิดจากการเจริญสมาธิภาวนา ต่างจากความรู้ทั่วไปที่เกิดจากการฟัง การอ่าน หรือการคิด

คำว่า จรณะ แปลว่า ความประพฤติ จรณะนั้นมี 15 ประการ

วิชา 8 ได้แก่

(1) วิปัสสนาญาณ ความเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ หมายถึง พระพุทธองค์ทรงเห็นแจ้งในสภาวะธรรมตรงตามความเป็นจริง เช่น เห็นชั้น 5 ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา และยังทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายต้องติดอยู่ในวัฏสงสาร ต้องเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่รู้จักจบสิ้น การเห็นแจ้งนั้น ไม่ใช่จะมองเห็นได้ด้วยตามนุษย์ แต่พระพุทธองค์ทรงรู้เห็นได้ด้วยตาของพระธรรมกาย

(2) มโนมยิทธิ ฤทธิ์ทางใจ คือ จะนึกให้เป็นอย่างไร ก็เป็นไปตามที่นึกได้

(3) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ เช่น เนรมิตกายคนเดียวเป็นหลายคนได้

(4) ทิพพโสต มีหูทิพย์ ฟังเสียงต่าง ๆ ได้หลากหลายและได้ยินเสียงจากที่ห่างไกลได้

(5) เจโตปริยญาณ คือ รู้วาระจิตของผู้อื่น

(6) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความรู้ที่สามารถระลึกชาติหนหลังได้

(7) ทิพพจักขุ คือ ตาทิพย์ สามารถมองเห็นทุกสิ่งได้หมด ไม่ว่าจะอยู่ใกล้ไกลอย่างไร และระลึกชาติหนหลังของสัตว์อื่นได้

(8) อาสวักขยญาณ คือ ความรู้แจ้งที่ทำลายอาสวะให้หมดสิ้น

จรณะ 15 ได้แก่

(1) ศีลสังวร คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์

(2) อินทริยสังวร คือ ความสำรวมอินทริยทั้ง 6 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

(3) โภขเนมัตตัญญูตา คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค

(4) ซาคริยานุโยค คือ การประกอบความเพียรที่ทำให้เป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ

ข้อ (5) - (15) โดยสรุปคือ พระพุทธองค์ทรงมีสติปัญญาและศีลาจารวัตรที่งดงาม ทรงประพฤติ

ปฏิบัติจนกระทั่ง 15 ประการมามากมายหลายภพหลายชาติ จรณะเหล่านี้เป็นพื้นฐานที่ทำให้พระองค์ มีความหนักแน่น มั่นคงอย่างต่อเนื่องในการสร้างบารมี จนกระทั่งบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความปรารถนาที่ตั้งใจไว้

โดยสรุปแล้ว วิชชาจรณสมบรูณ์ คือ ถึงพร้อมทั้งความรู้ดีและความประพฤติดีนั่นเอง ครูในทางโลกมีจำนวนไม่น้อยที่มีความรู้ดีแต่ความประพฤติไม่ดี เป็นต้นแบบแก่ศิษย์ไม่ได้ คนเหล่านี้ “แนะ” ลูกศิษย์ได้ แต่ไม่สามารถ “นำ” ลูกศิษย์ได้คือไม่อาจประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีได้ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงเป็นบรมครูที่สามารถ “แนะและนำ” ลูกศิษย์ให้มีทั้งความรู้ดีและความประพฤติดีเช่นเดียวกับพระองค์ได้

4) อธิบายพุทธคุณบทว่า สุคโต

คำว่า สุคโต แปลว่า ไปดีแล้ว, ไปสู่ที่ดี, ทรงพระดำเนินงาม ฯลฯ

นัยแรก ไปดีแล้ว หมายถึง พระองค์ประพฤติดี ทั้งกาย วาจา ใจ ประพฤติสม่าเสมอมานับภพ นับชาติไม่ถ้วน ละโลกจากชาตินั้น ๆ แล้วก็ไปสู่สุคติ

คำว่า ไปดีแล้ว อีกนัยหนึ่งคือ พระองค์ดำเนินกาย วาจา ใจ ไปในแนวอริยมรรคมีองค์ 8

นัยที่สอง ไปสู่ที่ดี หมายถึง ไปอยู่สู่แดนอันเกษมกล่าวคือ นิพพาน

นัยที่สาม ทรงพระดำเนินงาม เช่น เมื่อครั้งจะทรงพระดำเนินไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ยังป่าอิสิปตนะนั้น ทรงเดินไปด้วยอย่างพระบาท มีฉัพพรรณรังสีรุ่งโรจน์ จนแม้แต่สัตว์ที่มาแลเห็น ก็งงันหยุดนิ่งตะลึงอย่างนี้เรียกว่าทรงพระดำเนินงาม

5) อธิบายพุทธคุณบทว่า โลกวิทู

คำว่า โลกวิทู แปลว่า รู้แจ้งซึ่งโลก คำว่า โลก หมายความว่า ย่อยยับไปหักพังไป (ขุ.อิติ.อ. (ไทย) 45/ -/ 726)

อีกนัยหนึ่ง โลก หมายถึง สถานที่ที่เป็นที่เกิดที่อยู่แห่งสัตว์ และเป็นที่ยังสัตว์ได้อาศัยก่อกุศล และอกุศล เช่น โลกมนุษย์เป็นที่มนุษย์อาศัยสร้างบุญแล้ว ก็ได้ผลไปบังเกิดในสวรรค์ หรือบำเพ็ญบารมีแล้วส่งผลไปสู่นิพพาน ถ้าสร้างบาปแล้ว ก็เป็นผลให้ไปเกิดในนรก

โลกแบ่งออกเป็น 3 คือ สังขารโลก สัตว์โลก โอกาสโลก

สังขารโลก โลกคือสังขาร ได้แก่ ชั้น 5 (ขุ.อิติ.อ. (ไทย) 45/ -/ 726) โดยชั้น 5 ได้ชื่อเป็นโลก ๆ หนึ่งเพราะต้องย่อยยับไปหักพังไปตามความหมายของโลกข้างต้น ชั้น 5 ของสัตว์ทั้งหลายนั้นดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ด้วยเหตุนี้จึงมีการแปลสังขารโลกว่า โลกที่มีอาหารเป็นปัจจัยปรุงแต่ง (พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร), 2538 : 42) ในเรื่องชั้น 5 นี้พระพุทธองค์ทรงรู้ละเอียดยิ่งกว่าการแพทย์ในปัจจุบันหลายเท่า เพราะทรงมีมืออุปกรณ์คือธรรมจักขุซึ่งเห็นละเอียดยิ่งกว่าอุปกรณ์ใด ๆ ในโลก

สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ ได้แก่ มนุษย์ เทวดา พรหม อรูปพรหม เป็นต้น การที่พระสัมมาสัม-

พุทธเจ้าผู้แจ้งสัตว์โลก คือ “ทรงรู้อัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย... ทรงรู้จิตทรงรู้อารมณ์ ทรงรู้สัตว์มีรูปคือ กิเลสน้อย สัตว์มีรูปคือกิเลสมาก สัตว์มีอินทรีย์กล้า สัตว์มีอินทรีย์อ่อน...” (สุ.ขุ.อ. (ไทย) 47/ -/ 531)

จิตอัธยาศัยนี้เป็นสิ่งที่สัตว์โลกสั่งสมอยู่ในใจมาข้ามภพข้ามชาติ ดังนั้น โดยสรุปแล้วสัตว์โลกจึงหมายเอาการหยั่งรู้ใจของสัตว์โลกว่ามีความแตกต่างกันไปนั่นเอง เมื่อจะสอนธรรมก็ต้องสอนให้ตรงกับจิตอัธยาศัยของเขาเหล่านั้น

โอกาสโลก หมายถึง สถานที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 73/ -/ 213) ได้แก่ โลกมนุษย์ที่เราอาศัยอยู่รวมทั้งจักรวาลด้วย ดังที่บันทึกไว้ว่า “จักรวาล ชื่อว่า โอกาสโลก” (ขุ.อ.อ. (ไทย) 44/ -/ 362) คำว่า จักรวาล ภาษาในปัจจุบันเรียกว่า กาแล็กซี ซึ่งเป็นความรู้ที่นักดาราศาสตร์เพิ่งค้นพบเมื่อประมาณ 400 ปีที่ผ่านมา แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรื่องจักรวาลและอนันตจักรวาลมากกว่า 2,500 ปีแล้ว ดังพระดำรัสที่ว่า “สิ่งที่นับไม่ได้ มีที่สุดที่บุคคลรู้ไม่ได้ 4 อย่าง คือ หมูสัตว์, อากาศ, อนันตจักรวาล, พระพุทธญาณที่หาประมาณมิได้...” (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 33/ 64/ 564) ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงได้ชื่อว่ารู้แจ้งโลก

6) อธิบายพุทธคุณบทว่า อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ

คำว่า อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ แปลว่า เป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษที่พอจะฝึกได้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า (วิ.มหา.อ. (ไทย) 1/ -/ 201-203) กล่าวคือ พระองค์มีพระปรีชาญาณเฉลียวฉลาดในอันที่จะฝึกสอนคนให้เป็นคนดีได้ หรือ ให้สามารถบรรลุผลผลิตนิพพานได้ พระองค์มีกุศโลบายสอนต่าง ๆ นานา สุดแล้วแต่จะทรงพิจารณาเห็นว่า บุคคลจำพวกใดมีนิสัยอย่างไร ก็ทรงใช้กุศโลบายสอนให้ตรงกับนิสัย

ตัวอย่างเช่น ชฎิลสามพี่น้องและบริวารซึ่งเคยบูชาไฟมาก่อน พระองค์จึงทรงเทศน์อาทิตต-ปริยายสูตรว่าด้วยธรรมที่แสดงถึงของร้อนแก่ชฎิลเหล่านั้น จนบรรลุเป็นพระอรหันต์กันทั้งหมด หรือกรณีพระนันทะ ผู้มีโรคะจริต พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำท่านไปสู่ภพดาวดึงส์ เพื่อไปดูเทพนารีทั้งหลาย และทรงรับประกันว่าหากพระนันทะตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรม ถ้าละโลกขณะที่ยังไม่หมดกิเลสก็จะได้นางฟ้าเป็นภรรยา พระนันทะจึงตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรม และสุดท้ายก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ หมดความต้องการด้วยนางฟ้าไปโดยปริยาย

7) อธิบายพุทธคุณบทว่า สตถา เทวมนุสฺसानิ

สตถา เทวมนุสฺसानิ แปลว่า เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (อง.ติก. (ไทย) 34/ 503/ 300) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้เป็นศาสดาของมนุษย์เท่านั้น แต่ยังเป็นศาสดาของเทวดาด้วย ดังที่ปรากฏในพุทธกิจประจำวันของพระองค์ว่า “ในมัชฌิมยามพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบปัญหาแก่เทวดาทั้งหลาย” (ที.สี.อ. (ไทย) 11/ -/ 151) มัชฌิมยาม คือเวลาประมาณ 22.00 น. - 02.00 น. คำว่าเป็นศาสดาของเทวดานี้หมายรวมเอารูปพรหมต่าง ๆ ด้วย

พุทธคุณข้อนี้ถือว่าเป็นลักษณะพิเศษที่โดดเด่นอีกข้อหนึ่งในพระพุทธานุชาสนา เพราะศาสนาเทวนิยม

นั่นต่างอ้างเอาเทวดาเป็นที่พึ่งที่ระลึกทั้งสิ้น เช่น ศาสนาคริสต์นับถือพระเจ้าคือ “พระยะโฮวาห์ซึ่งเป็นกายทิพย์” (พิน ดอกบัว, 2539 : 195) ส่วนมุสลิมก็นับถือพระอัลเลาะห์โดยเชื่อว่า “พระอัลเลาะห์มีรูปร่างตัวตน ไม่ใช่เป็นนามธรรมแต่เป็นร่างทิพย์ จึงไม่มีใครสามารถเห็นพระองค์ได้...” (พิน ดอกบัว, 2539 : 203) คำว่ากายทิพย์ คือกายของเทวดานั้นเอง ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนับถือพระพรหมเป็นที่พึ่งสูงสุด และเชื่อกันว่าความเป็นไปของชีวิตขึ้นอยู่กับพรหมลิขิต แต่มีหลักฐานบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกจำนวนมากว่า แม้แต่รูปพรหมทั้งหลายยังยกย่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดา (วิ.ม. (ไทย) 6/ 8/ 30)

8) อธิบายพุทธคุณบทว่า พุทฺโธ

คำว่า พุทฺโธ แปลได้หลายนัย ในที่นี้จะแปลในนัยที่ว่า เป็นผู้บานแล้ว

คำว่าบานนั้นเปรียบด้วยดอกประทุมชาติ คือบานเหมือนดอกบัวที่บานแล้วเต็มที่ ในช่วงที่พระองค์ทรงประกอบความเพียรอยู่ ยังไม่ได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณก็เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังตูมอยู่ แต่เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว จึงเปรียบเสมือนดอกบัวที่บานแล้ว

และการที่นำเอาดอกบัวบานมาเทียบความหมายแห่งคำว่าพุทฺโธนั้น ก็เพราะเหตุว่าในช่วงปฐมกับซึ่งมีแผ่นดินตั้งขึ้นใหม่ ๆ มีกอบัวเกิดขึ้นพร้อมทั้งมีดอก 5 ดอก ท้าวสุทธาवासพรหมหยั่งรู่ว่านี่เป็นนิมิตว่า ในกัปนี้จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาตรัสโปรดเวไนยสัตว์ 5 พระองค์ จึงกล่าวคำว่า “นะ, โม, พุท, ธา, ยะ” ไว้ นะ คือ พระกกุสันโธ, โม คือ พระโกนาคมนะ, พุท คือ พระพุทธกัสสปะ, ธา คือ พระสมณโคดม และ ยะ คือ พระศรีอาริยมเตไตรย (พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร), 2538 : 48)

9) อธิบายพุทธคุณบทว่า ภควา

คำว่า ภควา แปลได้หลายนัย แปลว่า “หัก” ก็ได้ แปลว่า “แจก” ก็ได้

ที่ว่า หัก นั้น หมายความว่า พระองค์หักเสียได้ซึ่งสังสารจักร กล่าวคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรมอันเป็นเสมือนตัวจักรที่พัดผันส่งต่อไปยังกันและกัน เป็นกำลังดันให้หมุนเวียนวนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร มิให้ออกจากภพ 3 พระองค์หักเสียได้แล้ว พระองค์จึงพ้นไปจากภพทั้ง 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เสด็จออกสู่นิพพานไป

ที่ว่า แจก นั้นมีความหมายว่า พระพุทธองค์ทรงแยกย่อยธรรมะออกเป็นข้อเล็กข้อน้อยให้เหมาะสมกับสติปัญญาของผู้ฟัง เปรียบเสมือนการบิขนมหรือการตัดข้าวให้พอคำแก่คนกิน เด็กก็ต้องให้คำเล็ก ผู้ใหญ่ก็ตัดให้คำโต หรือคนป่วยก็ตัดเอาชนิดอาหารเปื่อย อาหารตุ๋นที่ย่อยง่าย ๆ มาให้ ส่วนที่ปัญญาแก่กล้าแล้วก็ไม่ต้องย่อยให้มากนัก สอนเพียงย่อ ๆ เฉพาะแต่หัวข้อธรรมที่เข้าใจทันที และธรรมะที่ทรงแยกย่อยไว้ดีแล้วนี้ยังช่วยให้ผู้ที่มาในภายหลังสามารถเลือกธรรมะที่พอเหมาะแก่ตนเอาไปปฏิบัติได้

พระพุทธคุณทั้ง 9 ประการนี้สรุปให้เหลือ 3 ประการได้ดังนี้คือ พระบริสุทธิคุณ, พระปัญญาคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ

พระปริสสุทธิคุณ ได้แก่ อรหัง, สุคโต และพุทฺโธ

พระปัญญาคูณ ได้แก่ สมมาสมพุทฺโธ, วิชชาจรณสมปนฺโน และโลกวิทู

พระมหากรรณนาคิคุณ ได้แก่ อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ, สตถา เทวมนุสฺसानัง และภควา

2.3 พระธรรม : คำสั่งสอนของพระพุทธองค์

นักศึกษาได้เรียนมาแล้วว่า หากกล่าวถึงพระรัตนตรัยภายใน พระธรรมจะหมายถึง ธรรมรัตนฉานเป็นดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกาย ซึ่งอยู่ ณ ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 ของมนุษย์ทุกคน แต่ถ้าเป็นพระรัตนตรัยภายนอก พระธรรมจะหมายถึงคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งหลั่งออกมาจากพระรัตนตรัยในตัว

ในสมัยพุทธกาลคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามี 2 ส่วนนี้คือ ธรรมกับวินัย ดังพระดำรัสก่อนพุทธปรินิพพานว่า “ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” (ที.ม. (ไทย) 13/ -/141)

คำว่า “ธรรม” ในที่นี้จึงไม่ได้หมายถึงพุทธวจนะทั้งหมด แต่หมายถึงเฉพาะคำสั่งสอนที่ไม่เกี่ยวกับพระวินัย แต่ถ้ากล่าวถึงพระธรรมในความหมายที่เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยภายนอกแล้วจะหมายถึงพุทธวจนะทั้งหมด

คำว่า “วินัย” หมายถึง ศีลของพระภิกษุภิกษุณีรวมทั้งศีลของสามเณรและศีลของฆราวาส ได้แก่ ศีล 5 ศีล 8 หรืออุโบสถศีล

เมื่อจะกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้นอาจจะเรียกว่า ธรรม เป็น “คำสั่งสอน” ส่วน วินัย เป็น “คำสั่ง” ก็ได้ ดังนั้น ธรรมวินัยก็คือ คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เดิมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงแต่ “คำสั่งสอน” คือ “ธรรม” ได้แก่ อริยสัจ 4 ฯลฯ ยังไม่ได้บัญญัติ “คำสั่ง” คือ “วินัย” ต่อมาเมื่อมีภิกษุมากขึ้น ผู้บวชมาจากตระกูลต่างกัน มีอหิชาศัยและความมุ่งหมายต่างกัน และเมื่อมีลาภสักการะเกิดมากขึ้น ทำให้พระภิกษุบางรูปมีความประพฤติไม่เรียบร้อย สร้างความเสียหายจนเกิดคำติฉินจากชาวบ้าน เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบจึงบัญญัติวินัยขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อห้ามภิกษุประพฤติเช่นนั้นอีก

หลังพุทธปรินิพพานชาวพุทธได้ถือเอาพระธรรมวินัยเป็นหลักในการดำเนินชีวิตสืบต่อกันเรื่อยมา แต่เนื่องจากพระธรรมวินัยดังกล่าวยังไม่ได้รับการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ถ้าไม่มีมาตรการเก็บรักษาที่ดี จึงเป็นไปได้ที่จะมีคำสั่งสอนบางส่วนสูญหายไป ด้วยเหตุนี้การสังคายนาจึงเกิดขึ้น

คำว่า “สังคายนา” แปลว่า การซักซ้อม, การสวดพร้อมกัน, การร้อยกรอง หมายถึง การที่พระสงฆ์ประชุมกันแล้วสอบทานชำระสะสางและซักซ้อมทำความเข้าใจพระธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธองค์เพื่อรักษาความถูกต้องไว้แล้วจัดเป็นหมวดหมู่พร้อมทั้งจดจำสาธยายกันไว้ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต, 2548 : 1041)

การสังคายนาพระธรรมวินัยมีขึ้นหลายครั้ง แต่ที่ทุกฝ่ายทุกประเทศยอมรับ คือ การสังคายนา 3 ครั้งแรกในประเทศอินเดีย

การบรรลุธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มิใช่เกิดจากการนั่งคิดตรองค้นคว้าเอาเอง แต่เป็นการเห็นธรรมะภายในด้วยอำนาจสมาธิที่เกิดจากการบำเพ็ญภาวนาตามหลักมรรคมืองค์ 8 อย่างทุ่มชีวิตเป็นเดิมพัน

ในยุคปัจจุบันนี้ มีคนจำนวนมากไม่น้อยที่ศึกษาคำสอนในพระพุทธศาสนาแล้วเกิดความเข้าใจผิดว่า การตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดจากการนั่งค้นคิดตรองจนกระทั่งได้ข้อสรุปเป็นหลักคำสอนต่าง ๆ ออกมาแล้ว จึงนำมาสั่งสอนประชาชน ทำให้หลงคิดผิดไปว่าพระองค์ท่านเป็นเพียงนักวิชาการ คนหนึ่งเท่านั้น ความเข้าใจผิดเช่นนี้ได้กลายเป็นเครื่องปิดกั้นโอกาสในการบรรลุธรรมของพวกเขาไปอย่างน่าเสียดายทั้ง ๆ ที่ได้มีโอกาสพบคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็ตาม

2.3.1 ธรรมะคืออะไรกันแน่

ทำไมจึงเกิดความเข้าใจผิดเช่นนี้ขึ้นมาได้

สาเหตุก็เพราะว่า เขายังไม่ได้ปฏิบัติตามมรรคมืองค์ 8 อย่างทุ่มชีวิตเป็นเดิมพัน เขาจึงไม่รู้ว่ “**ธรรมะที่แท้จริงนั้นคืออะไร**”

เพราะฉะนั้น เพื่อป้องกันไม่ให้ความเข้าใจผิดพลาดนี้เกิดขึ้นกับองค์ภว้พระธรรมกาย พระเดชพระคุณพระภวณาวิริยคุณ (หลวงพ่อทัตตชีโว) ได้อธิบายให้ทุกคนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกันว่า “**ธรรมะคืออะไร**”

“ธรรมะ” แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1) **ธรรมะ คือ ธรรมชาติบริสุทธิ์ในตัวมนุษย์ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยการทำภาวนาตามหลักมรรคมืองค์ 8 อย่างทุ่มชีวิตเป็นเดิมพัน** จนกระทั่งหมดทุกข์ หมดกิเลส หมดความรู้้อย่างถาวร ส่งผลให้หลุดพ้นจากการกักขัง-จองจำ-เหนี่ยวรั้ง-ปิดบังจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารได้อย่างถาวร

2) **ธรรมะ คือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มุ่งสอนประชาชนให้ทุ่มเทกับการขจัดทุกข์ ขจัดกิเลส ขจัดความรู้ในตนให้หมดสิ้นตามพระองค์ไป**

3) **ธรรมะ คือ นิสัยดีที่เกิดจากการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ 8 ด้วยการละเว้นความชั่ว ทำความดี กลับใจให้่องใสอย่างทุ่มชีวิตเป็นเดิมพันตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า**

เพราะฉะนั้น คำว่า “**บรรลุธรรม**” ที่เราต้องการจะบรรลุตามพระองค์ท่านไปนั้น จึงหมายถึง **การเห็นธรรมชาติบริสุทธิ์ในตัวด้วยการบำเพ็ญภาวนาตามหลักมรรคมืองค์ 8 อย่างทุ่มชีวิตเป็นเดิมพัน** เช่นเดียวกับที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้

2.3.2 องค์ประกอบที่แท้จริงของมนุษย์

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ (หลวงพ่อดตชชีโว) ท่านตั้งใจฝึกฝนอบรมตนเองตามคำสอนของพระเดชพระคุณพระราชญาณวชิรญาณ (หลวงพ่อดตชชีโว) อย่างเคร่งครัด มาตั้งแต่แรกสร้างวัด ดังนั้นท่านต้องปฏิบัติภารกิจ ทำงานไปด้วย ทำภาวนาไปด้วย และค้นคว้าพระไตรปิฎกไปด้วย ทำให้ท่านมีนิสัยก่อนที่จะลงมือทำอะไรนั้น ต้องทราบหลักการที่ถูกต้องของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อน โดยจะพยายามหาข้อมูลให้ครบถ้วนที่สุด ชัดเจนที่สุด และลุ่มลึกที่สุด เพื่อให้ตนเองปฏิบัติตามได้ถูกต้องให้มากที่สุด พุดง่าย ๆ ก็คือ **“หลังอิงตันโพธิ์”** ในทุกอย่างก้าวของการฝึกตัว

เมื่อพระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ (หลวงพ่อดตชชีโว) ท่านพบความรู้อะไรใหม่ ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อหมู่คณะทั้งในด้านการสร้างวัด การทำภาวนา และการศึกษา รวมทั้งสุขภาพความเป็นอยู่ ก็จะทุ่มชีวิตเป็นเดิมพันเพื่อสกัดความรู้เหล่านั้นออกมาให้เป็นภาษาที่ง่ายที่สุด มีเนื้อหาที่ครบถ้วนที่สุด ชัดเจนที่สุด ลุ่มลึกที่สุด ไม่มีปิดบังความรู้แม้แต่นิดเดียว เพื่อให้หมู่คณะและญาติโยมรู้สึกง่ายต่อการจดจำ ง่ายต่อความเข้าใจ และง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ

ดังนั้นพระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ (หลวงพ่อดตชชีโว) ท่านจึงต้องคัดกรองธรรมะให้ดีที่สุด เพราะรู้ว่าทุกสิ่งที่ทำลงไปนั้นนอกจากมีผลต่อการเข้าถึงธรรมของตนเองแล้วยังมีผลต่อความสันยาวของอายุพระพุทธานุชาอีกด้วย จึงไม่อาจดูเบาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม้แต่คำเดียว และท่านได้ศึกษาอ่านพระไตรปิฎกอยู่หลายรอบ ในที่สุดก็พบข้อความสำคัญในพระสูตรชื่อ **โรหิตัสสสูตร สังยุตต-นิกาย สคาถวรรค¹** ว่า

“ธรรมะทั้งหลายที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น พระองค์ไม่ได้นำมาจากบนฟากฟ้าอากาศ ไม่ได้นำมาจากสิ่งภายนอกกรอบตัว แต่ธรรมะทั้งหลายที่พระองค์ตรัสรู้ ได้มาจากภายในกาย ยาวา หนา คีบ กว้าง สอก และมีใจครอบครอง”

จากข้อความในพระสูตรข้างต้นนี้ พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ (หลวงพ่อดตชชีโว) ท่านจึงนำมาสรุปว่า องค์ประกอบจริง ๆ ของมนุษย์นั้น ไม่ได้มีแค่ 2 ส่วน แต่มีด้วยกัน 3 ส่วน คือ

- 1) กาย
- 2) ใจ
- 3) ธรรม

¹ พระสูตรชื่อ โรหิตัสสสูตร สังยุตตนิคาย สคาถวรรค บำเพ็ญเพียรภาวนาตามหลักมรรคมีองค์ 8 ต่อไป จะต้องได้เห็นธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้อย่างแน่นอน เหมือนอย่างกับที่พระอัญญาโกณฑัญญะสามารถเห็นธรรมะตามที่พระองค์ทรงสอนได้จริงเป็นบุคคลแรกของโลก และต่อมาภายหลังก็มีบุคคลอีกมากมายที่บรรลุธรรมตามมา ซึ่งก็เป็นการยืนยันว่า ธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้นั้น มีอยู่จริงในตัวมนุษย์ทุกคนอย่างแน่นอน และทุกคนสามารถเห็นธรรมได้ด้วยการปฏิบัติมรรคมีองค์ 8 นั้นเอง

ทำไมในชั้น 5 จึงสอนว่าองค์ประกอบของมนุษย์ มี 2 ประการ คือ กาย กับ ใจ

การสอนธรรมะของพระพุทธองค์นั้น สอนกันเป็นขั้นเป็นตอน ต้องลุ่มลึกไปตามลำดับ เพราะคนในโลกมีทั้งคนโง่และคนฉลาด สติปัญญาไม่เท่ากัน กว่าจะทำให้มีผู้เข้าใจว่า คนเรามีกายกับใจ ก็เป็นเรื่องยากอยู่มาก

ยิ่งบางคนมีการศึกษามาก เลยไม่ยอมรับว่า คนเรานั้นมี “ใจ” อยู่ภายในกาย คือ เชื่อว่า ตายแล้วสูญ แต่ไม่เชื่อว่า ตายแล้วมีการเวียนว่ายตายเกิด มีกฎแห่งกรรม

เพราะฉะนั้น ในเรื่องชั้น 5 พระพุทธองค์จึงต้องสอนแค่เบื้องต้นว่า คนเราประกอบด้วย กาย กับ ใจ

แต่ว่าเมื่อพระองค์ได้พบกับผู้ที่เคยปฏิบัติธรรมอย่างทุ่มชีวิตเป็นเดิมพันมาก่อน ซึ่งเป็นผู้มีความเข้าใจเรื่องกายกับใจมาอย่างดีแล้ว แต่ยังไม่บรรลุนิพพาน พระองค์ก็ทรงสอนให้สมกับระดับความรู้และประสบการณ์ของเขาว่า แท้จริงแล้ว องค์ประกอบของคนเรานั้น มี 3 ส่วน คือ กาย-ใจ-ธรรม ส่วนว่า ธรรมะมีรูปร่างลักษณะอย่างไร หากมีความตั้งใจบำเพ็ญเพียรภาวนาตามหลักมรรคมีองค์ 8 ต่อไป จะต้องได้เห็นธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้อย่างแน่นอน เหมือนอย่างกับที่พระอัญญาโกณฑัญญะสามารถเห็นธรรมะตามที่พระองค์ทรงสอนได้จริงเป็นบุคคลแรกของโลก และต่อมาภายหลังก็มีบุคคลอีกมากมายที่บรรลุนิพพานตามมา ซึ่งก็เป็นการยืนยันว่า ธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้นั้น มีอยู่จริงในตัวมนุษย์ทุกคนอย่างแน่นอน และทุกคนสามารถเห็นธรรมได้ด้วยการปฏิบัติมรรคมีองค์ 8 นั้นเอง

2.3.3 ธรรมะในตู้กับธรรมะในตัว

พระเดชพระคุณหลวงปู่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ (สด จนทสโร) ท่านต้องการบรรลุนิพพานตามรอยบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไป ท่านจึงทุ่มเททำภาวนาตามหลักมรรคมีองค์ 8 อย่างทุ่มชีวิตเป็นเดิมพัน ท่านจึงค้นพบว่า **ธรรมะภายในตัวคนเรานั้น มีลักษณะเป็นดวงซ้อน ๆ กันอยู่**

ส่วนธรรมะที่ซ้อนอยู่ในตัวเรานั้นมีมากมายขนาดไหน นักศึกษาจะต้องไปศึกษาเพิ่มเติมจากพระไตรปิฎก อ่านทบทวนในพระสูตรชื่อ สีสปาสูตร แล้วจะพบว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าให้พระภิกษุฟังว่า **ธรรมะทั้งหลายที่พระองค์ไปรู้ ไปเห็นจากในตัวนั้น มีมากมายกว่านำไปไม้ทั้งป่าประดู่ลายมารวมกัน ส่วนธรรมะทั้งหลายที่พระองค์เลือกมาสอนชาวโลกให้รู้จักลักษณะของธรรมะและวิธีการเข้าถึงธรรมะในตัวนั้น มีเหมือนแคใบไม้ในกำมือ**

ถ้านักศึกษานึกภาพอุปมานี้ไม่ออก ก็มีวิธีการง่าย ๆ ก็คือ ลองไปนับดูว่าต้นประดู่ลายหนึ่งต้น เฉลี่ยแล้วมีใบอยู่จำนวนเท่าไร แล้วป่าหนึ่งป่าควรจะมีต้นไม้กี่ต้น แล้วก็เอาตัวเลขสองจำนวนนี้คูณกัน ก็จะเห็นภาพว่าถ้านำไม้ทั้งป่ามากองรวมกันตรงหน้า จะได้ใบไม้กองโต ๆ เป็นภูเขาสูงใหญ่เพียงใด แต่ธรรมะที่ตรัสรู้จริง ๆ นั้นมีมากมายกว่านั้นหลายเท่าตัว

เพราะฉะนั้นเมื่อธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้มีมากมายกว่าธรรมะที่พระองค์ทรงนำมาสอนชาวโลกนี้ เราจะต้องรีบปฏิบัติมรรคมีองค์ 8 ให้เป็นนิสัยประจำตัวให้ได้ พอหลับตาทำภาวนาเมื่อไร ใจจะได้หยุดนิ่ง

ถูกส่วนทันที แล้วเราก็จะได้เห็นธรรมะในตัว และนี่คืองานที่แท้จริงของชีวิต เราเกิดมาเพื่อเข้าถึงธรรมในตัว ดังนั้นขอให้เราเกิดความมั่นใจว่า ภายในกาย ยาววา หนา คีบ กว้างศอก ของพวกเราทุกคนนั้นมีธรรมะอยู่ในตัวอย่างแน่นอน

เพราะฉะนั้นขอให้พวกเราทุกคนตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ วันใดที่วางใจตามหลักมรรคมืองค์ 8 ได้ถูกส่วน ใจหยุดนิ่งได้สมบูรณ์ จะต้องได้เห็นธรรมะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมมาก่อนอย่างแน่นอน

2.3.4 พระธรรมคือแผนที่ชีวิตในสังสารวัฏ

อุปมาที่ง่ายและชัดเจนที่สุดของพระธรรมคือ แผนที่ชีวิตในสังสารวัฏ ผู้ค้นพบแผนที่คนแรกคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าศาสดาเอกของโลก

หากเปรียบเทียบสังสารวัฏกับประเทศใดประเทศหนึ่งที่มีทั้งเขตอันตรายและแดนศิวิไล โดยเขตอันตรายอยู่ทางทิศใต้ของประเทศ แดนศิวิไลอยู่ทางภาคเหนือ

เขตอันตรายและแดนศิวิไลนั้นเปรียบประดุจจังหวัดต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกันไป กล่าวคือ ยิ่งลงไปในจังหวัดด้านใต้มากเท่าไรยิ่งอันตรายมากเท่านั้น จะเต็มไปด้วยกับดักระเบิด และการก่อการร้าย สารพัดชนิด จะทำให้ผู้พลัดไปสู่ถิ่นนั้นต้องเสวยทุกข์นานัปการ

ขณะเดียวกันยิ่งขึ้นเหนือมากเท่าไร ก็ยิ่งพบกับจังหวัดที่เป็นแดนศิวิไลมากยิ่งขึ้นเช่นกัน จะได้พบกับสิ่งสวยงามประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ภูมิอากาศก็จะสบายขึ้นไปเรื่อย ๆ จะทำให้ผู้ได้ไปเยือนมีความสุขอย่างพูดไม่ออกบอกไม่ถูกทีเดียว

ยานพาหนะที่จะนำไปสู่แดนศิวิไลคือ กุศลกรรม ได้แก่ การให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เป็นต้น กุศลกรรมที่ทำนี้จะส่งผลให้ได้บุญและบารมีอันเป็นประดุจเชื้อเพลิงที่ใช้ในการเดินทางสู่ภาคเหนือ ยิ่งสร้างกุศลกรรมมากเท่าไร ยิ่งทำให้มีพลังกำลังเดินทางขึ้นเหนือได้อย่างเร็วแรงและไปได้สูงมากเท่านั้น

ส่วนอกุศลกรรมทั้งทางกาย วาจา ใจ คือยานพาหนะที่จะนำสู่ทางตอนใต้ ผลของการสร้างอกุศลกรรมคือ บาปอันเป็นประดุจเชื้อเพลิงสำหรับการเดินทาง ยิ่งสร้างอกุศลกรรมมากเท่าไร ยิ่งทำให้การเดินทางลงใต้เร็วแรงและลงได้ลึกมากเช่นกัน

ใครก็ตามที่เดินทางไปชมนกชมไม้ไปเรื่อย ๆ ขึ้นเหนือบ้าง ลงใต้บ้าง ตามอารมณ์ที่ขึ้นลง ๆ ในแต่ละวัน เขาจะต้องวนเวียนอยู่ในประเทศแห่งนี้ตลอดไปไม่มีทางออกนอกประเทศได้ จะได้รับสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ต่อไปเรื่อย ๆ ไม่มีสิ้นสุด แต่โดยมากแล้วจะเสวยทุกข์เพราะถนนหนทางที่ผ่านไปในแต่ละจังหวัดเต็มไปด้วยหลุมบ่อมากมาย พลาดเมื่อไรเจ็บตัวเมื่อนั้น

และที่สำคัญผู้คนโดยมากในโลกไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่า ถนนเส้นไหนไปภาคเหนือและเส้นไหนไปได้ จึงทำให้พลัดหลงลงใต้กันมาก แม้เส้นทางที่ขึ้นเหนือก็ยังมีจุดเชื่อมต่อให้กลับวกลงใต้ได้โดยไม่รู้เนื้อรู้ตัว หรือแม้ระวางก็ยากหากจะแล่นลิวไปเรื่อย ๆ อย่างไม่รู้จุดหมายปลายทาง

ส่วนใครก็ตามต้องการออกนอกประเทศ คือสังสารวัฏนี้ จะต้องสร้างกุศลกรรมอย่างยั้งยวด ทั้งการ

ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา โดยเฉพาะการเจริญสมาธิภาวนานั้น จะทำให้ได้ยานอันประเสริฐสำหรับ บินออกจากประเทศ ยานนี้คือ “ดวงปฐมมรรค” อันเป็นดวงที่เกิดจากการรวมตัวกันของอริยมรรค มีองค์ 8 ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการเจริญสมาธิภาวนาจนใจหยุดนิ่ง

เมื่อเจริญสมาธิภาวนาจนได้ยานอันประเสริฐแล้ว แต่จะบินออกนอกประเทศได้จะต้องได้กัปตัน ผู้ควบคุมยานด้วย กัปตันในที่นี้คือพระรัตนตรัยภายใน ได้แก่ พระธรรมกาย เป็นต้น ซึ่งจะได้มาด้วยการเจริญสมาธิภาวนาโดยจดใจนิ่ง ๆ กลางดวงปฐมมรรคนั้น แล้วเข้ากลางของกลางไปเรื่อย ๆ ในที่สุดก็จะได้ พบกัปตันคือพระธรรมกายรอคอยอยู่ภายใน กัปตันที่ว่านี้รอคอยเรามาอย่างยาวนานตั้งแต่ปฐมชาติที่เรา เกิดมาในสังสารวัฏนี้

เมื่อพบพระธรรมกายแล้วคราวนี้จะบินไปไหนต่อไหนก็ได้ ในเวลาบินอยู่บนท้องฟ้าอันมูมมอง ทั้งหมดของเราจะแตกต่างกันออกไปอย่างสิ้นเชิง ที่เคยนึก ๆ มาตลอดชีวิตว่าโลกมีแต่มูมมองทางพื้นราบ ก็เข้าใจเสียใหม่ เห็นตามจริงว่ายังมีมูมมองจากสายตาแบบนกที่ตงามกว่ากันมาก ไปไหนต่อไหนได้อย่าง รวดเร็วเป็นอิสระกว่ากันมาก การรุดไปข้างหน้า ข้างหลัง ข้างขวา ข้างซ้าย เหมือนไม่มีขีดจำกัดใด ๆ อยู่เลย ทุกอย่างเป็นไปตามปรารถนาทั้งสิ้น

เมื่ออยู่บนท้องฟ้าเราจะเห็นภูมิประเทศทั้งหมดแจ่มชัด เห็นตามจริงว่าเส้นทางไหนพาไปสู่จังหวัด ไต ทิศเหนือหรือทิศใต้ จะเห็นชีวิตความเป็นอยู่ของคนในแต่ละจังหวัดได้อย่างชัดเจน จะเห็นว่าภาคเหนือ อันเป็นแดนศิวิไลซ์มีกี่จังหวัด ๆ ไหนน่าอยู่ที่สุด และจะเห็นแจ่มชัดว่า แดนใดคืออบายภูมิอันมีอะไรบ้าง ชีวิต ความเป็นอยู่ในอบายเป็นอย่างไร สัตว์นรกหน้าตาเป็นอย่างไร และจะเห็นว่าทั้งประเทศมีแต่ความวุ่นวาย เส้นทางเชื่อมกันวนเวียนเป็นวงกลม ผู้คนจำนวนมากหลงงมกันอยู่โดยไม่พบทางออกมาอย่างยาวนานแล้ว

เมื่อชมภูมิประเทศจนพอแล้วและเมื่อเชื้อเพลิงคือบารมีเต็มถังแล้ว หากปรารถนาจะบินออกนอก ประเทศคือสังสารวัฏแห่งนี้ไปสู่อายตตนิพพานตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายในอดีต ไปก็ย่อมได้ แต่ถ้าบารมีอันเปรียบประดุจเชื้อเพลิงยังไม่เต็ม ก็จะออกนอกสังสารวัฏได้เพียงชั่วคราว จำต้องกลับมาสร้างบารมีให้เต็มเปี่ยมเสียก่อน จึงจะมีกำลังมากพอที่จะไปสู่อายตตนิพพานได้อย่างถาวร

พระธรรมคุณมีอยู่ 6 ประการ ได้แก่ สวากขาโต ภคฺวตา ธมฺโม, สันติภูมิจฺจโก, อกาลิโก, เอหิปัสสิโก, โอปนยิโก และ ปตฺถจตฺตัง เวทิตฺตํ วิญญูหิ

สวากขาโต ภคฺวตา ธมฺโม

ต่อไปนี้เป็นเรื่องธรรมคุณ ธรรมในที่นี้จะกล่าวเฉพาะพระสัทธรรม คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ว่า สวากขาโต แปลว่า พระองค์กล่าวแล้วดีนั่น หมายความว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสสอนนั้น ล้วนแต่จะเป็นผลส่งให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั้งสิ้น จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมที่พระองค์กล่าวแล้วดี ดีก็คือไม่มีเสีย คือคำสอนของพระองค์ไม่ให้ทุกข์แก่ผู้ปฏิบัติเลย มีแต่จะนำไปสู่สุขอย่างเดียว มีอริยมรรคเป็นข้อสาธกที่ทรงสอนไว้ว่า

ความเห็นชอบ 1 ความดำริชอบ 1 กล่าววาจาชอบ 1 ประกอบการงานชอบ 1 หาเลี้ยงชีพชอบ 1 ทำความเพียรชอบ 1 ตั้งสติไว้ชอบ 1 สมาธิชอบ 1 พิจารณาดูให้ดีจะเห็นธรรมเหล่านี้ ผู้ใดประพฤติได้ จะให้ผลไม่เฉพาะแต่ทางธรรม แม้ในทางโลกก็อำนวยผลดีให้แก่ผู้ปฏิบัติเหมือนกัน ดังนี้ธรรมที่พระองค์ตรัส สอนไว้ได้ชื่อว่า “สวากขาตธรรม”

พระสัทธรรมของพระองค์ แบ่งเป็นหมวดใหญ่ ๆ ได้ 3 หมวด คือ **ปริยัติธรรม 1 ปฏิบัติธรรม 1 ปฏิเวธธรรม 1**

ปริยัติธรรม นั้น ได้แก่ คำสั่งสอนอันเป็นแนวทางไปสู่ปฏิบัติธรรม

ส่วน**ปฏิบัติธรรม**นั้น เป็นคำสอนที่บ่งวิธีการปฏิบัติโดยตรง ซึ่งจะมีผลส่งให้ถึงปฏิเวธธรรม

ปฏิเวธธรรม คือ การรู้แจ้งแทงตลอดสภาวะความเป็นจริงทั้งหมด

สนทิลูกูโก แปลว่า ธรรมดาคำสอนของพระองค์นั้นไม่เหมือนสิ่งของอื่น ๆ ซึ่งคนหนึ่งแลเห็นแล้ว ซ้ำไป อีกคนหนึ่งจะแลเห็นได้ด้วยกันอย่างนั้น หากมีได้ ผู้ใดปฏิบัติตามผู้นั้นจะเห็นผลได้ด้วยตนเองว่าเป็น อย่างไร

อกาลิโก ผู้ใดปฏิบัติ ผู้นั้นย่อมได้รับผลเสมอโดยไม่มีจำกัดเวลาว่ามีเขตเพียงนั้นเพียงนี้

เอหิพัสสลิโก เพราะเหตุว่าเป็นของดี ของจริง เมื่อผู้ใดปฏิบัติได้แล้ว จึงเป็นเสมือนสิ่งของที่น่าจะ เรียกบอกคนอื่นมาคว่า นี่ดีจริงอย่างนี้

โอปนยิโก เพราะเหตุว่าการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ พบของดีของจริงดังกล่าวมาแล้วนั้น ควรจะน้อมนำเอาของดีจริงที่พบแล้วนั้นเข้ามาไว้ในตน คือยังถือปฏิบัติเรื่อยไป ไม่ละวางเสีย

ปจจตตํ เวทิตพโพ วิญญูหิ แปลว่า ธรรมของพระองค์นั้น วิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะด้วยตนเอง ข้อนี้คล้ายกับ สนทิลูกูโก ที่กล่าวข้างต้น ต่างแต่ว่าข้อนี้กล่าวถึง อาการเห็น ส่วนข้อนี้กล่าวถึง อาการรู้ กล่าวคือผู้ปฏิบัติตามธรรมของพระองค์ จะรู้ว่าธรรมของพระองค์ดีจริงอย่างไร และเมื่อปฏิบัติตามแล้วได้ ผลเป็นอย่างไร ดังนี้ย่อมเกิดจากการปฏิบัติของตนเอง ด้วยใจของตนเอง ผู้นั้นจึงพลอยรู้ด้วยไม่ได้ เป็นรส ทางใจ หากใจผู้ปฏิบัติ เขาเยือกเย็นเป็นสุขสักปานใด แม้เขาจะเอามาเล่าให้เราฟัง ใจเราก็จะไม่เย็นอย่าง เขา ตามคำที่เขาเล่าบอกนั้นได้ จะไม่ผิตอะไรกับคนหนึ่งได้กินแกงชนิดหนึ่ง มาเล่าให้เราฟังว่า อร่อยอย่างนั้น อย่างนี้ ก็จะไม่ทำให้เราเปิบข้าวเปล่า ๆ โดยนึกเอารสแกงที่เขาว่านั้นมาประสมให้ได้รสอร่อยอย่างเขานั้นได้

2.3.5 สรุป : การทุ่มชีวิตให้ถูกธรรม

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิโรดม (หลวงพ่อดำ) ท่านสรุปว่า บุคคลที่จะนำความเจริญรุ่งเรือง ในธรรมมาสู่ตนเองและพระพุทธศาสนาได้นั้น จะต้องปฏิบัติตนดังนี้

1) ต้องเป็นผู้ที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นแบบในการสร้างบารมี เพื่อมุ่งรู้วิญญูสงสารอย่าง ทุ่มชีวิตเป็นเดิมพัน

2) ต้องเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบแห่งความเจริญในชีวิต 3 ประการ คือ

1. มีครุติเป็นต้นแบบ
2. มีนิสัยพื้นฐานแห่งการบรรลุลุทธิธรรม
3. ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทในการประพฤติพรหมจรรย์

3) ต้องเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยความรู้พื้นฐานในการสร้างทีมงานสี่ทออายุพระพุทธศาสนาทั้ง 5 ประการ คือ

1. วุฒิธรรม 4 หลักการแสวงหาปัญญา
2. บารมี 10 ทศ เส้นทางแห่งการตรัสรู้ธรรม
3. นิสสัย 4 บทฝึกพุทธบุตรให้มีนิสัยท่อมชีวิตเป็นเดิมพัน
4. มรรคมืองค์ 8 หัวใจแห่งการบรรลุลุทธิธรรม
5. การบริหารวัดให้เป็นสถานที่เหมาะสมแก่การบรรลุลุทธิธรรม

หากบุคคลใดท่อมชีวิตเป็นเดิมพัน ปฏิบัติไปตามเส้นทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดชีวิต บุคคลนั้น ย่อมเป็นผู้ที่ท่อมชีวิตได้ถูกลุทธิธรรม สามารถฝึกฝนตนเองเพื่อให้เข้าถึงสมาธิและบรรลุลุทธิธรรมได้ไม่ยาก ยิ่งกว่านั้น ผู้ที่ท่อมชีวิตเป็นเดิมพันในการสร้างบารมี ย่อมเป็นผู้สร้างความสำเร็จรุ่งเรืองในธรรมให้แก่ตนเอง หมู่คณะ และพระพุทธศาสนา เขาย่อมสามารถทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่ใจชาวโลกทั่วทุกมุมโลกได้สำเร็จอย่างแน่นอน

2.4 พระสงฆ์ : สาวกของพระพุทธองค์

คำว่า พระสงฆ์ มาจาก “บพว่า สงฆ หรือ สงฆ์ ในภาษาบาลี ได้แก่ ภิกษุสงฆ์” (ขุ.เถร.อ. (ไทย) 50/ -/ 415)

เมื่อกล่าวถึงพระสงฆ์ ในแง่ของจำนวนแล้วอาจหมายถึง “พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเพียงรูปเดียว” หรือหมายถึง “หมู่พระภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป” ก็ได้ เพราะคำว่า “สงฆ์” แปลว่า “หมู่” ก็ได้ตั้งในอรรถกถาที่ว่า “บพว่า สงฆา วา คณา วา ได้แก่ หมู่ หรือ คณะ คือ ชุมนุมชน” (ขุ.อิตติ.อ. (ไทย) 45/ -/ 566-567)

คำที่มักใช้แทนพระสงฆ์มีดังนี้ “พระ ภิกษุ พระภิกษุ พระภิกษุสงฆ์ บรรพชิต สมณะ”

คำว่า “พระ” มาจากคำว่า “วร” ในภาษาบาลี แปลว่า ประเสริฐ เลิศ วิเศษ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548) : 635) ดังนั้น คำว่า “พระ” จึงแปลว่า บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้เลิศ ผู้วิเศษ

คำว่า “ภิกษุ” มาจากบพว่า “ภิกษุ ในภาษาบาลี แปลว่า เห็นภัยในสังสารวัฏ” (ขุ.ม.อ.(ไทย) 65/ -/ 291)

ภิกษุ มีรากศัพท์มาจากคำว่า ภัย + อิกษะ + รุ ปัจจัย ภัย แปลว่า ภัยอันตราย หมายถึง ภัยในสังสารวัฏ อิกษะ แปลว่า มองเห็น ดังนั้น ภิกษุ จึงแปลว่า เห็นภัยในสังสารวัฏ หรือผู้เห็นภัยในสังสารวัฏนั่นเอง

คำว่า “พระภิกษุ” นั้นเดิมคำว่า “พระ” เข้ามาข้างหน้าคำว่า “ภิกษุ” เพื่อแสดงความยกย่องว่า ภิกษุเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้เลิศ เป็นผู้วิเศษ หากฝ่ายหญิงก็จะเรียกว่าภิกษุณี

คำว่า บรรพชิต มาจากบทว่า “ปพฺพชิต ในภาษาบาลี แปลว่า เข้าถึงบรรพชา อธิบายว่า เป็นผู้บวชแล้ว” (ขุ.เถร.อ. (ไทย) 50/ -/ 170) ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้ว่า บรรพชิต หมายถึง นักบวชในพระพุทธศาสนา ส่วนนักบวชนอกพระพุทธศาสนาเรียกว่า “เดียรฉัตร” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) : 606)

คำว่า “สมณะ” มาจากบทว่า “สมโณ ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นผู้สงบบาป”

พระสงฆ์นั้นแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ พระสมมติสงฆ์ และพระอริยสงฆ์

สมมติสงฆ์ หมายถึง พระสงฆ์โดยสมมติ คือเป็นพระสงฆ์โดยการยอมรับกันในหมู่สงฆ์ หลังจากการได้ผ่านการคัดเลือกเฟ้นคุณสมบัติถูกต้อง และผ่านพิธีกรรมที่เรียกว่าอุปสมบทกรรมครบถ้วนตามพระวินัยแล้ว ใช้เรียกพระสงฆ์ที่ยังไม่ได้บรรลุมรรคผล เช่น พระสงฆ์ทั่วไปในปัจจุบัน ถ้าได้บรรลุมรรคแล้ว เช่น เป็นพระโสดาบัน เรียกว่า อริยสงฆ์ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต), 2548 : 1006)

แม้ฆราวาสที่ได้บรรลุธรรมแล้ว เช่น เป็นพระโสดาบัน เป็นต้น ก็ถือเป็นพระอริยสงฆ์ตามความหมายนี้ แต่เป็นด้วยคุณภายในหรือเป็นการบวชภายในนั่นเอง

พระอริยสงฆ์นั้นมีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก เช่น พระอริยบุคคล พระอริยเจ้า เป็นต้น

พระอริยสงฆ์นั้นมีอยู่ 4 คู่ 8 บุคคล หรือ 8 จำพวก ได้แก่

บุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน

บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล

บุคคลผู้เป็นพระอนาคามี

บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล

บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์

บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอรหันต์ (อภิ.ปุ.อ. (ไทย) 79/ 190/ 455)

บุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน หมายถึง พระโสดาปัตติผล บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล หมายถึง พระโสดาปัตติมรรค... บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ หมายถึง พระอรหัตผล และบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอรหันต์ หมายถึง พระอรหัตมรรค

โดยสรุปอริยสงฆ์ 4 คู่ คือ 8 บุคคล ได้แก่

คู่ที่ 1 พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล

คู่ที่ 2 พระสกทาคามีมรรค พระสกทาคามีผล

คู่ที่ 3 พระอนาคามีมรรค พระอนาคามีผล

คู่ที่ 4 พระอรหัตมรรค พระอรหัตผล (ม.ม.อ. (ไทย) 18/ -/ 15-16)

หรือดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับสุภัททปริพาชกกว่า “ดูก่อนสุภัททะ อริยมรรคอันประกอบ

ด้วยองค์ 8 หาไม่ได้ในธรรมวินัยใด แม้สมณะที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 ก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ 8 หาได้ในธรรมวินัยใด แม้สมณะที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 หาได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ 8 หาได้ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ ลัทธิอื่น ๆ ห่างจากสมณะผู้รู้ สุภัททะ ก็ภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงห่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย” (ที.ม. (ไทย) 13/ 138/ 318)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า “สมณะที่ 1 คือพระโสดาบัน สมณะที่ 2 คือพระสกทาคามี สมณะที่ 3 ปัจจุบันเป็นสมมติสงฆ์ ถึงกระนั้นก็มีความสำคัญมากในการสืบอายุพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาในปัจจุบันตั้งอยู่ได้ด้วยสมมติสงฆ์นี้แหละ และผู้ที่มีโอกาสก้าวขึ้นสู่ความเป็นพระอริยะมากที่สุดก็คือ พระสมมติสงฆ์ ส่วนฆราวาสแม้จะมีโอกาสแต่ก็มีภาระทางโลกเหนี่ยวรั้งจึงทำให้ยากกว่าพระสงฆ์ พระภิกษุจำนวนมากในสมัยพุทธกาลก็เป็นสมมติสงฆ์ก่อน เมื่อได้ฟังธรรมและปฏิบัติธรรมแล้วจึงก้าวขึ้นสู่ความเป็นพระอริยะสงฆ์ได้” (ที.ม.(ไทย) 13/ -/ 436)

พุทธศาสนิกชนจึงควรอุปัฏฐากดูแลพระสงฆ์ทั้งหลายให้ดี ไม่ต้องไปคำนึงว่าท่านจะเป็นพระอริยะสงฆ์หรือสมมติสงฆ์ ขอให้รู้ว่าหากพระภิกษุทั้งหลายหมั่นบำเพ็ญเพียรไปเรื่อย ๆ ก็จะได้เป็นพระอริยะสงฆ์ในที่สุด หากไม่ได้เป็นในชาตินี้ก็จะเป็นบารมีที่เกื้อกูลต่อการตรัสรู้ธรรมในภพชาติต่อ ๆ ไป และที่สำคัญบุญที่ได้จากการทำสังฆทานแม้แก่สมมติสงฆ์ก็มีปริมาณมากดังพุทธดำรัสที่ว่า “ในอนาคตกาล จักมีแต่เหล่าภิกษุโคตรภู... ทักษิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์แม้ในเวลานั้นเราก็ก้าวมีผลนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้...” (ม.อ. (ไทย) 23/ 713/ 395) ภิกษุโคตรภูคือสมมติสงฆ์นั่นเอง

นักศึกษาบางท่านอาจจะกลางแกลงใจว่า ก็ปัจจุบันมีข่าวลบ ๆ เรื่องพระภิกษุอยู่บ่อย ๆ จึงทำให้ชาวพุทธเสื่อมศรัทธาไม่อยากทำบุญ ตรงนี้ต้องบอกว่า วัฒนธรรมการเสนอข่าวทุกวันนี้คือ เน้นข่าวลบ หรือข่าวร้าย บางข่าวก็ไม่ใช่ความจริง มีคำกล่าวหนึ่งที่สะท้อนภาพของสื่อได้ชัดเจนคือ “ข่าวร้ายลงฟรี ข่าวดีเสียตังค์” จากการสำรวจข่าวหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับวันอาทิตย์ที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2552 พบว่ามีทั้งหมด 11 ข่าว เป็นข่าวการเมือง 2 ข่าว ข่าวทั่ว ๆ ไป 2 ข่าว ที่เหลืออีก 7 ข่าวนั้น เป็นข่าวร้ายทั้งสิ้น ได้แก่ การฆาตกรรม การฆ่าตัวตาย ข่าวผู้ทำผิดกฎหมาย ฯลฯ ข่าวเหล่านี้จะพิมพ์ด้วยอักษรตัวใหญ่ และมักโชว์ภาพ อันน่าสยดสยองให้เห็นอย่างเด่นชัด

จริง ๆ แล้วข่าวการเมืองทุกวันนี้ก็มีแต่เรื่องร้อน ๆ แฉกันไป แฉกันมา จริงบ้าง ไม่จริงบ้าง ก็ว่ากันไปได้ทุกวัน ข่าวทั่ว ๆ ไปที่มักถูกนำเสนอคือ เรื่องส่วนตัวด้านลบของดารา ซึ่งจะมีมาให้ได้ยินได้ฟังกันเป็นช่วง ๆ ผู้ที่ตกเป็นข่าวหลายคนถึงกับหมดอนาคตไปเลย และยังส่งผลให้เกิดพฤติกรรมเลียนแบบของเยาวชนอีกจำนวนมาก โดยสังเกตได้ว่าเมื่อมีข่าวหนึ่งเกิดขึ้น ต่อมาไม่นานก็จะมีผู้ตกเป็นข่าวประเภทนั้นตามมาเป็นช่วง ๆ

หนังสือพิมพ์ฉบับอื่น ๆ ก็คล้าย ๆ กัน หากกล่าวเฉพาะข่าวหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ แล้วประมาณ 60-80 % เป็นข่าวร้าย เป็นข่าวด้านลบ เมื่อครั้งที่ พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึงกับเอ่ยปากแก่สื่อมวลชนว่า “...สื่อก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ถ้าเรามองเฉพาะในส่วนที่เป็น

ด้านลบอย่างเดียว ไม่เสนอในสิ่งที่ตั้งงามให้กับสังคมบ้าง สังคมก็คงจะลำบาก และกล่าวว่า นายแพทย์ประเวศ วัระสี ราชฎอรอาวุโส ได้พูดว่า ‘ถ้าเรื่องเลวเขาก็ลงในสื่อ ถ้าเรื่องดีต้องจ้างถึงลงได้’ ก็เป็นเรื่องที่ท่านทั้งหลาย ควรจะมองเอง ต้องคิดว่าอะไรบ้างต้องช่วยกันเพื่อช่วยสังคมของเรา...” (ผู้จัดการออนไลน์, 17/ 11/ 2549)

พระภิกษุและสามเณรในประเทศไทยในปัจจุบันมีอยู่ประมาณ 300,000 รูป จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่จะมีผู้ที่ประพฤติผิดพระธรรมวินัยบ้าง เพราะคนในโลกก็มีทั้งคนดี คนไม่ดี จึงเป็นไปได้ที่จะมีคนไม่ดีหลุดเข้ามาบวช แม้แต่ในสมัยพุทธกาลก็มีอยู่ไม่น้อยที่ภิกษุผิดศีลถึงขั้นปาราชิกคือขาดจากความเป็นพระ แต่ขณะเดียวกันพระภิกษุที่ตั้งใจฝึกตนจนบรรลุธรรมเป็นพระอริยสงฆ์ก็มีจำนวนมาก แม้ในปัจจุบันพระที่ตั้งใจปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย ก็ยังมีอยู่เหมือนกัน บ่อยครั้งที่มิพระภิกษุนับ 100,000 รูป มาสวดมนต์และปฏิบัติธรรม ร่วมกัน ณ วัดพระธรรมกาย แต่แปลกที่ความดีของพระภิกษุเหล่านี้ไม่ค่อยได้ รับการเสนอเป็นข่าวแก่สาธารณชน คนในสังคมจึงเข้าใจไปว่าพระดี ๆ หาไม่ค่อยได้แล้ว

สิ่งที่พุทธศาสนิกชนต้องทำคือ ช่วยกันดูแลรักษาพระพุทธศาสนา อุบัติฐานพระภิกษุสามเณรให้ดี ให้ท่านได้ศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเต็มที่ พระภิกษุสามเณรรูปใดที่ปฏิบัติชอบก็ช่วยกันส่งเสริมยกย่องให้เป็นบุคคลต้นแบบของสังคม ผู้ที่มาบวชภายหลังจะได้เจริญรอยตาม แต่ถ้าพบพระภิกษุสามเณรรูปใดปฏิบัติตนไม่เหมาะสม ก็ต้องช่วยกันจัดการแก้ไข ไม่นิ่งดูตาย แต่ไม่ควรนำมาประจานให้หมู่สงฆ์เสียหาย อาจจะใช้ด้วยการแจ้งผู้ปกครองสงฆ์บ้าง หรือถวายเป็นบุญท่านบ้าง หากท่านไม่ได้ทำความผิดร้ายแรงและสามารถกลับตัวกลับใจได้ ก็จะเป็นกำลังสำคัญของพระศาสนาต่อไป หากชาวพุทธทั้งหลายช่วยกันอย่างนี้ พระพุทธศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองไปได้อีกยาวนาน และจะนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ตัวท่านและลูกหลานของท่านตลอดจนสังคมไทยและสังคมโลกด้วย

2.4.1 พระสังฆคณ

พระสังฆคณในที่นี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหมายเอาคณของพระอริยสงฆ์เท่านั้นซึ่งพระองค์ตรัสไว้ใน วัตถุปมสูตรว่า “สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ, อชุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ, ญายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ, สามิจิปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ, ยทิท จตตาริ ปุริสยุดานิ อฏฐุ ปริสปุคคลา เอส ภควโต สาวกสงโฆ อาหุเนยโย, ปาหุเนยโย, ทกขิณเยโย, อณชลิกรณเยโย, อนุตตโร ปุณญกเขตโต โลกสสาตี ฯ” (ม.มู. (ไทย) 12/95/67-67)

จากพุทธดำรัสดังกล่าวสามารถสรุปพระสังฆคณได้ 9 ประการดังนี้

- 1) สุปฏิปันโน แปลว่า ท่านปฏิบัติแล้วดี คือ ปฏิบัติไปตามแนวมัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางสายกลาง ตามที่สมเด็จพระบรมศาสดาดำเนินมาแล้ว ไม่หย่อนเกินไป ไม่ตึงเกินไป
- 2) อชุปฏิปันโน แปลว่า ปฏิบัติแล้วตรง คือ ท่านปฏิบัติมุ่งตรงต่อพระนิพพาน ไม่ออกแวกไปทางอื่น แม้จะลวงเลยข้ามไปที่ภพที่ชาติท่านก็ไม่เปลี่ยนใจ ยังมุ่งตรงต่อนิพพานอยู่
- 3) ญายปฏิปันโน แปลว่า ปฏิบัติมุ่งเพื่อรู้ธรรมที่จะออกจากภพ 3 โดยแท้

4) สามิฉิปฏิบัติโน โปลว่า ปฏิบัติอย่างดีเลิศ เพราะท่านปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงพระนิพพานจริง ๆ ไม่ใช่เพื่อเหตุอื่น จึงสมควรนับว่าเป็นการปฏิบัติอย่างดีเลิศ

5) อาหุเนยโย เป็นผู้ควรเคารพสักการะ

6) ปาหุเนยโย แปลว่า เป็นผู้ควรต้อนรับ

7) ทกขิณเยโย แปลว่า เป็นผู้ควรรับของที่เขาทำบุญ

8) อถชลิกกรณีโย แปลว่า สมควรกราบไหว้

9) อนุตตรํ ปุณฺณกฺเขตตํ โลกสฺส แปลว่า เป็นเนื่อนาบุญอันเลิศไม่มีนาบุญอื่นจะดีกว่าอีกแล้ว แม้ทำบุญกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่ได้บุญมากเท่ากับทำในพระสงฆ์ เพราะการทำบุญเจาะจงพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นเพียงปาฏิบุคลิกทานไม่เป็นสังฆทาน พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “เราไม่กล่าวว่ ปาฏิบุคลิกทานมีผลมากกว่า สังฆทานด้วยปริยายอะไร ๆ เลย สังฆทานเป็นประมุขของผู้หวังบุญ พระสงฆ์นั้นแลเป็นประมุขของผู้บูชา และพระสงฆ์เป็นเนื่อนาบุญของชาวโลก ไม่มีเนื่อนาบุญอื่นยิ่งกว่า” (ขุ.วิมาน.อ. (ไทย) 48/-/293)

พระสังฆคณฺขอ้ี้หมายเอาคณฺของหมู่สงฆ์ ไม่ได้หมายถึงคณฺของพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่งเพียงรูปเดียว โดยสังเกตได้จากพุทธดำรัสที่ว่า “ปาฏิบุคลิกทาน คือ ทานที่ให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง” และ “สังฆทาน คือ ทานที่ให้แก่หมู่สงฆ์”

2.5 ความสำคัญของพระรัตนตรัย

พระรัตนตรัยทั้งภายนอกและภายในมีความสำคัญมาก เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา เป็นสรณะที่ช่วยดับทุกข์ได้อย่างถาวร ส่วนสรณะอื่นนอกนี้ไม่อาจดับทุกข์ได้ พระรัตนตรัยภายนอกนั้นเป็นสื่อให้มนุษย์ทุกคนได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว กล่าวคือ เมื่อพุทธบริษัทได้ฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี จากพระสงฆ์สาวกของพระองค์ก็ดี และได้แน้อมนำธรรมนั้นมาปฏิบัติก็จะเป็นเหตุให้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว อันเป็นที่พึ่งที่ระลึกที่ช่วยให้พ้นทุกข์ได้

ชาวพุทธจำนวนมากในอดีตยอมสละสมบัติอันมหาศาลเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว พระเถระองค์สำคัญ ๆ ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ เป็นต้น ต่างออกบวชจากตระกูลที่ร่ำรวยทั้งสิ้น เจ้าชายอนุรุทธะนั้นเป็นเจ้าชายที่มีทรัพย์มากถึงกับไม่รู้จักคำว่า “ไม่มี” เลยตลอดชีวิต แต่ก็ยอมสละทรัพย์ที่อยู่นั้นแล้วแสวงหาสิ่งที่เลิศยิ่งกว่าคือพระรัตนตรัย

บางคนมีสมบัติดีไม่พรวงซึ่งเป็นที่ชาวโลกทั้งหลายปรารถนากันนักหนา แต่ท่านเหล่านั้นกลับเห็นว่า รัตนะที่เลิศกว่าทรัพย์สินเงินทองยังมีอยู่นั้นคือ พระรัตนตรัย จึงสละสมบัตินั้นออกบวชโดยไม่ใยดี เช่น ชฎิลเศรษฐี และ โชติกเศรษฐี เป็นต้น ชฎิลเศรษฐีนั้นมีภูเขาทองคำไม่พรวง ส่วนโชติกเศรษฐีมีสมบัติมากมาย ได้แก่ ปราสาทแก้ว 7 ชั้น ชุมทรัพย์ดีไม่พรวง 4 ชุม เป็นต้น แม้แต่พระราชามหากษัตริย์ที่สละราชสมบัติออกบวชก็มี ได้แก่ พระราชามหากษัตริย์ และพระนางอโนชาเทวี เป็นต้น

พระราชามหากัปปิณะและพระนางอโนชาเทวีเป็นกษัตริย์แห่งกุกกุฏวดีนครซึ่งพรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติเป็นอันมาก วันหนึ่ง พระองค์ได้สดับข่าวจากพ่อค้าว่า พระรัตนตรัยอุบัติขึ้นแล้ว ทรงปีติยินดีมาก ได้พระราชทานทรัพย์ถึง 300,000 แก่พ่อค้าผู้นั้น และทรงตัดสินพระทัยออกผนวชพร้อมทั้งอำมาตย์ในวันนั้นเลย

พระองค์ตรัสกับพวกพ่อค้าว่า “พระเทวีพระนามว่าอโนชา ก็จักพระราชทานทรัพย์ 3 แสนแก่พวกท่าน พวกท่านพึงทูลอย่างนี้ว่า “พระราชาทรงสละความเป็นใหญ่ถวายพระองค์แล้ว พระองค์จงเสวยสมบัติตามสบายเถิด” ถ้าพระเทวีจักตรัสถามพวกท่านว่า “พระราชาสด็จไปที่ไหน” พวกท่านพึงทูลว่า “พระราชাত্রัสว่าจักบวชอุทิศพระศาสนาแล้ว” แม้เหล่าอำมาตย์ก็ส่งข่าวไปบอกภรรยาอย่างนั้นเหมือนกัน เมื่อพระราชากับเหล่าอำมาตย์ออกบวชแล้วไม่นานก็บรรลุปะเป็นพระอรหันต์กันทั้งหมด

ฝ่ายพระนางอโนชาเทวีเมื่อทราบข่าวพระราชากับเหล่าอำมาตย์ทั้งหลายออกบวชแล้ว ได้เรียกภรรยาของเหล่าอำมาตย์มาแล้วตรัสว่า “พระราชาทรงสดับข่าวแล้วบูชาพระรัตนตรัยด้วยทรัพย์ 3 แสน ทรงสละสมบัติดุจก้อนน้ำลาย ตรัสว่า “เราจักบวช” แล้วเสด็จออกไป ส่วนเราได้บูชาพระรัตนตรัยด้วยทรัพย์ 9 แสน ชื่อว่าสมบัตินี้มีได้นำทุกข์มาแต่พระราชาท่านั้น ย่อมเป็นเหตุนำทุกข์มาแม้แก่เราเหมือนกัน ใครจักคุกเข่ารับเอาก่อนน้ำลายที่พระราชาทรงบ้วนทิ้งแล้วด้วยปากเล่า เราไม่ต้องการด้วยสมบัติ แม้เราก็จักไปบวชอุทิศพระศาสนา” (ขุ.ท.อ. (ไทย) 41/ -/ 312-313) ต่อมาพระอโนชาเทวีและเหล่าภรรยาของอำมาตย์ก็ได้ออกบวชและบรรลุปะเป็นพระอริยสงฆ์กันทั้งหมด

2.5.1 ความเคารพและการบูชาพระรัตนตรัย

2.5.1.1 ความเคารพคืออะไร

ความเคารพ หมายถึง ความตระหนัก ซาบซึ้ง รู้ถึงคุณความดีที่มีอยู่จริงของบุคคลอื่น ยอมรับนับถือความดีของเขาด้วยใจจริง แล้วแสดงความนับถือต่อผู้นั้นด้วยการแสดงความอ่อนน้อม อ่อนโยน อย่างเหมาะสม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

ความเคารพยังหมายรวมถึงความตระหนักถึงคุณของสัตว์และสิ่งของต่าง ๆ ด้วยความหมายของความเคารพที่สิ้นที่สุดคือ การจับดี ไม่จับผิดบุคคล สัตว์ และสิ่งของต่าง ๆ

การที่เราจะจับดีหรือตระหนักซาบซึ้งในคุณความดีของบุคคล สัตว์ หรือสิ่งของใด ๆ ก็ตาม เราจำเป็นจะต้องตั้งใจศึกษา หมั่นสังเกต บุคคล สัตว์ หรือสิ่งของเหล่านั้นให้ดี ให้ละเอียดรอบคอบและต้องใช้เวลาพอสมควรจึงจะรู้เห็นซาบซึ้งในคุณของสิ่งนั้น ๆ

อีกนัยหนึ่งความเคารพ หมายถึง การให้ความสำคัญต่อสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะสิ่งที่มีความสำคัญ บุคคลที่มีความสำคัญ และสถานที่สำคัญ ๆ เป็นต้น แต่การจะรู้ว่าสิ่งใดสำคัญหรือไม่ก็ต้องศึกษาจนรู้คุณของสิ่งนั้น ๆ ก่อน

การแสดงความเคารพ หมายถึง การแสดงความตระหนักในคุณความดีของสิ่งที่เราเคารพ ด้วยใจจริง ให้ปรากฏชัดแก่บุคคลทั่วไป ด้วยการแสดงออกทางกาย วาจา มีอยู่หลายวิธี เช่น หลีกทางให้

ลูกขึ้นยืนต้อนรับ การให้ที่นั่งแก่ท่าน การประนมมือเวลาพูดกับท่าน การกราบ การไหว้ การขออนุญาต ก่อนทำกิจ ต่าง ๆ การวันทยาอุธ การวันทยหัตถ์ การลดธง ฯลฯ

การแสดงความเคารพที่ถูกต้องตามหลักธรรม หมายถึง การแสดงออกเพราะตระหนัก ในคุณความดีของสิ่งที่เคารพด้วยใจจริง นักเรียนที่คำนับครูเพราะเกรงว่าถ้าไม่ทำจะถูกตัดคะแนนความ ประพฤติ ทหารที่ทำวันทยหัตถ์ผู้บังคับบัญชาเพราะเกรงว่าถ้าไม่ทำจะถูกลงโทษ อย่างนี้ไม่จัดว่า เป็นความเคารพ เป็นแต่เพียงวินัยอย่างหนึ่งเท่านั้น

2.5.1.2 สิ่งที่ควรเคารพในพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในทศสุตตชาดกที่ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีความเคารพยำเกรง ในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา ในความไม่ประมาท ในการปฏิสังขณการ ธรรม 6 อย่าง เหล่านี้เป็นไปในส่วนวิเศษ” (ที.ปา. (ไทย) 16/ 427/ 421) ที่ว่า “เป็นไปในส่วนวิเศษ” หมายถึง เป็นเหตุ ให้ผู้มีความเคารพในธรรม 6 ประการนี้มีความเจริญไม่เสื่อม

ในโลกนี้มีคน สัตว์ สิ่งของ เหตุการณ์ การงาน และอื่น ๆ อีกมากมายจนนับไม่ถ้วนที่เกี่ยวข้อง กับตัวเรา แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแนะให้เรามีความเคารพ ไม่ดูเบา ตระหนักในสิ่งมีคุณค่าที่สำคัญ เพียง 6 ประการ ได้แก่

- 1) ให้มีความเคารพในพระศาสดา คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 2) ให้มีความเคารพในพระธรรม คือ คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 3) ให้มีความเคารพในพระสงฆ์ คือ สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 4) ให้มีความเคารพในการศึกษา คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา และความรู้อื่น ๆ

ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพและเพื่อสร้างบารมี

5) ให้มีความเคารพในความไม่ประมาท คือ ไม่ประมาทในการสร้างบุญบารมี และไม่ประมาท ในการดำเนินชีวิต

- 6) ให้มีความเคารพในการปฏิสังขณการหรือการต้อนรับแขก

ส่วนพ่อแม่ ครูบาอาจารย์และผู้มีอุปการคุณอื่น ๆ หรือสิ่งอื่น ๆ ไม่จำเป็นต้องเคารพหรือ ความจริง คือ ต้องเคารพเหมือนกัน กล่าวคือ พ่อแม่ก็ดี ครูบาอาจารย์ก็ดี หรือผู้มีอุปการคุณต่าง ๆ จัดอยู่ในข้อ 2 คือ ให้เคารพในพระธรรม เพราะในคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าครอบคลุมเรื่องนี้อยู่แล้ว เช่น ในสังคาลกสูตรว่าด้วยการไหว้ทิศทั้ง 6 ดังนี้

1) ทิศเบื้องหน้า	บิดามารดา
2) ทิศเบื้องหลัง	บุตรธิดาและภรรยาหรือสามี
3) ทิศเบื้องขวา	ครูบาอาจารย์
4) ทิศเบื้องซ้าย	มิตรสหาย
5) ทิศเบื้องบน	สมณพราหมณ์หรือนักบวช
6) ทิศเบื้องล่าง	ลูกน้องพนักงาน

การไหว้ทิศทั้ง 6 ตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือ ให้มีความเคารพในทิศทั้ง 6 และ
ยังตรัสบอกหน้าที่ที่บุคคลแต่ละคนจะต้องปฏิบัติต่อทิศทั้ง 6 ด้วยความเคารพไว้อย่างละเอียดชัดเจน
อีกด้วย

ความจริงหากจะย่อสิ่งที่ควรเคารพในพระพุทธศาสนาให้เหลือเพียง 3 ประการก็ได้เช่นกัน
กล่าวคือ จัดข้อ 4 คือการศึกษา, ข้อ 5 คือความไม่ประมาท และข้อ 6 คือการปฏิสังขาร ไว้ในข้อ 2 คือ
พระธรรม เพราะทั้ง 3 ข้อนี้เกี่ยวข้องกับพระธรรม ดังนั้นสรุปแล้วสิ่งที่ควรเคารพในพระพุทธศาสนา
จึงมีเพียง 3 ประการคือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ หรือพระรัตนตรัย นั่นเอง

2.5.1.3 วิธีการแสดงความเคารพพระรัตนตรัย

1) **ความเคารพในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า** คือ ตระหนักซาบซึ้งถึงพระพุทธคุณ คือคุณ
ความดีอันไม่มีประมาณของพระองค์ เมื่อตระหนักแล้วก็แสดงออกซึ่งความเคารพต่อพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้านี้

วิธีการแสดงความเคารพในสมัยพุทธกาล

- (1) เข้าเฝ้าทั้ง 3 กาล คือ เข้า กลางวัน เย็น
- (2) เมื่อพระองค์ไม่สวมรองเท้าจกรม เราจะไม่สวมรองเท้าจกรม
- (3) เมื่อพระองค์จกรมในที่ต่ำ เราจะไม่จกรมในที่สูงกว่า
- (4) เมื่อพระองค์ประทับในที่ต่ำ เราจะไม่อยู่ในที่สูงกว่า
- (5) ไม่ห่มผ้าคลุมบ่าทั้งสองในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น
- (6) ไม่สวมรองเท้าในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น
- (7) ไม่กางร่มในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น
- (8) ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น

วิธีการแสดงความเคารพหลังพุทธปรินิพพาน

- (1) ไปไหว้พระเจดีย์อันเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามโอกาส
- (2) ไปไหว้สังเวชนียสถาน คือสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา ปรินิพพานตาม
โอกาส
- (3) เคารพพระพุทธรูป
- (4) เคารพเขตพุทธาวาส คือเขตโบสถ์
- (5) ไม่สวมรองเท้าในลานพระเจดีย์
- (6) ไม่กางร่มในลานพระเจดีย์
- (7) เมื่อเดินใกล้พระเจดีย์ ไม่เดินไปพุดไป
- (8) เมื่อเข้าไปในเขตอุโบสถ ก็ถอดรองเท้า หุบร่ม ไม่ทำอาการต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงความ
กระด้าง หยาบคาย

(9) ปฏิบัติตนตามพุทธโอวาทอยู่เป็นนิตย์

2) **ความเคารพในพระธรรม** คือ ตระหนักถึงคุณประโยชน์อันมหาศาลของพระธรรม แล้วแสดงออกซึ่งความเคารพ ดังนี้

- (1) เมื่อมีประกาศแสดงธรรมก็ไปฟัง
- (2) ฟังธรรมด้วยความสงบ สำรวม ตั้งใจ
- (3) ไม่นั่งหลับ ไม่นั่งคุยกัน ไม่คิดฟุ้งซ่าน ขณะฟังธรรม
- (4) ไม่วางหนังสือธรรมะไว้ในที่ต่ำ
- (5) ไม่ดูหมิ่นพระธรรม
- (6) บอกธรรม สอนธรรม ด้วยความระมัดระวังไม่ให้ผิดพลาด

3) **ความเคารพในพระสงฆ์** คือ ตระหนักถึงคุณความดีของพระสงฆ์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ เป็นผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา แล้วแสดงออกซึ่งความเคารพ ดังนี้

- (1) กราบไหว้ โดยกิริยาอาการเรียบร้อย
- (2) นั่งเรียบร้อย ไม่นั่งกอดเข้าเจ้าลูก
- (3) ไม่สวมรองเท้า ไม่กางร่ม ในที่ประชุมสงฆ์
- (4) ไม่คะนองมือคะนองเท้าต่อหน้าท่าน
- (5) เมื่อพระเถระไม่เชิญ ไม่แสดงธรรม
- (6) เมื่อพระเถระไม่เชิญ ไม่อวดรู้แก้ปัญหาธรรม
- (7) ไม่เดิน ยืน นั่ง เบียดพระเถระ
- (8) แลดูท่านด้วยจิตเลื่อมใส
- (9) ต้อนรับท่านด้วยไทยธรรม

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยภายนอก ส่วนวิธีการแสดงความเคารพพระรัตนตรัยภายในตามคำสอนของหลวงปู่วัดปากน้ำคือ ต้องปฏิบัติธรรมให้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัวให้ได้ ด้วยการน้อมนำใจมาหยุดนิ่งอยู่ที่ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 เมื่อเข้าถึงพระรัตนตรัยภายในแล้วก็เอาใจไปจรดหยุดนิ่งอยู่ที่พระรัตนตรัยนั้น การทำอย่างนี้ชื่อว่าเป็นการแสดงความเคารพคือให้ความสำคัญต่อพระรัตนตรัย กล่าวคือ เมื่อเข้าถึงแล้วก็ไม่ปล่อยวางเสีย เพราะการปล่อยวางหรือไม่ใส่ใจในไม่ช้าธรรมะที่เข้าถึงก็จะเลือนหายไป

2.5.1.4 อานิสงส์ของการมีความเคารพ

มีคำกล่าวไว้ว่า “เมื่อจะใช้ประโยชน์จากสิ่งใด เราจำเป็นต้องรู้ถึงคุณค่าของสิ่งนั้นก่อนฉันทใด ผู้ที่จะรับประโยชน์จากบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นได้ ก็จำเป็นต้องมีความเคารพต่อบุคคลนั้นและสิ่งนั้นก่อนฉันทนั้น” เมื่อครั้งที่หมอซึกโกมารภักจ์ไปเรียนวิชาแพทย์ ณ เมืองตักกสิลา ขณะที่ยังเรียนผ่านไปได้ 7 ปี วันหนึ่งท่านถามอาจารย์ว่า “กระผมเรียนวิชาแพทย์สำเร็จตามหลักสูตรแล้วหรือยัง” อาจารย์ตอบว่า “พ่อซึก

ถ้าเช่นนั้นเธอจงถือเสียมเที่ยวไปรอบเมืองตักกสิลา ระยะทาง 1 โยชน์ ตรวจดูสิ่งใดไม่ใช่ตัวยาสักมา” ชิวโกมารภักจจึงถือเสียมเดินไปรอบเมืองตักกสิลา ระยะทาง 1 โยชน์ ไม่เห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยาสักอย่างหนึ่ง จึงเดินทางกลับมารายงานอาจารย์ ท่านอาจารย์บอกว่า “พ่อชิว เธอศึกษาสำเร็จแล้ว”

จากเรื่องนี้ทำให้ได้ข้อคิดว่า การที่หมอชิวสามารถนำสิ่งต่าง ๆ รอบตัวในระยะทาง 1 โยชน์มาทำยาได้หมดนั้น แสดงว่าท่านศึกษาเรื่องยามาอย่างดี จนอาจกล่าวได้ว่ารู้คุณสมบัติความเป็นยาของทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวเลยทีเดียว ตรงข้ามหากให้บุคคลทั่วไปถือเสียมออกไปหาตัวยาสักเช่นท่านบ้าง คงพบสิ่งที่คิดว่าทำยาไม่ได้มากมาย ทั้งนี้เพราะไม่ได้ศึกษามาก่อนว่าจะนำสิ่งต่าง ๆ รอบตัวมาทำยาได้อย่างไร

จริง ๆ แล้ววัตถุทั้งหลายในโลก ต่างมีคุณสมบัติเฉพาะตัวของมัน ถ้าใครทราบคุณสมบัติเหล่านั้นตามความเป็นจริง ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มาก เช่น นักวิทยาศาสตร์รู้คุณสมบัติของแม่เหล็ก ก็นำไปใช้ผลิตกระแสไฟฟ้าได้ รู้คุณสมบัติของแร่เรเดียม ก็นำไปใช้เป็นยาเพื่อรักษาโรคมะเร็งได้

แต่การที่จะรู้คุณสมบัติตามความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ นั้น ทำได้ยากมาก เป็นวิสัยของนักปราชญ์ของผู้มีปัญญาเท่านั้น

เช่นกันคนทั้งหลายในโลกต่างก็มีคุณความดีในตัวต่าง ๆ กันไป มากบ้าง น้อยบ้างไม่เท่ากัน ผู้ใดทราบถึงคุณความดีของบุคคลทั้งหลายได้ตามความเป็นจริง ก็จะเป็นประโยชน์ ทำให้มีโอกาที่จะถ่ายทอดคุณความดีนั้น ๆ จากผู้อื่นมาสู่ตนเอง หากเป็นผู้บริหารก็สามารถมอบหมายงานลูกน้องได้ตรงความสามารถ และใช้งานลูกน้องได้เต็มความสามารถที่เขาอยู่ ส่งผลให้งานขององค์กรก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว

คนที่มีความเคารพจะเป็นประดุจทะเลที่รวมแห่งรัตนะคือความดีทั้งหลาย เพราะเขาจะเห็นสิ่งดี ๆ ต่าง ๆ รอบตัว แล้วน้อมนำเข้ามาสู่ใจ ทำให้ความคิด คำพูด การกระทำ บุคลิกของเขาพัฒนาไปในทางที่ดี โดยอัตโนมัติ เขาก็จะมีจิตใจผ่องใสเพราะเห็นอะไรก็สวยสดงดงามไปหมด แม้เจอปัญหาเจอวิกฤตก็สามารถพลิกเป็นโอกาสได้ เปรียบประดุจต้นไม้ที่สามารถเปลี่ยนก้อนอุจจาระเปลี่ยนไปไม่เน่า ๆ ให้เป็นอาหารบำรุงต้นได้ และที่สำคัญด้วยที่ใจที่ผ่องใส ด้วยใจที่ตื่นี่เองจะช่วยดึงดูดสิ่งดี ๆ คนดี ๆ เข้ามาหาตัว ดังคำกล่าวที่ว่า ผุงนกเข้าผุงนก ผุงช้างเข้าผุงช้าง คนดีก็สมาคมกับคนดี คนพาลคนชั่วเหล่าเมายาก็สมาคมกับคนชั่วเหล่า เป็นต้น

ส่วนคนไม่มีความเคารพและมีอุปนิสัยจับผิดคนอื่นนั้น ใจของเขาไม่ต่างอะไรกับ “ถังขยะ” ซึ่งเป็นแหล่งรวมแห่งสิ่งไม่ดีทั้งหลาย ไม่ต่างอะไรกับแม่น้ำที่เน่าเสียเป็นที่รวมของสิ่งไม่ดีที่คนนำไปทิ้งเอาไว้ บุคคลเหล่านี้จะมีเรื่องให้หงุดหงิดหดหู่ได้ทั้งวัน เพราะเห็นอะไรรอบตัวก็ไม่ดีไปหมด ในสมัยพุทธกาลมีหลายคนมีบุญได้เจอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นมหาบุรุษที่ดีที่สุด ไม่มีใครจะดีกว่านี้อีกแล้ว แต่กลับไม่เห็นคุณความดีของพระองค์ แล้วยังไปสร้างบาปกับท่านอีก จนเป็นเหตุให้ไปหมกหม้ออยู่ในอเวจีมหานรก เช่น พระเวททัต เป็นต้น

นอกจากนี้คนที่มีความเคารพอ่อนน้อม มีปกติกราบไหว้อยู่เป็นนิตย์ ย่อมจะได้รับความรัก ความเอ็นดู ยกย่องสรรเสริญ สนับสนุนส่งเสริมให้มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น คนมีความเคารพ เปรียบเสมือนต้นไม้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะไม่แข็งกระด้าง อ่อนไหวไปตามลม ย่อมได้รับการเอาใจใส่ดูแล ใส่ปุ๋ย รดน้ำ พรวนดิน

เป็นอย่างดี ทำให้มีโอกาสเจริญเติบโตแก่กิ่งก้านสาขาผลิดอกออกผลเป็นที่พึงแก่กันกาทั้งหลาย คนที่ขาดความเคารพ มีปกติไม่ก้มหัวให้ใคร ๆ จะแข็งทื่อเหมือนต้นไม้ที่ตายแล้ว จะไม่มีใครเอาใจใส่ดูแล ใส่ปุ๋ย รดน้ำ พรวนดินอีกต่อไป ไม่มีทางเจริญเติบโตอีกแล้ว มีแต่จะถูกโค่นอย่างเฉียวเท่านั้น

สำหรับอานิสงส์หลักของการมีความเคารพต่อพระรัตนตรัยคือ ช่วยให้คุณคนนั้น ๆ น้อมนำคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาปฏิบัติจนหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ หากยังกำจัดกิเลสไม่หมด คือต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป อานิสงส์แห่งการมีความเคารพต่อพระรัตนตรัยจะทำให้ได้เกิดในตระกูลสูงและได้รับการเคารพยกย่องจากคนทั้งหลาย เพราะพระรัตนตรัยเป็นสิ่งที่สูงส่ง การเคารพต่อพระรัตนตรัยจึงทำให้เกิดเป็นผู้สูงศักดิ์ ได้แก่ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ได้เป็นพระราชามหากษัตริย์ ได้เป็นเจ้าของนายคน เป็นต้น

2.5.1.5 การบูชาคืออะไร

การบูชา หมายถึง การยกย่อง เชิดชู เลื่อมใส ด้วยความบริสุทธิ์ใจ จริ่งใจ ไม่เสแสร้งแกล้งทำ หมายถึง กิริยาอาการสุภาพที่เราแสดงต่อผู้ที่ควรบูชาทั้งต่อหน้าและลับหลัง การแสดงต่อหน้า เป็นการแสดงให้ท่านทราบว่า เรามีความเคารพและตระหนักในคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวของท่านอย่างจริงใจ การแสดงลับหลังเป็นการเตือนใจตัวเองให้ผูกใจไว้กับคุณธรรมอันสูงส่งของท่าน ก่อให้เกิดความรู้สึกอยากกระทำตาม ใจเราจะได้ยกสูงขึ้นไปเสมอ ๆ ไม่เลือนไหลไปในทางชั่วร้าย

การบูชา เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่ง สำหรับฝึกใจที่ยังหยาบกระด้าง เพราะไม่อาจยอมรับคุณความดีของผู้อื่นให้ละเอียดอ่อนลง แต่หากได้เคยชินกับการบูชาแล้ว ในที่สุดย่อมสามารถเห็นถึงคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวของผู้ที่เราบูชาได้อย่างแจ่มชัด จนเกิดความเลื่อมใสกลายเป็นการบูชาอย่างแท้จริง อยากทำความดีตามท่านบ้าง ผู้ใหญ่จึงควรสอนบุตรหลานให้รู้จักสวดมนต์บูชาพระรัตนตรัยเป็นการปลูกศรัทธาตั้งแต่เล็ก ๆ

2.5.1.6 ประเภทและวิธีการบูชาพระรัตนตรัย

การบูชาในทางปฏิบัติมี 2 ประเภท คือ

1) **อามิสบูชา** คือ การบูชาด้วยสิ่งของ กรณีการบูชาพระพุทธรูป ได้แก่ การจัดแจกันดอกไม้ไว้ที่โต๊ะหมู่บูชา, การบูชาด้วยรูปเทียน, การบูชาข้าวพระพุทธรูปหน้าโต๊ะหมู่บูชาในงานมงคล, การบูชาข้าวพระทุกวันอาทิตย์ต้นเดือนของวัดพระธรรมกาย, การบูชาพระเจดีย์ด้วยดอกไม้ พวงมาลัย และรัตนชาติต่าง ๆ, การสร้างพระพุทธรูป, การสร้างเจดีย์เพื่อเก็บพระบรมสารีริกธาตุ เช่น เจดีย์บรมพุทโธ, เจดีย์ชเวดากอง ฯลฯ

การบูชาพระธรรม ได้แก่ การสร้างศาสนสถานของพระเจ้าอโศกมหาราช กล่าวคือ พระองค์ทรงบริจาคทรัพย์สำหรับสร้างวิหารและเจดีย์ 84,000 องค์ ทั่วชมพูทวีป เพื่อบูชาพระธรรม 84,000 พระธรรมชั้นตรี นอกจากนี้การบูชาพระภิกษุผู้เป็นพหูสูต คือผู้ศึกษาพระธรรมมากก็ถือเป็นการบูชาพระธรรมเช่นกัน ดังพุทธดำรัสที่ตรัสแก่พราหมณ์ท่านหนึ่งว่า “ดูก่อนพราหมณ์ แม้หากว่าเธอใคร่จะบูชา

พระธรรมรัตนะ ก็จงบูชาภิกษุ ผู้เป็นพหูสูตรรูปหนึ่ง” (ที.ปา.อ. (ไทย) 15/ -/ 295)

การบูชาพระสงฆ์ ได้แก่ การถวายปัจจัยไทยธรรมเพื่อบูชาท่าน, การถวายพวงมาลัยแก่ท่าน, การสร้างสถูปสำหรับเก็บพระธาตุของพระอรหันต์ทั้งหลาย หรือการสร้างอนุสรณ์สถานและศาสนวัตถุเพื่อบูชาก็ได้ เช่น การสร้างอนุสรณ์สถานเพื่อประดิษฐานรูปหล่อทองคำของหลวงปู่วัดปากน้ำภาษีเจริญ ณ บ้านเกิดของท่านที่จังหวัดสุพรรณบุรี, การสร้างมหาวิทยาลัยพระมงคลเทพมุนีเพื่อประดิษฐานรูปหล่อทองคำของท่าน ณ วัดพระธรรมกาย ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีศาสนสถานบางแห่งที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาทั้งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้แก่ มหาธรรมกายเจดีย์ ณ วัดพระธรรมกาย โดยส่วนบนและด้านในขององค์เจดีย์เป็นที่ประดิษฐานองค์พระธรรมกายประจำตัวถึง 1 ล้านองค์ อันเป็นสัญลักษณ์ของพุทธรัตนะ ด้านนอกขององค์เจดีย์ถัดลงมาจากโซนพุทธรัตนะก็เป็นส่วนของธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะตามลำดับ โซนสังฆรัตนะนั้นใช้เป็นที่นั่งประกอบพิธีกรรมของพระภิกษุ นับ 10,000 รูป

2) ปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติตามพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือปฏิบัติตามคำสอนของพระสงฆ์สาวก โดยเฉพาะการเจริญสมาธิภาวนาเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปจากใจ การปฏิบัติบูชานี้เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเน้นเพราะช่วยให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง ส่วนอามิสบูชานั้นยังไม่อาจช่วยให้พ้นทุกข์ได้อย่างถาวร

มหาธรรมกายเจดีย์นั้นนอกจากสร้างเพื่อเป็นอามิสบูชาแล้ว ยังสร้างไว้สำหรับการปฏิบัติบูชาของชาวโลกนับล้านคนอีกด้วย เพราะรอบองค์เจดีย์นั้นได้สร้างมหารัตนวิหารคดไว้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมและนั่งสมาธิเจริญภาวนาของพุทธบริษัททั่วโลก มหาธรรมกายเจดีย์จึงไม่ได้สร้างเอาไว้โชว์แต่สร้างไว้ใช้งานพระศาสนาและสร้างเพื่อมวลมนุษยชาติอย่างแท้จริง

2.5.1.7 อานิสงส์การบูชาพระรัตนตรัย

อานิสงส์สูงสุดของการปฏิบัติบูชาคือ การได้เข้าถึงพระรัตนตรัยในตัวเองและสามารถกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปจากใจ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป เมื่อดับขันธแล้วก็จะได้ไปเสวยสุขอยู่ในอายตนิพพาน

ส่วนอานิสงส์ของอามิสบูชาจะทำให้ได้เสวยทิพยสมบัติอันโอฬารบนสรวงสวรรค์ เมื่อได้มาเกิดยังโลกมนุษย์ก็จะเป็นที่เคารพของชนทั้งหลาย ได้เกิดในตระกูลสูง ถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ และเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ปฏิบัติบูชาได้อย่างสะดวก ในพระไตรปิฎกบันทึกตัวอย่างอานิสงส์ของอามิสบูชาไว้จำนวนมาก ในที่นี้จะกล่าวถึงเพียงหนึ่งตัวอย่างคือ เรื่องของพระกัสสปเถระ

พระกัสสปเถระเล่าไว้ว่า หลังจากพระปทุมุตตรพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ท่านได้ประชุมญาติและมิตรแล้วกล่าวว่า “พระมหาวีรเจ้าปรินิพพานแล้ว เชิญเรามาทำการบูชากันเถิด” พวกเขารับคำว่า “สาธุ” จากนั้นก็ได้บูชาพระพุทธองค์ด้วยการสร้างเจดีย์สูง 100 ศอกเพื่อเก็บพระบรมสารีริกธาตุ และได้สร้างกุศล

อื่น ๆ เป็นอันมาก ละโลกแล้วก็ได้ไปเสวยทิพยสมบัติอันโอฬารในเทวโลก เมื่อจุติมาเกิดในโลกมนุษย์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 33 ครั้ง

ภพชาติสุดท้ายนี้ได้มาเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลมีทรัพย์ 80 โกฏิ ต่อมาท่านได้สละทรัพย์เหล่านั้นออกบวชแล้วปฏิบัติบูชาจนได้คุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภทา 4 วิโมกข์ 8 และอภิญญา 6 ได้เป็นพระอรหันตสาวกองค์สำคัญในพระพุทธศาสนา (ช.อป. (ไทย) 32/ 5/ 30-31) ได้เป็นประธานการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกหลังพุทธปรินิพพานได้ 3 เดือน ส่งผลให้ชาวพุทธมีพระธรรมคำสอนที่เป็นหมวดหมู่ได้ศึกษาเพื่อเป็นแสงสว่างนำทางชีวิตตราบกระทั่งปัจจุบัน

บทที่ 3
หลักคำสอน
ทางพระพุทธศาสนา

บทที่ 3

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

แนวคิด

1. ภาพรวมของหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎก ประกอบด้วยหลักคำสอนจำนวน 84,000 พระธรรมชั้น
2. นิพพาน เป็นหลักคำสอนสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา นิพพาน หมายถึงความดับกิเลส มี 2 อย่างคือ สอุปาทิเสสนิพพาน คือดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์ และอนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสพร้อม กับดับเบญจขันธ์
3. อริยสัจ 4 คือความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
4. ความไม่ประมาท คือการไม่อยู่ปราศจากสติ หลักธรรมทุกข้อรวมลงในความไม่ประมาท เหมือน รอยเท้าของสัตว์ทุกประเภท รวมลงในรอยเท้าช้าง
5. ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส เป็นหลักคำสอนที่เป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนา
6. มรรคมืองค์ 8 คือหนทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ
7. ไตรสิกขา คือหลักการฝึกอบรม 3 ประการ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา
8. ปฏิจจสมุปบาท คือสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะการอิงอาศัยกันและกัน มี 12 ประการ มีอวิชชา เป็นต้น

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายภาพรวมของหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎกได้
2. อธิบายและสรุปสาระสำคัญของหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาได้

พระพุทธานามีคำสอนถึง 84,000 พระธรรมชั้นนี้ นับว่ามีคำสอนที่มากมาย ที่ได้รวบรวมมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ปัจจุบันชาวพุทธเอง แม้จะเป็นชาวพุทธที่ดีก็มีจำนวนไม่มากนักที่ศึกษาคำสอนในพระไตรปิฎก อันเป็นพระคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามแม้คำสอนจะมากมายเพียงใดหากเราอยากจะรักษาพระพุทธศาสนาให้ยาวนาน จำเป็นที่พุทธศาสนิกชนต้องศึกษาความรู้อันทรงคุณค่าเหล่านี้ตามกำลังสติปัญญา

ในบทนี้เองได้ชี้ให้เห็นภาพรวมของคำสอนเหล่านี้ ทั้งยังนำหลักคำสอนสำคัญมาสรุปให้ฟังพอให้เกิดความเข้าใจเพื่อนำไปปฏิบัติ อีกทั้งผู้ที่มีใจอยากจะศึกษาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปก็สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป เพื่อจะได้นำมาสอนตนเองและเป็นแสงสว่างให้แก่ชาวโลกสืบไป

3.1 ภาพรวมหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎก

ภาพรวมพระไตรปิฎก 84,000 พระธรรมชั้นนี้ โดยพระภิกษุภิกษุณี (เผด็จ ทตตชีโว)

พระเดชพระคุณพระภิกษุภิกษุณี รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย ได้ให้ภาพรวมหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎกไว้อย่างชัดเจนดังภาพที่แสดงไว้นี้ จะเห็นว่าหลักธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ปฏิบัติบรรลุ “นิพพาน” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของมวลมนุษยและสรรพสัตว์ทั้งหลาย

สำหรับหลักธรรมต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกอันเป็นหลักปฏิบัติเพื่อไปสู่นิพพานนั้น เป็นหลักธรรมที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทุกหมวด ไม่มีความขัดแย้งกัน สามารถย่อได้และขยายได้ หากย่อจนถึงที่สุดก็จะเหลือเพียงข้อเดียวคือ “ความไม่ประมาท” หากขยายความแล้วก็จะได้มากถึง “84,000 ข้อ หรือพระธรรมชั้นนี้” แบ่งเป็นพระวินัย 21,000 ข้อ พระสูตร 21,000 ข้อ และพระอภิธรรม 42,000 ข้อ

นอกจากนี้ หลักธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกอาจแบ่งให้เหลือ 3 ข้อก็ได้คือ ละชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส หลักธรรม 3 ข้อนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา หากจะขยายจาก 3 ข้อนี้ให้เป็น 8 ข้อก็ได้เรียกว่า มรรคมงคล 8 อันประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ โดยสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ในปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดอยู่ในศีลสิกขา และสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดอยู่ในจิตสิกขา หลักธรรมในแต่ละหมวดมีรายละเอียดโดยย่อ ดังต่อไปนี้

3.2 นิพพาน

นิพพาน หมายถึง การดับกิเลสและกองทุกข์ที่ปวง นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแบ่งนิพพานออกเป็น 2 ประการ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน (ช.อิตติ.อ. (ไทย) 45/ 222/ 304)

1) สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชนในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ เป็นผู้มิราคะ โทสะ และโมหะสูญสิ้นแล้ว แต่ยังเป็นผู้เสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ 5 ยังไม่บอบสลาย

พระเดชพระคุณภาวนาวีรียคุณ อธิบายสอุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นพระนิพพานในตัว บางครั้งก็เรียกว่า นิพพานเป็น หมายความว่า ในขณะที่อาสวกิเลสสูญสิ้นไปหมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีอินทรีย์ 5 ยังมีธรรมกายปรากฏอยู่ในตัว ทำให้รู้สึกเป็นสุขเหมือนอยู่ในอายตนนิพพานอย่างแท้จริง เพียงแต่ยังอาศัยกายมนุษย์อยู่เท่านั้น (ทตตชีโว ภิกขุ, 2537 :146)

2) อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชนในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้ของภิกษุนั้นเป็นสภาพที่กิเลสมีตัณหา เป็นต้น ครอบงำไม่ได้อีก

พระเดชพระคุณภาวนาวีรียคุณ อธิบายอนุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นนิพพานที่อยู่นอกตัว บางครั้งก็เรียกว่า “นิพพานตาย” หมายความว่า เมื่ออินทรีย์ 5 แตกดับสิ้นเชื้อไม่เหลือเศษแล้ว ธรรมกายที่อยู่ในสอุปาทิเสสนิพพานจึงตกศูนย์เข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพาน ณ จุดนี้เองที่เรียกว่า “อายตนนิพพาน” ที่พระอรหันต์ทั้งหลายตั้งจิตปรารถนาจะไปถึง (ที.ม. (ไทย) 14/ 294-295/ 232)

3.3 อริยสัจ 4

อริยสัจมีองค์ประกอบ 4 ประการคือ ทุกข์ คือ ความทุกข์, ทุกขสมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์, ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ทางดับทุกข์

1) **ทุกขอริยสัจ** (ที.ม. (ไทย) 14/ 294-295/ 232)

ทุกขอริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐเรื่องทุกข์

ทุกข์ แปลว่า สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพที่ทนอยู่ไม่ได้เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความ

ดับสลายเนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง

ทุกข์แบ่งออกเป็น 12 ประการคือ ชาตทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสภทุกข์ ปริเทวทุกข์ โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ ทุกขทุกข์ อับปิเยหิสัมปโยคทุกข์ ปิเยหิวิปโยคทุกข์ ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ ทุกข์ทั้ง 12 ประการนี้สรุปรวมลงใน “อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์”

- (1) ชาตทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะการเกิด
- (2) ชราทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความแก่
- (3) พยาธิทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความเจ็บป่วย
- (4) มรณทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความตาย
- (5) โสภทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความเศร้าใจ
- (6) ปริเทวทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะตัดอาลัยไม่ขาด
- (7) ทุกขทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความไม่สบายกาย
- (8) โทมนัสทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความไม่สบายใจ
- (9) อุปายาสทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะความแค้นใจ
- (10) อับปิเยหิสัมปโยคทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะประสบสิ่งที่เกลียด
- (11) ปิเยหิวิปโยคทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่รัก
- (12) ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ หมายถึง ทุกข์เพราะผิดหวัง

ทุกข์ทั้ง 12 ประการที่กล่าวมานี้สรุปเหลือประการเดียวคือ “อุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์” กล่าวคือ มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายประกอบด้วยชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ชั้นทั้ง 5 นี้ ยังมีกิเลสอยู่จึงยัง “เป็นปัจจัยแก่อุปาทาน” อุปาทาน แปลว่า “ถือนั่น” กล่าวคือ การถือนั่นว่าชั้น 5 นี้ “เป็นของเรา” (ม.ม. (ไทย) 19/ 505 /324) จึงทำให้ความทุกข์ทั้ง 12 ประการเกิดขึ้น

หากเราไม่ถือนั่นว่าชั้น 5 ที่ประกอบขึ้นนี้ “เป็นตัวของเรา” แต่คิดว่าเป็นเพียงบ้านเรือนที่เราอาศัยอยู่ชั่วคราวเท่านั้น เมื่อมีเหตุต่าง ๆ เกิดขึ้นกับชั้น 5 นี้ ความทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้นกับเรา หรือแม้จะเกิดก็เกิดขึ้นน้อยกว่าเดิม เช่น เมื่อเรามองดูกระจกเห็นหน้าตาเหี่ยวเฉา เราก็จะไม่เป็นทุกข์หากเราคิดว่าร่างกายนี้ไม่ได้เป็นของเรา เราเพียงเข้ามาอาศัยอยู่ชั่วคราวเท่านั้น บ้านคนอื่นจะเก่าผุพังอย่างไรเราก็ไม่ทุกข์ใจเพราะไม่ได้เป็นของเรา ฉะนั้น ชั้น 5 ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ธรรมดาสามัญภรรยาที่หย่าขาดกันแล้วย่อมไม่เดือดร้อนใจเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งไปแต่งงานใหม่ เพราะต่างคนก็คิดว่าอีกฝ่ายหนึ่ง “ไม่ได้เป็นของเรา” แล้ว ดังนั้น สาเหตุแห่งความทุกข์ในเบื้องต้น คือ อุปาทานนั่นเอง ส่วนเหตุแห่งอุปาทาน คือ ตัณหาซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

2) ทุกขสมุทัยอริยสัจ (ที.ม. (ไทย) 22/-/ 77)

ทุกขสมุทัยอริยสัจ หมายถึง ความจริงอันประเสริฐในเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ในที่นี้ คือ “ตัณหา” ซึ่งแปลว่า ความทะยานอยาก (ม.อ.อ. (ไทย) 22/ -/ 227)

ตัณหาเป็นสาเหตุให้เกิดอุปาทาน คือความยึดมั่นในขั้น 5 คือยึดมั่นว่าขั้น 5 นี้เป็นของเราและต้องการให้มันเป็นอย่างที่เราต้องการ เมื่อมันไม่เป็นอย่างใจจึงทำให้เกิดความทุกข์ตามมา

(1) ประเภทของตัณหา

ตัณหาแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

กามตัณหา แปลว่า ความอยากในกาม (ที.ม.อ. (ไทย) 14/ -/ 356) นั่นคือ กามคุณ 5 อันเป็นความอยากของมนุษย์และสัตว์ที่อยู่กามภพ ได้แก่ ความอยากได้รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ เช่น อยากได้แฟนสวย ๆ หล่อ ๆ อยากฟังเพลงเพราะ ๆ อยากได้ยินแต่เสียงหวาน ๆ อยากดมกลิ่นหอม ๆ อยากรับประทานอาหารที่อร่อยถูกปากถูกใจ อยากได้บ้านที่สะดวกสบาย มีเครื่องอำนวยความสะดวกครบครัน เป็นต้น

ภวตัณหา คำว่า ภว มาจาก ภู ธาตุ ในภาษาบาลี แปลว่า ความมี ความเป็น (โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2545 : 117)

ภวตัณหา จึงแปลว่า ความอยากในความมี ความเป็น หมายถึง อยากให้สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ นั้นคงอยู่ตลอดไป ภวตัณหาเกิดสืบต่อมาจากกามตัณหา คือ กามตัณหาเป็นความอยากได้สิ่งต่าง ๆ เช่น อยากได้ลูก อยากได้รถ อยากได้บ้าน ฯลฯ เมื่อได้มาแล้วเมื่อมีแล้วก็จะเกิดภวตัณหา คือ อยากให้สิ่งที่มีอยู่นั้นคงอยู่ตลอดไป

ภวตัณหา แปลอีกนัยหนึ่งว่า ความอยากในภพ (ที.ม.อ. (ไทย) 14/ -/ 356) หลวงปู่วัดปากน้ำ อธิบายไว้ว่าภพในที่นี้หมายถึง “รูปภพ” อันเป็นที่อยู่ของรูปพรหม 16 ชั้น รูปพรหมทั้งหลายนั้นมีความอยากในรูปฌาน มีความยินดีในรูปฌานในระดับต่าง ๆ ที่ตนได้ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน เพราะเมื่อได้รูปฌานเหล่านี้แล้วเป็นสุขสบายยิ่งกว่าความสุขในกามภพมากนัก จึงจึงจดจ่ออยู่กับฌานนั้น ๆ อย่างเหนียวแน่นยิ่งกว่าติดในกามอีก

วิภวตัณหา แปลว่า ความอยากในความไม่มีความไม่ เป็น หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่เราไม่ปรารถนาจะมีจะเป็น ก็อยากให้เราหรือคนที่เรารักไม่มีหรือไม่เป็นสิ่งนั้น เช่น อยากที่จะไม่เป็นโรคเอดส์ อยากที่จะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นต้น

วิภวตัณหา แปลอีกนัยหนึ่งว่า ความอยากในวิภพ (ที.ม.อ. (ไทย) 14/ -/ 356) หลวงปู่วัดปากน้ำ อธิบายไว้ว่า วิภพในที่นี้หมายถึง “อรูปภพ” อันเป็นที่อยู่ของอรูปพรหม 4 ชั้น อรูปพรหมทั้งหลายนั้นมีความอยากในอรูปฌาน มีความยินดีในอรูปฌานในระดับต่าง ๆ ที่ตนได้เช่นเดียวกับรูปพรหม แต่ความสุขในอรูปฌานมีความละเอียดประณีตมากกว่ารูปฌานมาก เหล่ารูปพรหมและอรูปพรหมทั้งหลายต่างคิดว่าตนพ้นทุกข์แล้ว และเข้าใจผิดว่าพรหมสถานนั้นคืออายตนะนิพพาน ทำให้ติดอยู่แค่นั้นไม่ไปสูงกว่านั้น

(2) ความสัมพันธ์ของกิเลสอื่นกับตัณหา

ตัณหาเป็นกิเลสตระกูลโลภะ “โลภะนั้นเรียกว่า “ตัณหา” ด้วยอำนาจความอยาก เรียกว่า “ราคะ” ด้วยอำนาจความยินดี เรียกว่า “นันทิ” ด้วยอำนาจความเพติดเพลิน” ส่วนอวิชชาหรือโมหะ

คือความไม่รู้หรือความหลงนั้นเป็นรากเหง้าของตัณหา

สำหรับโทสะเป็นกิเลสที่เกิดจากตัณหา เช่น อยากได้แล้วไม่ได้ตั้งใจหวังก็จะเกิดโทสะ เกิดความหงุดหงิดรำคาญใจขึ้นมา หรืออยากให้แฟนของเรารักเราคนเดียว อยากให้เขาอยู่กับเราตลอดไป แต่ยามใดก็ตามที่ทราบว่าเป็นใจให้คนอื่น ยามนั้นโทสะจะแสดงผลทันที และจะเกิดโทษต่าง ๆ ตามมา มากมาย บ่อยครั้งที่ถึงขนาดฆ่ากันตาย ทั้งฆ่าแฟน ฆ่าใครต่อใครรวมทั้งฆ่าตัวตายเพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจ นี่คือตัวอย่างของโทสะที่เกิดจากตัณหา

(3) ธรรมชาติของตัณหา

ตัณหาทำให้มนุษย์ทั้งหลายไม่รู้จักคำว่าพอ พยายามแสวงหากามสุขมาบำรุงบำเรอตน เรื่อยไป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภูเขาทองคำล้วน มีสีสุกปลั่ง ถึงสองเท่า ก็ยังไม่พอแก่บุคคลคนหนึ่ง” (ส.ส. (ไทย) 25/ 477/ 53) ตัณหาจึงเปรียบเสมือนทะเลเพราะให้เต็มได้ยาก

เรามักถูกสอนให้มองด้านดีว่า แก้วน้ำที่มีน้ำอยู่ครึ่งแก้วนั้น มีน้ำเหลือตั้งครึ่งแก้ว มากกว่าที่มองว่าน้ำหายไปครึ่งแก้ว แต่จะมองด้านไหนก็ตาม ก็ทำให้เราคิดว่า แก้วยังขาด พร่อง ยังต้องการน้ำ มาเติมให้เต็ม

ตลอดชีวิตที่ผ่านมา เราจะรู้สึกได้ว่า เรายังมีไม่พอ ต้องมีนั้น มีนี้เสียก่อน แล้วเราจะอึดจะเต็ม สิ่งหนึ่งที่เราไม่เคยถูกสอนก็คือ ไม่ว่าเราจะพัฒนาความสามารถในการหาเงิน หาของ หาความรักได้มาก สักเท่าไรก็ตาม น้ำในแก้วไม่มีวันเต็ม เพราะความอยากในใจเราไม่เคยหยุด แก้วของเราจะโตขึ้นเรื่อย ๆ ไม่เคยพอ (ฐิตินารณ ญ พัทลุง, 2530 : 78-79)

3) ทุกขนิโรธอริยสัง

ทุกขนิโรธอริยสัง คือ “ความดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือแห่งตัณหา” (ส.ม. (ไทย) 31/ 1665/ 421)

คำว่า นิโรธ แปลว่า ดับ ทุกขนิโรธอริยสัง จึงมีความหมายว่า “ความจริงอันประเสริฐเรื่องการดับทุกข์”

นิโรธเป็นไวยากรณ์¹ ของ “พระนิพพาน” กล่าวคือ เป็นคำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน ดังอรรถกถาที่ว่า “อเสสวราคานิโรโธ ความดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ เป็นต้น ทั้งหมดเป็นไวยากรณ์ของพระนิพพาน ตัณหาถึงพระนิพพานย่อมคลาย ดับไม่เหลือ พระนิพพานจึงเรียกว่า ความดับ ด้วยคลาย ไม่เหลือแห่งตัณหา นั้น อนึ่ง ตัณหาถึงพระนิพพาน ย่อมละ สละคืน ปล่อย ไม่ติด พระนิพพานจึงเรียกว่า เป็นที่ละ สละ ปล่อย ไม่ติด แท้จริง พระนิพพานก็มีอย่างเดียวกันเท่านั้นแต่ชื่อของพระนิพพานนั้นมีมาก...” (ที.ม.อ. (ไทย) 14/-/357-359)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแบ่งนิพพานออกเป็น 2 ประการ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปาทิเสสนิพพาน (ขุ.อิติ. (ไทย) 45/ -/ 304)

¹ไวยากรณ์ แปลว่า คำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันมาก เช่น มนุษย์กับคน บ้านกับเรือน รอกกับคอย ป่ากับดง

(1) **สอุปาทิเสสนิพพาน** หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชนในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เป็นผู้มิราคะ โทสะ และโมหะสูญสิ้นแล้ว แต่ยังเป็นผู้เสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจ และไม่พึงใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่ เพราะความที่อินทรีย์ 5 ยังไม่บุงบลาย

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ อธิบายสอุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นพระนิพพานในตัว บางครั้งก็เรียกว่า “นิพพานเป็น” หมายความว่า ในขณะที่อาสวะกิเลสสูญสิ้นไปหมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีอินทรีย์ 5 อยู่ มีธรรมกายปรากฏอยู่ในตัว ทำให้รู้สึกเป็นสุขเหมือนอยู่ในอายตนะนิพพานอย่างแท้จริง เพียงแต่ยังอาศัยกายมนุษย์อยู่เท่านั้น (พระภิกษุญาณวชิรญาณ (เผด็จ ทตตชีโว), 2537 : 146)

(2) **อนุปาทิเสสนิพพาน** หมายถึง ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ มีสังโยชนในภพนี้สิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้ของภิกษุนั้นเป็นสภาพที่กิเลสมีต้นเหตุ เป็นต้นครอบงำไม่ได้อีก

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิรญาณ อธิบายอนุปาทิเสสนิพพานไว้ว่า เป็นนิพพานที่อยู่ นอกตัว บางครั้งก็เรียกว่า “นิพพานตาย” หมายความว่า เมื่ออินทรีย์ 5 แยกดับสิ้นเชื้อไม่เหลือเศษแล้ว ธรรมกายที่อยู่ในสอุปาทิเสสนิพพานจึงตกศูนย์เข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพาน ณ จุดนี้เองที่เรียกว่า “อายตนะนิพพาน” ที่พระอรหันต์ทั้งหลายตั้งจิตปรารถนาจะไปถึง (พระภิกษุญาณวชิรญาณ (เผด็จ ทตตชีโว), 2537 : 146)

4) **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ**

คำว่า ปฏิปทา แปลว่า ทางดำเนิน ความประพฤติ หรือข้อปฏิบัติ

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ จึงแปลได้ว่า “ข้อปฏิบัติอันประเสริฐให้ถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์” นั่นคือ “อริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวิยามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ”(อภ.วิ. (ไทย) 77/ 162/ 290)

คำว่า อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า อริยมรรคมีองค์ 8 นี้เป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ “ทางสายกลาง” เป็นทางที่ไม่เข้าใกล้ปฏิปทา 2 อย่างซึ่งไม่ใช่ทางตรัสรู้คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมณานุโยค

กามสุขัลลิกานุโยค หมายถึง การประพฤติดนให้พัวพันด้วยกามสุข เช่น ปุณฺณชนทั่ว ๆ ไป

อัตตกิลมณานุโยค หมายถึง การทรมานตนเพื่อหวังเผากิเลสของนักบวชบางลัทธิ เช่น การอดอาหาร การนอนบนหนาม การกลั่นลมหายใจ การไม่นุ่งห่มผ้า เป็นต้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “...ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้นนั่น ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน” (วิ.ม. (ไทย) 6/ 13/ 44)

3.4 ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท หมายถึง ความไม่เลินเล่อ ไม่พั้ง ไม่เปลอ มีสติเสมอ ส่วนความประมาทคือ การขาดสติ ความพลั้งเปลอ ความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมใหญ่ซึ่งรวมธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกไว้ในข้อนี้เพียงข้อเดียว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในปทสูตรว่า “รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย... ย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่ารอยเท้าสัตว์เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 จักกระทำใ้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8” (ส.ม. (ไทย) 30/ -/ 253)

ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระองค์ก็ได้ตรัสพระปัจฉิมวาจาไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” (ที.ม. (ไทย) 13/ 143/ 322) พระดำรัสนี้ถือว่าเป็นการสรุปหลักธรรมทั้งหมดที่พระองค์ตรัสสอนมาตลอด 45 พรรษาให้เหลือเพียงข้อเดียวคือ ความไม่ประมาทเท่านั้น

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) อธิบายขยายความเรื่องความไม่ประมาทไว้ในกัณฑ์ที่ว่าด้วยเรื่องปัจฉิมวาจาว่า

“ความประมาท คือ เปลอไป ความไม่ประมาท คือ ความไม่เปลอ ไม่เปลอละใจจดใจจ่อทีเดียว ท่านจึงได้อุปมาไว้ ไม่ประมาท ไม่เปลอในความเสื่อมไปในปัจฉิมวาจา นึกถึงความเสื่อมอยู่เสมอ นึกหนักเข้า ๆ แล้วใจหาย นี่เรามาคนเดียวหรือ นี่เราก็ตายคนเดียว บุรพชน ต้นตระกูลของเราไปไหนหมด ตายหมด เราละก็ตายแบบเดียวกัน ตกใจละคราวนี้ ทำชั่วก็เลิกละทันที รีบทำความดีโดยกะทันหันทีเดียว เพราะไปเห็นไอ้ความเสื่อมเข้า ถ้าไม่เห็นความเสื่อมละก็ กล้าหาญนักทำชั่วก็ได้ ต่ำว่าผู้หลักผู้ใหญ่ได้ตามชอบใจ” (พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร, 2539) : 199)

3.5 ละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส

หลักธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกนอกจากจะรวมลงในความไม่ประมาทเพียงข้อเดียวแล้วยังสามารถขยายออกเป็น 3 ข้อได้ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาปทานสูตรเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ว่า

- 1) การไม่ทำบาปทั้งสิ้น (ละชั่ว)
- 2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม (ทำดี)
- 3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ทำใจให้ผ่องใส)

นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ที.ม. (ไทย) 13/ 54/ 55)

1) การไม่ทำบาปทั้งสิ้น มาจากภาษาบาลีว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ หมายถึง ไม่ทำชั่วด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ สพฺพปาปสฺส อกรณํนี้ครอบคลุมพระวินัยปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขา ก็จะตรงกับ “ศีลสิกขา”

2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม มาจากภาษาบาลีว่า กุสลสสุปสมปทา หมายถึง ทำความดีให้มีขึ้นด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ กุสลสสุปสมปทา นี้ครอบคลุมพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ “จิตสิกขา”

3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส มาจากภาษาบาลีว่า สจิตตปริโยทปนํ หมายถึง ทำจิตใจของตนให้ผ่องใส สจิตตปริโยทปนํ นี้ครอบคลุมพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ ปัญญาสิกขา

3.6 มรรคมืองค์ 8

มรรค แปลว่า ทาง หนทาง มรรคมืองค์ 8 จึงหมายถึง หนทางปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติ 8 ประการ เพื่อให้ถึงความดับทุกข์ นั่นคือการได้บรรลุนิพพานนั่นเอง

มรรคมืองค์ 8 เป็นธรรมข้อหนึ่งในอริยสัจ 4 ซึ่งประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์คือตัณหา) นิโรธ (ความดับทุกข์) และ มรรคคือหนทางดับทุกข์ เมื่อกล่าวถึงมรรคเพียงข้อเดียวแต่ก็มีความหมายเชื่อมโยงไปถึงอริยสัจอีก 3 ข้อที่เหลือด้วย เพราะธรรมทั้ง 4 ข้อมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสมรรคมืองค์ 8 ไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (วิ.ม.(ไทย) 6/13/45) ซึ่งเป็นพระปฐมเทศนาหรือเทศนาครั้งแรกของพระองค์ พระเดชพระคุณพระภานุวริยคุณ รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย ได้สรุปมรรคมืองค์ 8 ไว้ด้วยภาษาที่เข้าใจได้ง่ายดังนี้

1) สัมมาทิฏฐิ คือ ความเข้าใจถูก โดยสามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้องว่า อะไรถูก-ผิด อะไรดี-ชั่ว อะไรบุญ-บาป อะไรควร-ไม่ควรทำ

2) สัมมาสังกัปปะ คือ ความคิดถูก โดยเลือกคิดเฉพาะในสิ่งที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

3) สัมมาวาจา คือ การพูดถูก โดยเลือกพูดเฉพาะในสิ่งที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

4) สัมมากัมมันตะ คือ การทำถูก โดยเลือกทำแต่ในสิ่งที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

5) สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพถูก โดยเลือกประกอบอาชีพที่เกิดบุญ ไม่เกิดบาป

6) สัมมาวายามะ คือ การเพียรพยายามถูก โดยเพียรละเว้นความชั่ว เพียรทำความดี และเพียรกลั่นใจให้ผ่องใส

7) สัมมาสติ คือ ความระลึกถูก โดยพยายามรักษาใจให้มีความสะอาดบริสุทธิ์ในการคิด พูด และทำอยู่เป็นปกติ

8) สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งมั่นถูก โดยพยายามประคับประคองในขณะที่ทำภาวนาให้หยุดนิ่ง ณ ศูนย์กลางกายอย่างต่อเนื่องถูกส่วนเป็นปกติ จนกระทั่งเกิดความสว่างขึ้นในใจที่นำไปสู่การเห็นธรรมะที่เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์อยู่ในตัว (ส.ผ่องสวสดี, 255 : 72)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในปริกขารสูตรว่า องค์แห่งมรรค 7 ประการคือตั้งแต่สัมมาทิฏฐิ สัมมาสติ เป็นองค์ประกอบของสัมมาสมาธิ หรือประชุมลงในสัมมาสมาธิ ดังพระดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

องค์แห่งสมาธิ 7 ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เอกัคคตาจิต (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว หรือการที่จิตเป็นสมาธิ) ประกอบด้วยองค์ 7 ประการนี้เรียกว่าอริยสมาธิ” (อง.สตุตทก. (ไทย) 37/ 42/ 110)

พระเดชพระคุณพระราชภาวนาวิสุทธิกษัตริย์ก็เคยกล่าวไว้เช่นกันว่า “มรรคทั้ง 7 ประการจะประชุมรวมกันลงในสัมมาสมาธินี้” ด้วยเหตุนี้สัมมาสมาธิจึงมีความสำคัญสูงสุดในบรรดามรรคทั้งปวง ทำนองเดียวกับความไม่ประมาทที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะการที่บุคคลจะเป็นผู้ “ไม่ประมาท” ได้อย่างสมบูรณ์ บุคคลผู้นั้นจะต้องมีสติกำกับตนเองอยู่ตลอดเวลา การที่บุคคลนั้น ๆ จะมีสติกำกับตนเองอยู่ตลอดเวลา เขาจะต้องฝึกสัมมาสมาธิมาอย่างดีแล้ว จนใจของเขาจรดนิ่งอยู่ ณ ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 ตลอดเวลา

3.7 ไตรสิกขา

ไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา 3 ประการ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงไตรสิกขาไว้ในภาวสูตรว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย... ไตรสิกขาเป็นไฉน ไตรสิกขา คือ

อริศีลสิกขา อริจิตสิกขา อริปัญญาสิกขา...

เมื่อใด... เธอเป็นผู้มีสิกขาอันได้ศึกษาแล้วในไตรสิกขานี้ เมื่อนั้นภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ตัดตัณหาขาดแล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดทุกข์เพราะละมานะได้โดยชอบ” (อง.ฉก. (ไทย) 36/ 376/ 831)

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) ได้อธิบายขยายความเรื่องไตรสิกขาไว้ว่ามี 2 ระดับ คือ ระดับปกติหรือระดับต้น และระดับสูงหรือเกินระดับปกติขึ้นไป

ไตรสิกขาระดับต้นนั้น จะเรียกว่า ศีล จิต (สมาธิ) และปัญญา หรือเรียกว่า ศีลสิกขา จิตสิกขา (สมาธิสิกขา) และปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับต้นนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ รู้ หมายถึง รู้ว่าไตรสิกขามีอะไรบ้าง เมื่อรู้แล้วก็ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานั้น เมื่อปฏิบัติแล้วก็จะเป็เหตุให้เข้าถึงไตรสิกขาระดับสูงต่อไป

ไตรสิกขาระดับสูงเรียกว่า อริศีล อริจิต และอริปัญญา หรือเรียกว่า อริศีลสิกขา อริจิตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับสูงนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ “เห็น” หมายถึง ได้ปฏิบัติสมาธิจนสามารถ “เห็น” ได้ด้วยตนเองว่าไตรสิกขาในตัวเรามีอะไรบ้าง กล่าวคือ ได้ดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญา ในตัวที่ละเอียดเป็นชั้น ๆ เข้าไปในันเอง

คำว่า “อริ” ในคำว่า อริศีล เป็นต้น แปลว่า ยิ่ง เกิน หรือล่วง หมายถึง ไตรสิกขาที่ยิ่งกว่าหรือเกินกว่าหรือล่วงพ้นจากไตรสิกขาในระดับต้น

พระไตรปิฎกหากนำมาเชื่อมโยงกับไตรสิกขาจะได้ดังนี้คือ

พระวินัยปิฎก คือ ศีลสิกขา

สุตตันตปิฎก คือ จิตสิกขา

พระอภิธรรมปิฎก คือ ปัญญาสิกขา

3.8 ปฏิจจนสมุปบาท

3.8.1 คำแปลและความหมาย

ปฏิจจนสมุปบาท มาจากคำบาลีว่า “ปฏิจจนสมุปบาท” ซึ่งประกอบด้วยคำ “ปฏิจจน” กับคำว่า “สมุปบาท” **ปฏิจจน** แปลว่า อาศัย **สมุปบาท** (แยกเป็น สัม รวบรวม + อุปบาท เกิดขึ้น) แปลว่า การเกิดขึ้นร่วมกัน เมื่อรวมคำทั้ง 2 เข้าด้วยกัน จึงแปลได้ว่า การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกัน

การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันนี้คือ การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันของอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ

ธรรม 12 ประการนี้ต่างเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันเกิดขึ้น ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดด้วยตัวเองโดด ๆ ปฏิจจนสมุปบาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็ทรงมุ่งหมายที่จะทรงแสดงถึงภาวะที่ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระพุทธรดำรัสที่ตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจนสมุปบาทคืออะไร คือ การที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ” (ส.นิ. (ไทย) 26/ 2/ 2)

จากนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลที่เกิดจากการที่ธรรมทั้งหลายได้อาศัยกันเกิดขึ้น

“โสภกปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วย”

ในปัจจยสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า

“พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นคือ ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม อิทปปัจจย ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงธาตุอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลาย จงดูดังนี้ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ภิกษุทั้งหลาย ความจริงแท้ ความไม่คลาดเคลื่อน ความไม่เป็นอย่างอื่น มูลเหตุอันแน่นอนในธาตุอันนั้น ดังพรรณนามาฉะนี้แล เราเรียกว่า ปฏิจจนสมุปบาท” (ส.นิ. (ไทย) 26/ 61/ 96)

จากพุทธรดำรัสนี้สรุปได้ว่า ปฏิจจนสมุปบาท นี้มีชื่อเรียกอื่น ๆ ได้อีก ดังนี้ คือ

1. ธรรมฐิตตา หรือ ธรรมฐิติ แปลว่า ความดำรงอยู่แห่งธรรม
2. ธรรมนิยามตา หรือ ธรรมนิยาม แปลว่า ความแน่นอนแห่งธรรม ความแน่นอนตามธรรม
3. อิทปปัจจยตา แปลว่า ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย
4. ตถตา แปลว่า ความเป็นเช่นนั้นเอง
5. อวิตถตา แปลว่า ความไม่ผิดจากความเป็นเช่นนั้น
6. อนัญญถตา แปลว่า ความไม่เป็นอย่างอื่น
7. ปัจจยการ แปลว่า อาการแห่งปัจจัย (บรรจบ บรรณรุจิ, 2535 : 4)

นอกจากนี้ในกัจจานโคตตสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนก็จางนะ ส่วนสุดข้อที่ 1 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ส่วนสุดข้อที่ 2 นี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มี ตถาคตแสดงธรรมโดยสายกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนสุดทั้งสองนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารเพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ... ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแหละดับ ด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้” (ส.นิ. (ไทย) 26/ 61/ 96)

จากพุทธพจน์นี้ทำให้ทราบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงสัจธรรม 2 ส่วน ส่วนแรกจัดเป็นสัสสตทิวฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ตลอดเวลา ส่วนที่ 2 จัดเป็นอุจเฉททิวฏฐิ เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ตลอดเวลา ทิวฏฐิทั้ง 2 นี้เป็นมัจฉาทิวฏฐิ คือ ความเห็นผิด

คำว่า สิ่งทั้งปวง ในที่นี้ก็คือ นามรูปนั่นเอง ซึ่งฝ่ายที่เป็นสัสสตทิวฏฐิก็มีความเห็นว่า เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน จึงมีอยู่ตลอดไป ฝ่ายที่เป็นอุจเฉททิวฏฐิก็มีความเห็นว่า เป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน จึงถือว่ามิได้อยู่ตลอดไป ขาดสูญได้ เพื่อให้พ้นจากความเห็นสุดโต่งทั้ง 2 นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมสายกลางให้พิจารณาว่า สิ่งทั้งปวงคือ นามรูปนั้นจะมีหรือไม่มี ขึ้นอยู่ที่ปัจจัยต่าง ๆ เป็นสำคัญ กล่าวคือ หากมีปัจจัยอยู่ สิ่งทั้งปวงก็ยังคงมีอยู่ หากไม่มีปัจจัย สิ่งทั้งปวงก็ไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงมีผู้เรียกปฏิจจสมุปบาทว่า มัชฌิมนิมิตตนา คือ ธรรมเทศนาทางสายกลาง(บรรจบ บรรณรุจิ, 2535 : 9)

3.8.2 ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาลขึ้น หากแต่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างแท้จริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงค้นพบกฎธรรมชาตินี้แล้ว ได้ทรงนำมาประกาศแก่ชาวโลกให้รู้ตาม ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในปัจฉิมสูตรนั้น

นอกจากปฏิจจสมุปบาทจะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวกับกฎธรรมชาติแล้ว ยังเป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เพราะถ้าบุคคลรู้และเข้าใจกฎธรรมชาตินี้แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องจนเกิดปัญญาแจ่ม มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ก็เท่ากับได้พบทางเดินของชีวิตอันประเสริฐ เห็นธรรมอันประเสริฐ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในมหาหัตถิปโทปมสูตรว่า

“ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท” (ม.มู. (ไทย) 18/ 346/ 528)

พระพุทธพจน์นี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและเป็นเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์จะต้องดำเนินไปให้ถึง นอกจากจะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญดังกล่าวแล้ว ปฏิจจสมุปบาทยังมีสาระที่ละเอียดลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เห็นได้ยาก สำหรับสรรพสัตว์ที่ยังหนาด้วยกิเลส พระพุทธองค์ทรงเกรงว่าจะเป็นการเห็นน้อยเปล่า ถ้าจะแสดงหลักธรรมนี้แก่ชาวโลก จึงทรงน้อมพระทัยเพื่อการชวนชวายน้อยที่จะไม่แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ เพราะทรงดำริว่า

ธรรมที่เราได้บรรลุนี้ลึก เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต หยั่งไม่ได้ด้วยความตรึก ละเอียด รู้ได้แต่บัณฑิต ส่วนหมู่สัตว์นี้เป็นผู้นิยตพิเลตเพลินใจในอาลัย ยากที่จะเห็นปฏิจสมุปปาตที่เป็น ปัจจัยแห่งธรรมเหล่านี้ได้ และยากที่จะเห็นธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นตัณหา เป็น ที่สำรอก เป็นที่ดับ เป็นที่ออกจากตัณหา ก็ถ้าเราพึงแสดงธรรม และคนอื่นไม่รู้ทั่วถึงธรรมของเรา เราก็จะ ลำบากเหน็ดเหนื่อยเปล่า (ม.มู. (ไทย) 18/ 321/ 420)

พระดำริตามที่กล่าวนี้ บ่งชี้ว่า ธรรมะที่พระพุทธองค์ตรัสรู้นั้นลึกซึ้งมาก ยากแก่การเข้าใจและรู้ ตามจริง ๆ และหากศึกษาพุทธประวัติช่วงตรัสรู้ใหม่ ๆ จะเห็นได้ว่า ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข และพิจารณาทบทวนธรรมะที่ตรัสรู้นั้นเป็นเวลา 7 สัปดาห์ ทรงย้ายที่ประทับ วนเวียนอยู่บริเวณใกล้กับต้นโพธิ์นั้น ก็เพื่อทบทวนพิจารณาปฏิจสมุปปาตนี้ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งหลายในอดีตก็ได้ตรัสรู้ปฏิจสมุปปาตนี้ เช่นเดียวกัน ในมหาปทานสูตรที่ได้กล่าวถึงประวัติพระสัมมา- สัมพุทธเจ้า 7 พระองค์ ก็ได้แสดงถึงการตรัสรู้ปฏิจสมุปปาตของพระวิปัสสิพุทธเจ้า (ที.ม. (ไทย) 13/ 42/ 40) และพระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นหนทางเก่าแก่และนครเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ทรงเคย ดำเนินมาแล้ว

มีเหตุการณ์ครั้งหนึ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับปฏิจสมุปปาต โดยที่ พระอานนท์กราบทูลพระพุทธองค์ว่า ปฏิจสมุปปาตเป็นหลักเหตุผลที่เข้าใจง่ายสำหรับท่าน แต่พระพุทธ- องค์ก็ได้ตรัสห้ามพระอานนท์ว่า

“เธออย่าพูดอย่างนั้นอานนท์ ปฏิจสมุปปาตนี้ ลึกซึ่งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลึก ดูก่อน อานนท์ เพราะไม่รู้จริง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้ หมู่สัตว์นี้ จึงเกิดเป็นผู้ยุ่งประจุกจ่ายของช่าง हुก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้วย เป็นผู้เกิดมาเหมือนหม้อมุงกระต่าย และหล้าปล้อง จึงไม่พันอบาย ทุกติวินิบาต สงสาร” (ที.ม. (ไทย) 13/ 57/ 165)

จากพระพุทธานุญาตของพระพุทธองค์และเหตุการณ์ที่ได้ตรัสกับพระอานนท์ ชี้ให้เห็นว่า ปฏิจสมุปปาตเป็นธรรมลึกซึ้ง ควรแก่การศึกษาและทำความเข้าใจเป็นพิเศษ ดังนั้นจึงควรได้ศึกษา เพิ่มเติมในรายละเอียดต่อไป

3.8.3 องค์แห่งปฏิจสมุปปาต

ปฏิจสมุปปาต มีองค์ประกอบซึ่งเป็นหลักการสำคัญทั้งหมด 12 ข้อ แต่ละข้อมีประเด็นควรศึกษา ให้ทราบไว้เป็นเบื้องต้น ดังนี้

1. อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้ ตรงข้ามกับวิชชา ความไม่รู้ในที่นี้คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ใน ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

2. สังขาร หมายถึง ความคิดปรุงแต่ง ความจงใจที่ประกอบด้วยเจตนาอันแสดงออกทางกาย เรียกว่า กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) แสดงออกทางวาจา เรียกว่า วจีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) แสดงออกทางใจ เรียกว่า จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ)

ความคิดที่ปรุงแต่งเกิดขึ้นนี้อาจจะมีทั้งที่เป็นส่วนดี เป็นบุญ เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร ส่วนที่ไม่ดี เป็นบาป เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร ความคิดที่ปรุงแต่งจิตอันมั่นคงของผู้ที่ได้บรรลุรูปสมบัติ เรียกว่า อาเนญญาภิสังขาร ซึ่งความคิดที่ปรุงแต่งกายสังขารและวจีสังขาร เป็นปุญญาภิสังขาร และอปุญญาภิสังขาร แต่ในจิตตสังขารเป็นสังขารได้ทั้ง 3 ประการ

3. วิญญาณ หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และ สัมผัสทางใจ ตามติดให้เกิดการรับรู้ต่าง ๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

วิญญาณมี 6 ประการ คือ

1. จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)
2. โสตวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู)
3. ฆานวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก)
4. ชิวหาวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น)
5. กายวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย)
6. มโนวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ)

ในวงจรปฏิจสงมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ มีปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมและคัมภีร์อรรถกถารุ่นหลัง เช่น วิสุทธิมรรค แบ่งวิญญาณออกเป็น 2 ชนิด คือ วิถีวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณ 6 ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปวัตติวิญญาณ และวิญญาณอีกชนิดหนึ่ง ทำหน้าที่เชื่อมต่อ ภพ เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ (อภิ.วิ. (ไทย 77/ -/ 487))

4. นามรูป คือ นามธรรม 5 อย่าง ได้แก่

เวทนา (ความเสวยอารมณ์)

สัญญา (ความจำได้หมายรู้)

เจตนา (ความจงใจ)

ผัสสะ (ความกระทบหรือสัมผัส)

มนสิการ (ความกระทำไว้ในใจ) หรือนามชั้น 3 คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น (เจตนา ผัสสะ มนสิการ จัดเป็น สังขารชั้น)

รูป ได้แก่ มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป (อุปาทายรูป) 24

มหาภูตรูป 4 คือ ธาตุ 4 ได้แก่

ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน มีลักษณะแข็งแข็ง

อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ มีลักษณะเหลว

เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะร้อน

วาโยธาตุ คือ ธาตุลม มีลักษณะพัดไปมา

5. สฬายตนะ คือ แขนติดต่อ 6 แขน ดังนี้

1. จักขวยตนะ (อายตนะคือตา)
2. โสทายตนะ (อายตนะคือหู)
3. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
4. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
5. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
6. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

ที่ต่อ 6 อย่างนี้ เรียกว่า อายตนะภายใน เพื่อต่อกับอายตนะภายนอก 6 คือ ตาต่อกับรูป หูต่อกับเสียง จมูกต่อกับกลิ่น ลิ้นต่อกับรส กายต่อกับสัมผัส ใจต่อกับธรรมารมณ์

6. ผัสสะ คือ ความถูกต้องหรือกระทบ หมายถึง อากาโรที่จิตหรือวิญญาณถูกต้องหรือกระทบกับอารมณ์คือสิ่งเร้าแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ

ผัสสะมี 6 อย่าง คือ

1. จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา)
2. โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู)
3. ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น)
5. กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย)
6. มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

ความสัมผัส 3 อย่างนี้ จะต้องมีธรรม 3 อย่างมาประจวบกัน เช่น จักขุสัมผัสจะต้องมีจักขุปสาท รูป และจักขุวิญญาณมาประจวบกัน ถ้าเป็นแต่เพียงจักขุปสาทกระทบกับรูปเฉย ๆ ยังไม่เกิดจักขุวิญญาณ ก็ยังไม่เป็นผัสสะ ผัสสะอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน

7. เวทนา หมายถึง ความเสวยอารมณ์ คือ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือรู้สึกเฉย ๆ การเสวยอารมณ์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากผัสสะ เมื่อองค์ทั้ง 3 มาประจวบกัน จึงเกิดผัสสะ ต่อจากผัสสะก็เกิดเวทนา คือ การเสวยอารมณ์ที่ต่อจากสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

เวทนาดังกล่าวนี้มี 6 ประการตามแดนที่เกิด คือ

1. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา)
2. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู)
3. ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก)
4. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น)
5. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย)
6. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ)

ว่าโดยลักษณะเวทนามี 5 คือ

1. ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย (สุขเวทนา)
2. ความรู้สึกเป็นสุขทางใจ (โสมนัสเวทนา)
3. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย (ทุกขเวทนา)
4. ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจ (โทมนัสเวทนา)
5. ความรู้สึกเฉย ๆ คือ รู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ (อุเบกขาเวทนา)

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เวทนามี 2 อย่าง คือ เวทนาทางกายและเวทนาทางใจ

8. ตัณหา คือ ความทะยานอยาก เมื่อแบ่งตามแดนที่เกิดแล้ว มี 6 ประการ คือ

1. รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรูป)
2. สัทตตัณหา (ความทะยานอยากได้ในเสียง)
3. คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้ในกลิ่น)
4. รสตัณหา (ความทะยานอยากได้ในรส)
5. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้ในโผฏฐัพพะ)
6. รัสมตัณหา (ความทะยานอยากได้ในธรรมารมณ์)

เมื่อว่าโดยอาการที่เกิด แบ่งเป็น 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

9. อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง จนเกิดความหลงติด มี 4 ประการ คือ

1. กามอุปาทาน ความยึดมั่นในกาม
2. ทิฏฐอุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ เช่น ยึดมั่นในความเห็นว่าบุญไม่มี บาปไม่มี
3. สิลัพพอุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต ในข้อวัตรปฏิบัติของตน
4. อัตตวาหุอุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา คือ ถือว่าฉัน 5 มีอัตตา เป็นตัวตน เพียง

แท้ เป็นต้น

10. ภพ แปลว่า ความมีความเป็น ในที่นี้หมายถึง ภาวะแห่งชีวิต คือ ความมีขันธหรือมีนามรูป เพราะชีวิตต้องตกอยู่ในภพทั้ง 3 อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ คือ

1. กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร
2. รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร
3. อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร

นอกจากนี้ในอภิธรรม ยังกล่าวถึงอุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมภพและอุปปัตติภพ (อภิ.วิ. (ไทย)

77/ 265/ 435)

กรรมภพ แปลว่า ภพคือกรรม ได้แก่ เจตนาและธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา มีอภิขมา (ความละโมภ) เป็นต้น อันได้แก่ ปุณฺณยาสังขาร อปุณฺณยาสังขาร อาเนญยาสังขาร หรือจะกล่าวให้ง่ายก็คือ กรรมภพ นั้น ได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรม อันจะนำไปสู่กามภพ รูปภพ อรูปภพ

อุปบัติติภพ แปลว่า ภพคือภาวะที่เกิดขึ้น ปรากฏขึ้น ได้แก่ อุปาทานชั้น ๓ ซึ่งก็หมายถึง ภพทั้ง 3 นั้นเอง

11. ขาติ คือ ความเกิด ว่าโดยสมมติได้แก่ความเกิดของสัตว์ โดยปรมาตได้แก่ ความปรากฏแห่ง ชั้น ๕ หรือความเกิดขึ้นครั้งแรกของชั้น ๕ สรุปลแล้วขาติในที่นี้มีความหมายได้ 2 นัย คือ หมายถึงการเกิดของ ชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต คือการเกิดปรากฏของอุปบัติติภพใหม่ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นวิบาก หลังจากกรรมภพ คือ การทำความดีความชั่วสิ้นสุดลง การเกิดแบบนี้ปรากฏขึ้นในทุก ขณะจิต ภาษาอภิธรรม เรียกว่า อุปปาหะ และหมายถึงการเกิดของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ ได้แก่ การเกิดปรากฏเป็น ตัวตนมีรูปร่างในภพภูมิต่าง ๆ เช่น เกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา เกิดเป็นพรหม เกิด เป็นสัตว์เดรัจฉาน ทั้งนี้แล้วแต่ผลของกรรม มีอายุยืนบ้าง สั้นบ้าง การเกิดแบบนี้ ภาษาอภิธรรม เรียกว่า ปฏิสนธิ

12. ขราและมรณะ ขรา คือ ความแก่ ความเฒ่า ความคร่ำคร่าของสัตว์ มีอาการที่ปรากฏ เช่น ฟัน หลุด ผมหงอก หนังเหี่ยวยุ่น หย่อนยาน อายุและกำลังวังชาลดน้อยถอยลง (อภิ.วิ. (ไทย) 77/ 267/ 346) แบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต และความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ใน แต่ละภพแต่ละชาติ

ความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความตั้งอยู่ได้ชั่วขณะหนึ่งของอุปบัติติภพ ใหม่หลังจากการเกิดปรากฏ แล้วก่อนที่จะดับ กล่าวคือ ในแต่ละขณะจิต ชั้น ๕ เมื่อปรากฏแล้วก็จะคงอยู่ ได้ชั่วแวบหนึ่งแล้วก็จะดับลง ขณะที่คงอยู่ ภาษาอภิธรรมเรียกว่า ลูติ แต่ก็ใช้ว่าจะคงที่อยู่อย่างนั้น มีความ เสื่อมโทรมอันเป็นตัวแปรนำไปสู่ความแตกดับกำกับแทรกซ้อนอยู่ด้วย

ความเสื่อมโทรมของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความแก่ของรูปที่ปรากฏออกมาใน ลักษณะ อวัยวะหย่อนยาน หนังเหี่ยวยุ่น หูตาฝ้าฟาง ความแก่ของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ปรากฏ ออกมาในลักษณะ การรับรู้ต่าง ๆ ไม่ชัดเจน ความจำเสื่อม ความคิดไม่แจ่มชัด

มรณะ คือ ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย ความแตกแห่งชั้น ๕ ความทอดทิ้งร่างกาย (อภิ.วิ. (ไทย) 77/ 267/ 436)

ความแตกทำลายของชั้น ๕ ซึ่งมี 2 อย่าง คือ ความแตกดับของชั้น ๕ ในแต่ละขณะจิต และความ แตกดับของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ

ความแตกดับในแต่ละขณะจิต หมายถึง ความแตกดับของอุปบัติติภพใหม่หลังจากเกิดขึ้น และตั้ง อยู่แล้วชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งภาษาอภิธรรม เรียกว่า ภังคะ

ความแตกดับของชั้น ๕ ในแต่ละภพแต่ละชาติ หมายถึง ความตาย กล่าวคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แตกสลาย ไม่สามารถประชุมกันเป็นชีวิตเดิมได้อีก ภาษาอภิธรรม เรียกว่า จุติ (บรรจบ บรรณรุจิ, 2535 : 82)

3.8.4 ความสัมพันธ์ของปฏิจสมุปบาท

ปฏิจสมุปบาทนั้นเป็นธรรมที่อิงอาศัยกันและกัน ทุก ๆ องค์จะเกิดขึ้นอย่างมีสัมพันธ์ผูกต่อกันเป็นลูกโซ่ กระทั่งเกิดเป็นวงเวียนแห่งสังสารวัฏ

3.8.4.1 ประเภทความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ของปฏิจสมุปบาทแบ่งเป็น 2 สาย คือ สายเกิด (ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์) เรียกว่า สมุทยวาร และสายดับ (ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด) เรียกว่า นิโรธวารมีพระบาลีพุทธภาษิตโดยย่อ ดังนี้

1. สายเกิด

อิมสมิ สติ อิทํ อุปฺปชฺชติ อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ (สํ.นิ. (ไทย) 26/114/203)

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรามรณะจึงมี

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์โทมนัส ความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น พร้อมกองทุกข์ทั้งหมดจึงเกิดขึ้นประการฉะนี้

2. สายดับ

อิมสมิ อสตี อิทํ น โหตี อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

เพราะอวิชชาสํารอกดับไปโดยไม่เหลือ	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ

เพราะตมหาดับ
 เพราะอุปาทานดับ
 เพราะภพดับ
 เพราะชาติดับ

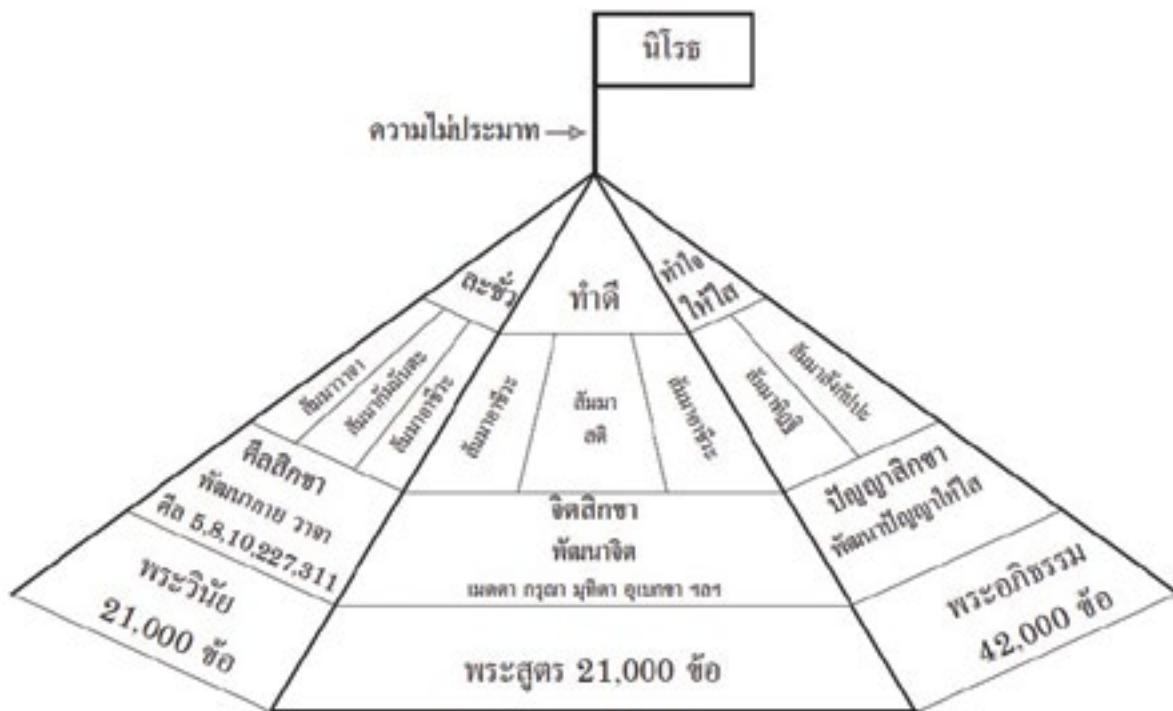
อุปาทานจึงดับ
 ภพจึงดับ
 ชาติจึงดับ
 ชรามรณะจึงดับ

ความโศก ความคร่ำครวญรำพัน ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจก็ดับ กองทุกข์ทั้งหมดก็ดับลงด้วยประการฉะนี้

3.9 ความสัมพันธ์โดยองค์รวมของพระธรรม

3.9.1 แผนผังพระธรรมในพระไตรปิฎก

พระเดชพระคุณพระภิกษุญาณวชิโรดม รองเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย ได้ให้ภาพรวมหลักธรรมสำคัญในพระไตรปิฎกไว้อย่างชัดเจนดังภาพที่แสดงไว้นี้ จะเห็นว่าหลักธรรมทั้งหมดมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ปฏิบัติบรรลุ “นิโรธ” หรือ “นิพพาน” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของมวลมนุษยและสรรพสัตว์ทั้งหลาย

หลักธรรมต่าง ๆ นั้นมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทุกหมวด ไม่มีความขัดแย้งกัน สามารถย่อและขยายได้ หากย่อจนถึงที่สุดก็จะเหลือเพียงข้อเดียวคือ “ความไม่ประมาท” หากขยายความแล้วก็จะได้มากถึง “84,000 ข้อ หรือ พระธรรมชั้นร์” แบ่งเป็นพระวินัย 21,000 ข้อ พระสุต 21,000 ข้อ และพระอภิธรรม 42,000 ข้อ

นอกจากนี้หลักธรรมทั้งหมดอาจจะแบ่งเป็น 3 ข้อก็ได้คือ ละชั่ว ทำดี และทำใจให้ผ่องใส ธรรม 3 ข้อนี้เรียกอีกชื่อว่า ไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา จิตสิกขา และปัญญาสิกขา หากจะขยาย 3 ข้อนี้ให้เป็น 8 ข้อก็ได้เรียกว่า มรรคมืองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

โดย สัมมาทิฏฐิ และ สัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ใน ปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ จัดอยู่ใน ศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดอยู่ในจิตสิกขา

ส่วนกุศลกรรมบถ บุญกิริยาวัตถุ และบารมี 10 ทศนั้น ก็ประชุมรวมอยู่ในมรรคมืองค์ 8 นั้นเอง และยังมีธรรมอีกหมวดหนึ่งคือ อนุปปุพพิกา ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามักจะแสดงแก่อุบาสกอุบาสิกา อยู่เสมอ หลักธรรมหมวดนี้จัดอยู่ในมรรคมืองค์แปดเช่นกัน

ส่วนอกุศลธรรมที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก็จัดอยู่ในมรรคมืองค์ 8 ได้เช่นกัน แต่อยู่ในฐานะที่มรรคมืองค์ 8 ต้องกำจัดให้หมดสิ้น

ลำดับต่อไปจะกล่าวถึงหลักธรรมบางหมวดที่ยังไม่ได้กล่าวไว้หรือยังไม่ได้ลงรายละเอียดในบทที่ผ่านมา และจะได้แสดงความสัมพันธ์กันของหลักธรรมต่าง ๆ ให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อนักศึกษาเรียนธรรมะหมวดใดแล้วก็จะสามารถเชื่อมโยงกับหมวดอื่นได้ จะทำให้ไม่สับสน จะมองเห็นภาพรวมว่าหลักธรรมต่าง ๆ สัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกัน

3.9.2 หลักธรรมแต่ละหมวด

หลักธรรมที่กล่าวในที่นี้มี 6 หมวด ได้แก่ ความไม่ประมาท, ละชั่วทำดีทำใจให้ผ่องใส, ไตรสิกขา, อนุปปุพพิกา และภาพรวมพระไตรปิฎก หลักธรรมเหล่านี้เป็นธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาซึ่งนักศึกษาจะได้พบเห็นบ่อย ๆ ในหนังสือธรรมะต่าง ๆ

1) ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท หมายถึง ความไม่เลินเล่อ ไม่พั้ง ไม่เปลอ มีสติเสมอ ส่วนความประมาทคือ การขาดสติ ความพั้งเปลอ ความไม่ประมาทเป็นหลักธรรมใหญ่ซึ่งรวมกุศลธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกไว้ในข้อนี้เพียงข้อเดียว

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในปทสุตว่า รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย... ย่อมถึงความประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ารอยเท้าสัตว์เหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดนั้นมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ฉันนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไม่ประมาท พึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอุรียมรรค

มีองค์ 8 จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8 (ส.ม.ไทย) 30/ 253/ 132)

ทางธรรมปฏิบัตินั้นบุคคลจะเป็นผู้ “ไม่ประมาท” ได้อย่างสมบูรณ์ ผู้นั้นจะต้องมีสติกำกับตนเอง อยู่ตลอดเวลา การที่บุคคลนั้น ๆ จะมีสติกำกับตนเองอยู่ตลอดเวลา เขาจะต้องฝึกสมาธิมาอย่างดีแล้ว จมใจของเขาจรดหยุดนิ่งอยู่ ณ ศูนย์กลางกายฐานที่ 7 และเข้าถึงพระรัตนตรัยในตัวตามลำดับจนเป็น พระอรหันต์ในที่สุด

2) ละชั่วทำดีทำใจให้ผ่องใส

หลักกุศลธรรมทั้งหมดในพระไตรปิฎกนอกจากจะรวมลงในความไม่ประมาทเพียงข้อเดียวแล้ว ยังสามารถขยายออกเป็น 3 ข้อได้ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหาปทานสูตรเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ว่า

- (1) การไม่ทำบาปทั้งสี่ (ละชั่ว)
- (2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม (ทำดี)
- (3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส (ทำใจให้ผ่องใส)

นี่เป็นคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย (ที.ม. (ไทย) 13/ 54/ 55)

(1) การไม่ทำบาปทั้งสี่ มาจากภาษาบาลีว่า สพพปาปสส อกรรม หมายถึง ไม่ทำชั่วด้วย กาย และด้วยวาจา สพพปาปสส อกรรมนี้ครอบคลุมพระวินัยปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ “ศีลสิกขา”

(2) การยังกุศลให้ถึงพร้อม มาจากภาษาบาลีว่า กุสลสสุปสมปทา หมายถึง ทำความดีให้มี ขึ้นด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ กุสลสสุปสมปทา นี้ครอบคลุมพระสุตตันตปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าใน ไตรสิกขาก็จะตรงกับ “จิตสิกขา”

(3) การทำจิตของตนให้ผ่องใส มาจากภาษาบาลีว่า สจิตตปริโยทปนํ หมายถึง ทำจิตใจของ ตนให้ผ่องใส สจิตตปริโยทปนํ นี้ครอบคลุมพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด หากจัดเข้าในไตรสิกขาก็จะตรงกับ “ปัญญาสิกขา”

3) ไตรสิกขา

ไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา 3 ประการ ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในภาวสูตรว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย... ไตรสิกขาเป็นโณน ไตรสิกขา คือ

อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

เมื่อใด... เธอเป็นผู้มีสิกขาอันได้ศึกษาแล้วในไตรสิกขานี้ เมื่อนั้นภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้ตัดตัณหาขาด แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ได้ทำที่สุดทุกข์เพราะละมานะได้โดยชอบฯ (อง.ฉก. (ไทย) 36/ 376/ 831)

พระเดชพระคุณพระมงคลเทพมุนี (สด จนทสโร) ได้อธิบายขยายความเรื่องไตรสิกขาไว้ว่ามี 2 ระดับ คือ ระดับปกติหรือระดับต้น และระดับสูงหรือเกินระดับปกติขึ้นไป

ไตรสิกขาระดับต้นนั้น จะเรียกว่า ศีล จิต (สมาธิ) และปัญญา หรือเรียกว่า ศีลสิกขา จิตสิกขา (สมาธิ สิกขา) และปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับต้นนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ “รู้” หมายถึง รู้ว่าไตรสิกขามีอะไรบ้าง เมื่อรู้แล้วก็ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานั้น เมื่อปฏิบัติแล้วก็จะเห็นเหตุให้เข้าถึงไตรสิกขาระดับสูงต่อไป

ไตรสิกขาระดับสูงจะเรียกว่า อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา หรือเรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ไตรสิกขาระดับสูงนี้เป็นไตรสิกขาในระดับ “เห็น” หมายถึง ได้ปฏิบัติสมาธิจนสามารถ “เห็น” ได้ด้วยตาภายในว่าไตรสิกขาในตัวเรามีอะไรบ้าง กล่าวคือ ได้เห็นดวงศีล ดวงสมาธิ ดวงปัญญาที่อยู่ในตัวที่ละเอียดเป็นชั้น ๆ เข้าไปนั่นเอง

คำว่า “อธิ” ในคำว่า อธิศีล เป็นต้น แปลว่า ยิ่ง เกิน หรือล่วง หมายถึง ไตรสิกขาที่ยิ่งกว่าหรือเกินกว่าหรือล่วงพ้นจากไตรสิกขาในระดับต้น

4) อนุปฺพพิภกา

อนุปฺพพิภกา แปลว่า เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อฟอกอหยาตย์ของผู้ฟังธรรมให้หมดจดเป็นชั้น ๆ จากง่ายไปหายากเพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมจะรับฟังอริยสัจ 4 อันเป็นธรรมขั้นสูงต่อไป

อนุปฺพพิภกา ประกอบด้วย

(1) ทานกถา คือ การให้ทาน

(2) สีลกถา คือ การรักษาศีล

(3) สักคกถา คือ ทิพยสมบัติบนสวรรค์อันเป็นผลจากการให้ทานและรักษาศีล

(4) โทษความต่ำทรามความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย

(5) อานิสงสีในความออกจากกาม

จริง ๆ แล้วอนุปฺพพิภกานี้ก็คือนุญกิรยวัตถุ 3 ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา นั่นเอง เพียงแต่ขยายความบางประเด็นเพิ่มขึ้นเท่านั้น กล่าวคือ เพิ่มสักคกถา คือ เรื่องทิพยสมบัติบนสวรรค์อันเป็นผลจากการให้ทานและรักษาศีล

ส่วนข้อ (4) โทษความต่ำทรามความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และข้อ (5) อานิสงสีในความออกจากกาม เป็นการชี้ให้เห็นโทษของทิพยสมบัติต่าง ๆ อันเป็นเรื่องของกามสุขที่จะทำให้มนุษย์เวียนว่ายตายเกิดเรื่อยไปไม่อาจหลุดพ้นได้

เมื่อผู้ฟังเห็นโทษของกามแล้วก็จะได้ตั้งใจฟังอริยสัจ 4 ต่อไป ซึ่งจุดประสงค์สูงสุดของการตรัสอริยสัจ 4 คือ เพื่อต้องการให้ผู้ฟังเจริญอริยมรรคมีองค์แปดด้วยการทำสมาธิภาวนานั่นเอง เมื่อปฏิบัติถูกส่วนก็จะเข้าถึงพระรัตนตรัยในตัว และจะกำจัดกิเลสไปตามลำดับ จนหมดในที่สุด ดังนั้น อนุปฺพพิภกา ก็คือ นุญกิรยวัตถุนั่นเอง

5) ภาพรวมพระไตรปิฎก

พระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อขยายความแล้วจะได้มากถึง 84,000 ข้อ หรือ 84,000 พระธรรมขันธ์ โดยจัดอยู่ในพระวินัยปิฎก 21,000 ข้อ จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก 21,000 ข้อ และจัดอยู่ในพระอภิธรรมปิฎก 42,000 ข้อ

พระไตรปิฎกหากนำมาเชื่อมโยงกับไตรสิกขาและโอวาทปาฏิโมกข์จะได้ดังนี้คือ

พระวินัยปิฎก คือ ศีลสิกขา หรือการไม่ทำบาปทั้งสี่

สุตตันตปิฎก คือ จิตสิกขา หรือการยังกุศลให้ถึงพร้อม

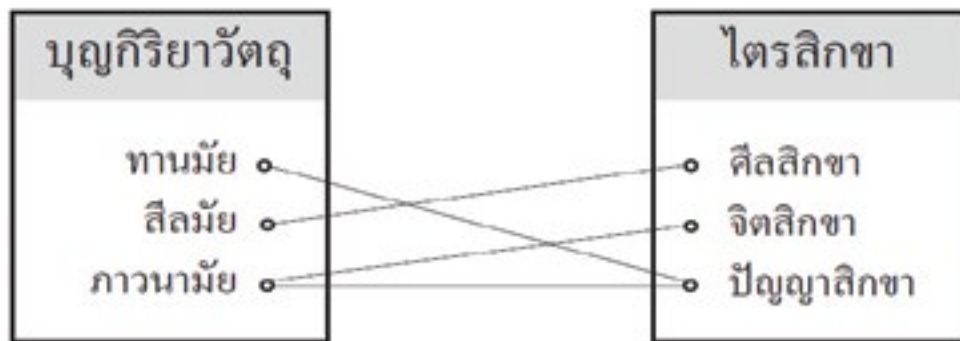
พระอภิธรรมปิฎก คือ ปัญญาสิกขา หรือการทำจิตของตนให้ผ่องใส

3.9.3 ความสัมพันธ์ของหลักธรรมแต่ละหมวด

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึง 4 ประเด็นคือ ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับไตรสิกขา, ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับบารมี 10 ทศ, ความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับบารมี 10 ทศ และความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับอกุศลธรรม

1) ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับไตรสิกขา

บุญกิริยาวัตถุ ประกอบด้วย ทาน ศีล ภavana ส่วนไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา บุญกิริยาวัตถุสามารถจัดเข้าในไตรสิกขาได้ดังนี้

เหตุที่จัดทานอยู่ในปัญญานั้น เพราะว่าในสัมมาทิฐิระดับโลกียะข้อที่หนึ่งคือ มีความเห็นชอบว่าการให้ทานมีผล เมื่อมีความเห็นชอบอย่างนี้จึงเป็นเหตุให้บุคคลแต่ละคนให้ทานได้ ซึ่งสัมมาทิฐินี้จัดอยู่ในหมวดปัญญาของไตรสิกขานั้นเอง

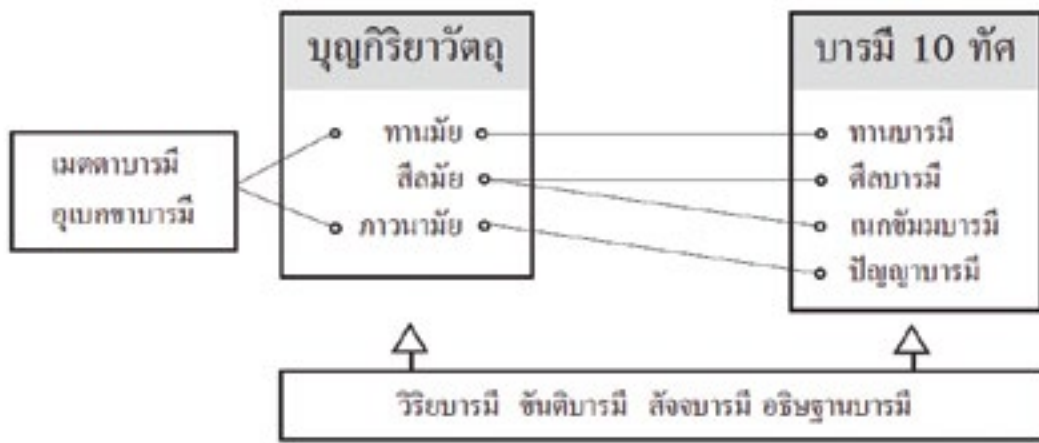
ส่วนศีลมนั้นสงเคราะห์เข้ากับศีลสิกขาได้โดยตรง สำหรับภavanaมนั้นสงเคราะห์เข้าไปในจิตสิกขา เพราะจิตสิกขาก็คือการเจริญสมาธิภavanaนั่นเอง ส่วนปัญญานั้นก็เป็นผลที่เกิดจากการเจริญสมาธิภavana จะเห็นว่า เมื่อได้ปฏิบัติทาน ศีล ภavana ก็เท่ากับว่าได้ปฏิบัติไตรสิกขา หรือมรรคมืองค์แปดไปในตัว

บุญกิริยาวัตถุ และไตรสิกขานี้เมื่อบุคคลได้บำเพ็ญแล้วจะเรียกว่าได้สร้าง “กุศลกรรม” ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

2) ความสัมพันธ์ของบุญกิริยาวัตถุกับบารมี 10 ทศ

บารมีก็คือบุญ แต่เป็นบุญที่เข้มข้นมาก กล่าวคือ บุญที่เราทำในแต่ละวันจะค่อย ๆ รวมตัวกันมากขึ้นเรื่อย ๆ และจะกลั่นตัวเป็นบารมี หรืออีกนัยหนึ่ง บารมีคือการสร้างบุญโดยเอาชีวิตเป็นเดิมพัน จึงทำให้ได้บุญที่ได้มีความเข้มข้นกว่าบุญทั่ว ๆ ไป บุญชนิดนี้จึงเรียกว่าบารมี

การสร้างบุญกิริยาวัตถุ คือทาน ศีล ภavana โดยเอาชีวิตเป็นเดิมพันนั้น เท่ากับว่าได้สร้างบารมีครบทั้ง 10 ทศไปในตัวดังภาพแสดงความสัมพันธ์ต่อไปนี้

จากภาพข้างต้นจะเห็นว่า ทานบารมี ศีลบารมี และทานบารมี ศีลบารมี สงเคราะห์เข้ากันได้โดยตรง เพราะมีชื่อเหมือนกัน

ส่วนเนกขัมมบารมีก็จัดอยู่ในศีลบารมี เพราะเนกขัมมบารมีคือ การออกจากกาม ได้แก่ การประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการออกบวช เป็นต้น เมื่อออกบวชแล้วหากเป็นสามเณรก็ถือศีล 10 หากเป็นพระภิกษุก็ถือศีล 227 ข้อ ส่วนผู้ที่ไม่ออกบวชก็ประพฤติพรหมจรรย์ได้โดยรักษาศีล 8

จะเห็นว่า ความเป็นเนกขัมมอยู่กับการประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการรักษาศีล 8 ศีล 10 และศีล 227 ซึ่งต่างจากศีล 5 ของผู้ที่ยังข้องอยู่ในกาม

สำหรับปัญญาบารมีจัดอยู่ในภาวนาบารมี เพราะการเจริญภาวนาถือเป็นการสร้างปัญญาบารมีที่ดีที่สุด เป็นปัญญาที่สามารถกำจัดอวิชชาคือความไม่รู้ได้ ส่วนปัญญาอื่นนอกนี้ไม่อาจจะกำจัดอวิชชาที่เป็นต้นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดได้ เป็นเพียงความรู้เบื้องต้นสำหรับสนับสนุนการสร้างบารมีและเป็นแนวทางแห่งการเจริญภาวนาเท่านั้น

ส่วนวัริยบารมี ชันติบารมี สัจจบารมี และอริชฐานบารมี เป็นบารมีที่สนับสนุนการสร้างทาน ศีล และภาวนา หากมีวัริยะคือความเพียร ชันติคือความอดทน สัจจะคือความเอาจริงเอาจัง และอริชฐานคือ การตอกย้ำปักใจมั่นต่อเป้าหมายแล้ว จะทำให้การสร้างทาน ศีล ภาวนาสำเร็จได้อย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ แต่ถ้าไม่มีบารมีทั้ง 4 ประการคอยสนับสนุนแล้ว ไม่มีทางที่จะสร้างบุญกิริยาวัตถุประการต่าง ๆ ได้สำเร็จ

สำหรับ เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี จัดอยู่ในทานบารมี และภาวนาบารมีได้ กล่าวคือ บุคคลเมื่อให้ทานได้ชื่อว่ามีจิตเมตตาต่อผู้รับด้วยเพื่อหวังบุญกุศลด้วย และต้องยอมรับว่าตามปกติมนุษย์คนหนึ่งไม่อาจจะให้ทานแก่ใครต่อใครได้ทั้งโลก ดังนั้น ใครก็ตามที่เราไม่ได้ให้ทานเพราะกำลังทรัพย์ไม่พอหรือเพราะเหตุอื่นใด เราก็ต้องวางอุเบกขาต่อคนเหล่านั้น

ส่วนที่จัดเมตตาบารมี และอุเบกขาบารมีอยู่ในภาวนาบารมีนั้น เพราะว่าในขั้นตอนของการเจริญสมาธิภาวนาจะมีการแผ่เมตตาอยู่ด้วย ปกติแล้วจะแผ่เมตตาในช่วงท้ายของการทำสมาธิ อีกทั้งผู้ที่เจริญสมาธิภาวนาอย่างสม่ำเสมอจะทำให้มีจิตที่หนักแน่นมั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อสิ่งใดที่มากกระทบ วางเฉยต่อนินทาและสรรเสริญได้ จึงได้ชื่อว่าเป็นการสร้างอุเบกขาบารมีไปด้วย

เพราะฉะนั้นการสร้างทาน คือ ภาวนาเป็นประจำทุกวันอย่างเอาชีวิตเป็นเดิมพัน ก็เท่ากับว่าได้สร้างบารมีทั้ง 10 ทศไปในตัว และบารมี 10 ทศเหล่านี้เมื่อมีมากเข้าก็จะกลั่นตัวไปเป็นอุปบารมี 10 ทศ และปรมัตถบารมี 10 ทศตามลำดับ รวมทั้งหมดเป็น 30 ทศ

3) ความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับบารมี 10 ทศ

จากที่กล่าวแล้วว่ามรรคมืองค์ 8 แบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ ระดับโลกียะหรือโลกิยมรรค และระดับโลกุตระหรือโลกุตรมรรค ระดับโลกียะคือมรรคที่เป็นส่วนแห่งบุญ ส่วนระดับโลกุตระ เป็นองค์มรรคที่เกิดจากการเจริญสมาธิภาวนาจนเข้าถึงธรรมในระดับโลกุตระ นั่นคือ ตั้งแต่พระธรรมกายโสดาบันเป็นต้นไป

เมื่อโลกิยมรรคเป็นมรรคที่เป็นส่วนแห่งบุญ กล่าวคือ เมื่อปฏิบัติมรรคเหล่านี้แล้วก็จะได้บุญเหมือนกับการปฏิบัติบุญกิริยาวัตถุ ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา และบุญที่ได้จากการปฏิบัติโลกิยมรรคนี้เมื่อรวมตัวมากเข้าก็จะกลั่นเป็นบารมี หรือเมื่อปฏิบัติโลกิยมรรคโดยเอาชีวิตเป็นเดิมพัน ก็จะได้บุญที่เข้มข้นมาก และเรียกบุญนี้ว่าบารมีเหมือนกัน

ดังนั้นบารมี 10 จึงสงเคราะห์เข้าในโลกิยมรรคได้

และบารมี 10 หรือ โลกิยมรรคนี้เมื่อได้ปฏิบัติมากเข้าก็จะเกิดบุญบารมีเพิ่มมากขึ้นไปตามลำดับเมื่อเต็มเปี่ยมแล้วในเวลาเจริญสมาธิภาวนาก็จะเข้าถึงโลกุตรมรรคได้ จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์บุคคลระดับต่าง ๆ ได้ และจะหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

ดังนั้นบารมี 10 หรือ โลกิยมรรคนั้น จึงเป็นฐานให้โลกุตรมรรคนั่นเอง หากบารมีไม่เต็มเปี่ยมแล้วก็ไม่อาจจะบรรลุโลกุตรมรรคขั้นสูงสุดได้ ด้วยเหตุนี้พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจึงต้องใช้เวลาสร้างบารมีอย่างน้อยก็ 20 อสงไขยแสนกัป จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้

4) ความสัมพันธ์ของมรรคมืองค์แปดกับกุศลธรรม

นักศึกษาบางท่านอาจจะยังสงสัยว่า แล้วอกุศลธรรมต่าง ๆ ได้แก่ กิเลส 3 ตระกูล คือ โลภะ โทสะ โมหะหรืออวิชชา รวมทั้งอกุศลกรรมคือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต อยู่ตรงส่วนไหนของพระไตรปิฎก ความจริงอกุศลธรรมเหล่านี้ก็จัดอยู่ในมรรคมืองค์ 8 ได้ แต่อยู่ในส่วนที่มรรคจะต้องละให้หมดเมื่อละได้หมดแล้วก็จะบริสุทธิ์หลุดพ้นเข้าสู่พระนิพพานได้

บทที่ 4

ความรู้เกี่ยวกับศาสนวัตถุ และศาสนสถาน

บทที่ 4

ความรู้เกี่ยวกับศาสนวัตถุและศาสนสถาน

แนวคิด

1. ศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนาสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์เหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาและเป็นเครื่องให้ระลึกถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนา แสดงออกมาในลักษณะของพระพุทธรูปและพระไตรปิฎก
2. พระไตรปิฎกมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งรวมหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ในที่ต่าง ๆ พระสงฆ์สาวกได้รวบรวมเอาไว้ ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก
3. ประเภทของศาสนสถาน แบ่งออกเป็น ศาสนสถานประเภทเจดีย์ และโบสถ์
4. ศาสนวัตถุมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งที่สะท้อนให้เห็นความเป็นมา ความสำคัญของสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนา เป็นแหล่งแสวงบุญ เสริมสร้างศรัทธา สร้างบารมีเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธ

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถ

1. อธิบายลักษณะของศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนาได้
2. อธิบายความสำคัญของพระไตรปิฎกได้

4.1 ลักษณะของศาสนวัตถุในพระพุทธศาสนา

ลักษณะการสร้างศาสนวัตถุ ยังเป็นข้อถกเถียงและยังไม่มีข้อมูลยุติในการหาข้อสรุปหาคำตอบดังกล่าว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ไม่ต้องการให้มีการสร้างศาสนวัตถุ ดังหลักฐานที่ค้นพบและแสดงให้เห็นถึงรูปปฏิมากรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีมาก่อนที่จะมีการสร้างศาสนวัตถุ

ส่วนวัฒนธรรมการสร้างศาสนวัตถุไว้เพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวอันเป็นทางด้านรูปธรรมนั้น เกิดขึ้นในช่วงก่อนสมัยคริสตกาลเล็กน้อย เพราะเหตุว่าดินแดนที่อยู่บริเวณทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือในชมพูทวีป ได้มีกษัตริย์อินเดียเชื้อสายต่างชาติสองพระองค์เปลี่ยนพระหฤทัยหันมานับถือพระพุทธศาสนา แทนและกษัตริย์ทั้งสองพระองค์เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างพระพุทธรูป พระนามว่า พระเจ้ามิลินท และพระเจ้ากนิษกะที่ 1 (สมเกียรติ โลเพชรัตน์ : 25)

การศึกษาทางด้านโบราณคดีและความเป็นมาของประวัติศาสตร์ศิลปะทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าการสร้างรูปเคารพได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องและเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละยุคสมัยแล้ว

พระพุทธรูป

แต่เดิมนั้นพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด หลังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ผู้ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงอยากจะมีสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ให้รำลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงศึกษาค้นคว้าหาทางดับทุกข์ คราวแรกนั้นชาวพุทธก็นำเอาสิ่งของอันได้แก่ ดิน น้ำ และกิ่ง ก้านใบโพธิ์ จากบริเวณสังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือ สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน), ตรัสรู้ (พุทธคยา), ปฐมเทศนา (सारนาถ) และปรินิพพาน (กุสินารา) เก็บมาไว้เป็นที่ระลึกบูชาคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง เมื่อ 2,200 ปีก่อน หรือหลังจากการดับขันธของพระพุทธรูปเจ้ามา 300 ปี พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงส่งสมณะทูต จำนวน 500 รูปไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองตักกศิลา แคว้นคันธาราฐ จึงมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองที่ประสิทธิประสาทวิทยาการต่าง ๆ นับว่า “เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกทางพระพุทธศาสนา” แต่ก็ยังไม่มีรูปเคารพแทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นรูปคน พระพุทธรูป หรือรูปเคารพแทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในตำนานเรื่องพระแก่นจันทน์ได้พรรณารื่องพระพุทธรูปองค์แรกไว้ว่า ครั้งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเสด็จจำพรรษาเพื่อโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งเมืองสาวัตถี ทรงรำลึกถึงพระพุทธรูปองค์เป็นอย่างมาก จึงโปรดฯ ให้ช่างหาไม้แก่นจันทน์หอมที่ดีที่สุด มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปอันงดงาม มีพุทธลักษณะคล้ายพระพุทธรูป แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานยังพระราชมณฑลเทียร

ส่วนการสร้างพระพุทธรูปจริงๆ นั้นเริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. 500 ถึง 550 เมื่อชาวกรีกที่ชาวชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) เรียกชาวต่างแดนว่า “โยนา” หรือ “โยนิก” โดยพระเจ้าเมนันเดอร์ที่ 1 หรือพระยามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธาราฐ (ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน) จากนั้นพระองค์ก็แผ่อำนาจเขตไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของ

ชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสากัล (Sakala) หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งคำถามของพระเจ้ามิลินท์ต่อพระนาคเสน จนทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (คำถามคำตอบปุจฉาวิสัชนา ซึ่งถูกเขียนบันทึกเป็นหนังสือและแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงมาก เรื่องนี้ก็คือ มิลินทปัญหา The Milinda Panha or The Questions of King Minlinda) ได้มีการสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพุทธศาสนามากมายในแคว้นคันธารราชู ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีลักษณะต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ (ปางพระพุทธรูป)

พระพุทธรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ หรือเม็นันเดอร์ที่ 1 ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธารราชู เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 หรือ 2,000 ปีที่แล้วนั่นเอง พระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่า แบบคันธารราชู โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่พวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้างพระพุทธรูปแบบคันธารราชูจึงมีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก และต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ 4-12 มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็ก ๆ (พระเครื่อง) บรรจุไว้ในพุทธเจดีย์ (กานต์ธิดา : 2551)

ในดินแดนไทยได้พบหลักฐานตั้งแต่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 8-9 พบว่ามีการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในสมัยทวารวดี พระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัยได้สะท้อนถึงงานช่างที่บ่งบอกถึงความเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละสกุลช่าง พัฒนาการทางด้านรูปแบบความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับดินแดนใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีเรื่องของขนาด ปริมาณ และวัสดุในการสร้างที่บอกได้ถึงความสำเร็จรุ่งเรือง ความเสื่อม ความมีอำนาจ และอิทธิพลทางการเมืองในแต่ละยุคสมัยได้ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555 : 29)

พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก แปลว่า **3 คัมภีร์** เมื่อแยกเป็นคำ ๆ ว่า **พระ + ไตร + ปิฎก** คำว่า “พระ” เป็นคำแสดงความเคารพหรือยกย่อง คำว่า “ไตร” แปลว่า สาม คำว่า “ปิฎก” แปลได้ 2 อย่าง คือ แปลว่า คัมภีร์ หรือแปลว่า กระจาด ตะกร้า

ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงหมายถึง สิ่งที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดหมู่ไม่ให้กระจัดกระจาย คล้ายกระจาดหรือตะกร้าอันเป็นภาชนะใส่ของนั่นเอง

ปิฎก 3 หรือพระไตรปิฎก แบ่งออกเป็น

1. พระวินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี
2. พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่วไป
3. พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมล้วน ๆ หรือธรรมสำคัญ

4.2 ความสำคัญของพระไตรปิฎก

ก่อนปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสทำนองสิ่งเดียวกับพระอานนท์ว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพาน ล่วงลับไปแล้ว จะไม่ทรงตั้งภิกษุรูปใดแทนพระองค์ หากแต่ให้ชาวพุทธทั้งหลายยึดพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ ตามพระพุทธพจน์ว่า “โย โว อานนท มยาธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺจเยน สตถา” แปลว่า คุณก่อน อานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราได้แสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น เป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงลับไป

พระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า พระธรรมวินัย ถือเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงเท่ากับเป็นองค์พระศาสดาและเป็นตัวแทนพระพุทธศาสนา และพระธรรมวินัยทั้งหลายนั้นล้วนได้ประมวลอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น

อาจกล่าวได้ว่า พระไตรปิฎก มีความสำคัญดังนี้ คือ

1. เป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ คือคำสั่งของพระพุทธเจ้า
2. เป็นที่สถิตของพระศาสดาของพุทธศาสนิกชน เราสามารถเฝ้าพระพุทธเจ้า หรือรู้จักพระพุทธเจ้าได้จากพระไตรปิฎก
3. เป็นแหล่งต้นเดิมหรือแม่บทในพระพุทธศาสนา
4. เป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา คำสอนและข้อปฏิบัติใด ๆ ที่จะถือว่าเป็นคำสอนและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนาได้ จะต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก
5. เป็นคัมภีร์ที่ถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นประโยชน์ทางวิชาการ (สุชาติดา วราหพันธ์ : 42-43)

4.3 ศาสนสถาน

เจดีย์

เจดีย์ (ภาษาบาลี : เจตีย, ภาษาสันสกฤต : จิตียะ) หรือ สตุป (ภาษาบาลี : ส্তুป, ภาษาสันสกฤต : สตุป) เป็นสิ่งก่อสร้างในพุทธศาสนา พบได้ทั่วไปในอนุทวีปอินเดียและเอเชีย

เจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้างหรือสิ่งของที่สร้างขึ้น เพื่อเป็นที่เคารพบูชาระลึกถึง สตุป หมายถึง สิ่งก่อสร้างเหนือหลุมฝังศพ หรือสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ถือกันว่ามีบุคคลที่ควรบรรจุอัฐิธาตุไว้ในสตุป เพื่อเป็นที่สักการะของมหาชนอยู่เพียง 4 พวก เรียกว่า ฐุปารหุบุคคล ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ

สำหรับประเทศไทย คำว่า สตุป และเจดีย์ เรามักรวมเรียกว่า “สตุปเจดีย์” หรือ “เจดีย์” มีความหมายเฉพาะ ถึงสิ่งก่อสร้างในพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิ หรือเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป หรือเพื่อเป็นที่ระลึก

ความหมายของเจดีย์

ตำราในพระพุทธศาสนากำหนดว่า พระเจดีย์ หรือเจดีย์ มี 4 ประเภท (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2518 : 7-10)

1. ธาตุเจดีย์ สิ่งก่อสร้างบรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ พระจักรพรรดิราช
2. บริโภคเจดีย์ สิ่งขวนิชสถานอันเป็นสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า
3. ธรรมเจดีย์ คาถาที่แสดงพระอริยสัจ หรือคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก
4. อุเทศิกเจดีย์ ของที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศแด่พระพุทธเจ้า ไม่กำหนดว่าจะต้องทำเป็นอย่างไร เช่น สร้างบัลลังก์ให้หมายแทนพระพุทธรองค์

การที่เจดีย์มีความหมายครอบคลุมอย่างกว้างขวางดังที่กล่าวข้างต้น จึงพ้องกับความหมายของคำว่า สถูป ที่บ่งบอกถึงสิ่งก่อสร้างเหนือหลุมฝังศพ หรือสร้างเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ ด้วยเหตุนี้ สถูปจึงใช้แทนเจดีย์ เป็นเช่นนี้ในประเทศอินเดียสมัยโบราณมาแล้ว (Snodgrass, Adrian, 1985 : 156)

ในสมัยสุโขทัย คำว่าสถูปและเจดีย์ใช้ควบคู่กัน ดังปรากฏในจารึกบางหลัก เช่น พระยามหาธรรมราชา ก่อพระธาตุ หรือกล่าวถึง พระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งล้วนมีความหมายเดียวกับเจดีย์ แม้ในปัจจุบัน นักวิชาการก็ยังเรียกพระสถูปเจดีย์เป็นคำคู่ (กรมศิลปากร, 2526 : 29-30)

พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2223 กล่าวถึงสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา พระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งย่อหมายถึงพระเจดีย์ทรงปราสาท องค์ที่เป็นประธานของวัดมหาธาตุ ซึ่งปัจจุบันยอดทลายลงแล้ว

ทางภาคเหนือ มีเอกสารเขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 ได้ใช้คำว่า พระธาตุทรงปราสาท และมีการใช้คำว่า พระธาตุ เช่น พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุลำปางหลวง พระธาตุหริภุญชัย

ทางภาคอีสาน มีคำว่า พระธาตุ เช่น พระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม พระธาตุศรีสองรัก

ทางภาคใต้ มีคำเรียกว่า พระบรมธาตุ เช่น พระบรมธาตุไชยา พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช

ส่วนคำว่า กู่ ก็หมายถึงสถูป หรือเจดีย์ด้วยเช่นกัน มีที่ใช้ทางภาคเหนือ เช่น กู่เจ้านายวัดสวนดอก ทางภาคอีสานก็มี เช่น ปราสาทปราสาทกู่ ปราสาทกู่ กู่พระสันตรัตน์ กู่กาสิงห์ ยังมีที่ใช้ในประเทศพม่า ซึ่งหมายถึงเจดีย์แบบหนึ่งด้วย

การสร้างเจดีย์นอกจากจะมีความหมายดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีประเพณีบรรจุสิ่งของมีค่า รวมทั้งพระพิมพ์จำนวนมาก ไว้ในกรุขององค์เจดีย์ ซึ่งมีนัยว่าเป็นการสืบทอดพระศาสนา (สันติ เล็กสุขุม, 2552 : 5)

โบสถ์

โบสถ์ ถือเป็นอาคารที่สำคัญภายในวัดเป็นคำเรียกสถานที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประชุมกันทำสังฆกรรมตามพระวินัย เช่น สวดพระปาติโมกข์ ให้อุปสมบท มีสีมาเป็นเครื่องบอกเขต คำว่า โบสถ์ เป็นคำที่ใช้เฉพาะในพระพุทธศาสนา

โบสถ์ เรียกเต็มคำว่า อุโบสถ หรือโรงอุโบสถ ถ้าเป็นของพระอารามหลวง เรียกว่า พระอุโบสถ บางถิ่นเรียกว่า สีมา หรือสิม

โบสถ์ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า เป็นเขตแดนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่สงฆ์เป็นพิเศษ เรียกว่า วิสุคามสีมา

ก่อนที่จะมาเป็นโบสถ์ที่ถูกต้องตามพระวินัยจะต้องมีสังฆกรรมที่เรียกว่า ผูกสีมา หรือผูกพัทธสีมา ก่อน อนึ่ง คำว่าอุโบสถ มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีคือ “อุปะ” แปลว่า การเข้าถึง สนธิกับ “โอสถ” ซึ่งแปลว่า ยาแก้โรค ดังนั้น จึงมีความหมายถึง การเข้าถึงยาแก้โรค อันแสดงให้เห็นว่าการมาอุโบสถก็คือการได้เข้าถึงธรรมะอันเป็นยาแก้โรคกิเลสนั่นเอง

คำว่า “อุโบสถ” มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับทางพระพุทธศาสนาใน 4 ลักษณะ คือ

1. หมายถึงวันพระ ซึ่งเป็นวันที่พระสงฆ์และคฤหัสถ์มาประชุมกันเพื่อแสดงธรรมและรับฟังธรรม
2. หมายถึงการแสดงพระปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัยทุก ๆ 15 วัน
3. หมายถึงการรักษาศีล 8 ของเหล่าฆราวาสในทุก ๆ วันพระ
4. หมายถึงสถานที่ซึ่งพระสงฆ์ทำสังฆกรรมร่วมกัน (พระธรรมกิตติวงศ์ : 2548)

ตำแหน่งที่ตั้งอาคาร

พระอุโบสถในยุคต้น ๆ นี้มักมีขนาดเล็กมาก บางแห่งจุพระสงฆ์ได้ไม่เกิน 10 รูป (เช่นเดียวกับ “สิม” ในแถบอีสานที่มีขนาดเล็กมาก) เพราะเพียงพอสำหรับจำนวนพระภิกษุในการทำสังฆกรรมทั่วไป มีเพียงกรณีพระภิกษุต้องสังฆาติเสส (ซึ่งมีน้อยมาก) จึงต้องใช้พระสงฆ์ร่วมทำพิธีไม่น้อยกว่า 20 รูป ดังนั้น การที่วัดในสมัยแรก ๆ ของไทยมีขนาดค่อนข้างเล็ก แสดงว่าการบวชในสมัยนั้นมีกันไม่มากนัก บทบาทของพระอุโบสถจึงมีน้อย ตำแหน่งที่ตั้งของพระอุโบสถในระยะนี้ ไม่ได้วางอยู่บนแนวแกนหลัก ประธานสำคัญของผัง แต่จะวางไว้ ณ ที่มุมใดมุมหนึ่งในส่วนท้ายของผังเท่านั้น

ในสมัยโบราณนั้นถึงแม้จะมีการสร้างวัดเป็นจำนวนมากมาย แต่กลับมีเพียงบางวัดเท่านั้นที่มีโรงพระอุโบสถ นอกจากจะเป็นเพราะมีคนบวชเป็นพระภิกษุไม่มากนักแล้ว อีกสาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการที่คนนิยมสร้างวัดขึ้น ก็เพียงเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยของบรรพบุรุษเท่านั้น โดยมีการสร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมธาตุหรือศาสนวัตถุสำคัญไว้ส่วนบน แล้วบรรจุอัฐิธาตุของผู้เป็นต้นสกุลหรือสมาชิกในสกุลไว้บริเวณส่วนล่างของพระเจดีย์นั้น พร้อมทั้งสร้างพระวิหารไว้ด้านหน้าพระเจดีย์เพื่อใช้เป็นที่พักสำหรับให้เครื่องญาติทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ ซึ่งวัตถุประสงค์เหล่านี้ล้วนไม่เกี่ยวข้องกับการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์โดยตรง พระอุโบสถจึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องสร้าง พระภิกษุสงฆ์ซึ่งประจำแต่ละวัด

เมื่อจะทำสังฆกรรม ก็มักอาศัยการไปชุมนุมรวมกัน ณ ที่วัดใดวัดหนึ่งซึ่งมีพระอุโบสถในบริเวณหรือละแวกที่ใกล้เคียงนั้นทำพิธีกรรม

ต่อมามีคนบวชพระมากขึ้น เพราะศาสนาเจริญขึ้นและเกิดประเพณีการบวชเรียนเพิ่ม จากเดิมซึ่งมีแต่การบวชตลอดชีวิต ทำให้ความต้องการพระอุโบสถมีมากขึ้นและเพิ่มบทบาทของพระอุโบสถตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเรื่อยมา ด้วยขนาดที่ใหญ่โตขึ้น ตำแหน่งที่ตั้งก็มาอยู่ตำแหน่งสำคัญของฝั่ง คืออยู่ในแกนประธาน

สมัยอยุธยาตอนกลาง พระอุโบสถเพิ่มบทบาทขึ้นจนเข้าไปสวมแทนตำแหน่งที่ตั้งของพระวิหาร คือด้านหน้าเจดีย์ประธาน ส่วนพระวิหารลดบทบาทลง ถูกย้ายไปอยู่ด้านหลัง ด้านข้าง หรือตัดออกไปเลย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บทบาทและความสำคัญของพระอุโบสถเพิ่มขึ้น จนกลายเป็นหลักประธานของวัดแทนพระเจดีย์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ในที่สุด เพราะพระอุโบสถสามารถใช้ประโยชน์ใช้สอยและมีสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์คือพระประธานด้วย

บทบาทของพระอุโบสถถึงแม้ว่าจะไม่ได้ถูกวางเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวเฉพาะ แต่สิ่งที่สำคัญก็คือการทำให้เกิดคุณค่าในทางสถาปัตยกรรมในลักษณะที่แตกต่างกัน สามารถสื่อหรือสะท้อนให้ชนรุ่นหลังสามารถประเมินแนวความคิดของคตินิยมในแต่ละยุคสมัยได้อย่างชัดเจน

ในวิถีธรรมเนียมปฏิบัติของไทย นิยมสร้างพระอุโบสถอยู่ 2 ประเภท คือ

1. พระอุโบสถในน้ำ หรือเรียกอย่างภาษาปากว่า “โบสถ์แพ” หรือ “โบสถ์น้ำ” หมายถึง พระอุโบสถที่สร้างขึ้นในน้ำ เพื่อใช้น้ำเป็นสิ่งกำหนดเขตแดนเพื่อทำสังฆกรรม แนวความคิดในการใช้สัญลักษณ์นี้ในประเทศไทยมีอยู่บ้างบางพื้นที่แต่ไม่ค่อยมีมากนัก

2. พระอุโบสถบนบก หมายถึง พระอุโบสถที่สร้างขึ้นบนผืนดิน มีการกำหนดเขตสีมาด้วยใบเสมาเป็นแบบอย่างที่พบเห็นได้ทั่ว ๆ ไป

พระวิหาร

ชื่อเรียกอาคารที่ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกันระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาส เช่น งานถวายผ้าพระกฐิน งานทอดผ้าป่า งานทำบุญพิธีต่าง ๆ ฯลฯ แต่คำว่า “พระวิหาร” หรือ “วิหาร” นั้น เดิมมีความหมายว่าเป็น “ที่อยู่” คือที่อยู่ของหมู่พระสงฆ์ หรืออย่างที่เรียกและเข้าใจในปัจจุบันว่า “กุฏิ” นั่นเอง ซึ่งความจริงแล้ว กุฎีก็คือ “กุฏิ” ที่หมายถึงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุในครั้งสมัยพุทธกาล ดังเช่น “พระคันธกุฎี” ที่ประทับของพระพุทธเจ้า หรือ “กเรริกุฎี” “โกสัมพกุฎี” ที่ประทับของพระอัครสาวกซ้ายขวาของพระพุทธองค์ ซึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีได้จัดสร้างถวายให้ เป็นต้น ด้วยเหตุที่พระวิหารและกุฎีมีความหมายที่เหมือนกันนี้เอง บ่อยครั้งจึงมักจะใช้เรียกเป็นคำคู่กันเสมอในสังคมชาวพุทธของไทย ดังเช่นในจารึกปามะม่วง หลักที่ 4 ด้านที่ 2 ที่ว่า “.....รับสั่งให้นายช่าง ปลูกกุฎีวิหารระหว่างปามะม่วงอันมีในทิศประจิม.....” เป็นต้น

ประเภทของพระวิหาร

พระวิหารนอกจากจะมีความหมายที่หลากหลายแล้ว ยังมีรูปแบบประเภทและหน้าที่รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งอาคารที่แตกต่างกันออกไปอีกมากมาย โดยเฉพาะในยุคสมัยรัตนโกสินทร์นี้มีปรากฏรวมถึง 8 ประเภทด้วยกัน คือ

วิหาร หมายถึง อาคารที่เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา โดยเป็นพระวิหารหลักประธานหรือพระวิหารรองก็ได้ เป็นการเรียกอย่างกว้าง ๆ ไม่เฉพาะเจาะจง แต่โดยบทบาทหน้าที่แล้วมักใช้เรียกอาคารที่ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์สำคัญ พระวิหารประเภทนี้ถูกกำหนดให้เป็นหลักประธานของวัดเอง โดยตรงแทนพระเจดีย์ หรือพระปรารักษ์ หรือตั้งเป็นเอกเทศที่ไม่อยู่ในฐานะองค์ประกอบร่วมในเขตพุทธาวาสของวัด แต่ตั้งขึ้นเพื่อหมายให้เป็นอย่าง “พระมหาสุทธาวาส” เช่น พระวิหารพระมงคลบพิตร จ. ออยุธยา, พระวิหาร วัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพฯ

วิหารหลวง หมายถึง พระวิหารที่ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบร่วมในผังเขตพุทธาวาส ที่ใช้เสริมให้หลักประธานของวัดไม่ว่าจะเป็นพระเจดีย์ พระปรารักษ์ หรือพระมณฑปให้มีความสำคัญยิ่งขึ้น การเรียกชนิดของพระวิหารว่าเป็น “พระวิหารหลวง” นั้น มีหลักเกณฑ์อยู่ว่าพระวิหารนั้นจะต้องตั้งอยู่ด้านหน้าหรือด้านหลัง “พระเจดีย์” หรือ “พระปรารักษ์” หรือ “พระมณฑป” อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น เช่น พระวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ ออยุธยา, พระวิหารหลวง วัดมหาธาตุ สุโขทัย

วิหารทิศ หมายถึง กลุ่มพระวิหาร 3 หลังที่มีลักษณะและขนาดที่เท่ากัน สร้างขึ้นเพื่อร่วมประกอบในผัง โดยวางล้อมรอบศูนย์กลาง คือ พระเจดีย์หรือพระปรารักษ์ เพิ่มจากพระวิหารหลวงหรือพระอุโบสถที่อยู่ด้านหน้า นิยมสร้างระเบียงคดซัดล้อมเชื่อมต่อส่วนท้ายวิหาร ส่วนใหญ่เป็นพระอารามสำคัญ เช่น มีพระมหาธาตุ เป็นต้น แนวคิดนี้น่าจะได้รับแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมขอม เช่น วิหารทิศวัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม, วิหารพระพุทธชินราช พิษณุโลก

วิหารราย หมายถึง พระวิหารขนาดย่อมที่สร้างขึ้น เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ไม่ได้อยู่ในฐานะพระวิหารประธานในวัด พระวิหารรายนี้จะไม่กำหนดจำนวนและตำแหน่งแน่นอน แต่ส่วนใหญ่ไม่อยู่ในแกนประธานและมีขนาดย่อมกว่าพระวิหารหลวงเสมอ พระวิหารรายเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ทำบุญพิธี

พระวิหารน้อย หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นเพิ่มเติมในผัง เพื่อใช้เป็นอาคารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปโดยเฉพาะ ด้วยเหตุจากวัดมีพระพุทธรูปองค์สำคัญ หรือมีบุคคลมีจิตศรัทธาสรางถวายวัดเพิ่มภายหลัง วิหารน้อยวัดใหญ่ชัยมงคล ออยุธยา, วิหารน้อยวัดพุทไธสวรรค์ ออยุธยา

พระวิหารกลบ หมายถึง พระวิหารที่มีขนาดพอประดิษฐานองค์พระพุทธรูป หรือรูปหล่อพระภิกษุที่มีผู้นับถือศรัทธามากอีกทั้งมรณภาพไปแล้วเพื่อใช้เป็นสิ่งรำลึกถึงและกราบไหว้บูชา ขนาดประมาณ 1.50 x 2.50-3.00 เมตร เช่น วิหารกลบ วัดพุทไธสวรรค์ ออยุธยา

พระวิหารคด ชื่อเรียกพระวิหารที่ตั้งอยู่เฉพาะบริเวณตรงมุมของแผนผังเท่านั้น เนื่องเพราะเป็นพระวิหารที่ออกแบบแผนผังให้เป็นรูปหักศอก แนวคิดน่าจะเพื่อใช้เป็นสิ่งกำหนดขอบเขตล้อมเขตสำคัญไว้ เช่น วิหารคด วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร

พระวิหารยอด หมายถึง พระวิหารที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประดิษฐานสิ่งสำคัญ เช่น พระบรมธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญ เหตุที่เรียกว่า “พระวิหารยอด” ก็เนื่องด้วยเป็นอาคารที่ออกแบบเป็นเรือนมียอด เช่น วิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

4.4 วัตถุมงคล

หมายถึง เครื่องรางของขลังที่เชื่อว่าจะนำความสุขความเจริญเป็นต้นมาให้ หรือป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2556 : 1104) วัตถุมงคล เป็นเรื่องของความเชื่อและศรัทธาในสิ่งของที่สร้างขึ้นมีความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา ตามสมัยนิยมตั้งแต่โบราณกาลมีหลักฐานเป็นวัตถุมงคลที่สร้างขึ้นมีอายุเก่าแก่เกือบ 2,000 ปี วัตถุมงคลจะมีมากมายในสังคมไทย เช่น พระเครื่อง, พระกริ่ง, พระกริ่งปวเรศ, ปลัดขิก, ผ้ายันต์, ตะกรุด, มืดหมอ, องค์เทพที่เป็นทางศาสนาอื่น ๆ เช่น พระพรหม, พระตรีมูรติ, พระราหู

ประวัติ

สำหรับ เครื่องราง เป็นสิ่งที่มีมาตั้งสมัยโบราณกาลนับพันปีมาแล้ว และประวัติเครื่องรางของขลังไม่ได้มีเฉพาะแต่ในเมืองไทยเท่านั้น คนชาติอื่น ๆ ก็มีเครื่องรางใช้กันมานานแล้ว โดยเชื่อกันว่าของสิ่งนี้จะสามารถปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายต่าง ๆ ให้ได้ รวมทั้งในเรื่องของโชคลาภ ความโชคดีทั้งหลายทั้งปวง

วัตถุมงคลและเครื่องรางของขลัง จึงนับเป็นเป็นศาสตร์อย่างหนึ่งที่มีอยู่คู่กับมนุษย์ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จนถึงทุกวันนี้ วัตถุมงคล-เครื่องรางของขลัง ในยุคสมัยที่เทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ายังเป็นที่ยอมรับและมีความเชื่อถือ

สำหรับความเชื่อในเรื่อง เครื่องราง ของคนไทย มีมาแต่ครั้งโบราณ ดังจะเห็นได้ในวรรณกรรมที่มีการกล่าวถึงอยู่เสมอ ๆ โดยเฉพาะเครื่องรางที่นักรบใช้ติดตัวในยามออกศึกสงครามเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ห้าวหาญไม่เกรงกลัวข้าศึก โดยเชื่อกันว่าเครื่องรางที่สร้างขึ้นด้วยวิชาไสยศาสตร์ชั้นสูง โดยพระเกจิอาจารย์ผู้มีวิชาอาคมอันเข้มขลังจะสามารถช่วยคุ้มครองป้องกันภัยรอบตัวได้เป็นอย่างดี

การบูชาวัตถุมงคลควรเข้ามาบูชาด้วยเงินของตนเองจะดีกว่ามีผู้ให้มา เพราะถ้ารับจากผู้อื่นมาถือว่าบูชาแทนเขา บุญและความขลังจะน้อยกว่าเข้ามาบูชาเอง

วัตถุมงคลในศาสนาพุทธ หรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า พระเครื่องราง หรือพระเครื่อง คือ รูปสมมติของพระพุทธเจ้าที่มีขนาดเล็ก สร้างเพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า และเพื่อสืบทอดพระศาสนา พระเครื่องอาจจะรวมถึงรูปสมมติของพระโพธิสัตว์, พระอริยสงฆ์และเทพเจ้าที่มีขนาดเล็กด้วย วัตถุมงคลทางพุทธศาสนานั้นประกอบด้วย 2 ประเภท

1. วัตถุมงคลภายนอก เช่น วัตถุที่สร้างมาจากดิน โลหะ ฯลฯ
2. วัตถุมงคลภายใน หรือที่เรียกว่า มงคลชีวิต คือคำแนะนำในการดำเนินชีวิตเพื่อความสุขและความเจริญก้าวหน้าของชีวิต ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ 38 ข้อ ในมหาหมงคลสูตรหรือเรียกว่า มงคล 38 ประการ (ช.ชา.อ. (ไทย) 59/-/946)

วัตถุมงคล ความหมายและประเภท

วัตถุมงคลที่ใช้อยู่ในปัจจุบันส่วนหนึ่งหมายถึงพระเครื่อง เพราะเห็นว่าเป็นคำที่ไพเราะเหมาะสม และถือว่าการเกิดพระเครื่องเป็นการนำเอาสิ่งที่เป็นพุทธคุณเข้าผสมผสานกับความเชื่อที่เป็นไสยขาวทำให้กลายเป็นวัตถุมงคลสำเร็จรูปที่รวมของบรรดาของคลังทั้งหมดไว้ในวัตถุเดียวกัน

คำที่เกี่ยวข้องกับวัตถุมงคล สามารถสรุปได้ดังนี้

พระเครื่อง หมายถึง พระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ที่ถือเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันอันตราย เดิมเรียกว่า พระพิมพ์ โดยจะหมายรวมถึงเหรียญพระเกจิอาจารย์ต่าง ๆ ผู้มีวัตรปฏิบัติเป็นที่เคารพศรัทธาของคนทั่วไป ที่จัดสร้างด้วยวัสดุต่าง ๆ เช่น ชินผง และว่าน เป็นต้น โดยการสร้างอาจมีจุดประสงค์ต่าง ๆ กันออกไป

เครื่องราง หมายถึง ของที่นับถือว่าป้องกันอันตราย เป็นของที่มนุษย์สร้างขึ้นและเชื่อว่ามีฤทธิ์ปาฏิหาริย์ สามารถลดอันตรายให้เกิดสิ่งที่ต้องการได้ เช่น ความอยู่ยงคงกระพัน มีเสน่ห์ มีโชคลาภ แคล้วคลาด เป็นต้น บางท่านหมายรวมเอาวัตถุต่าง ๆ ที่หายาก นิยมกันว่าเป็นของกายสิทธิ์ เช่น เหล็กไหลว่าเป็นเครื่องรางด้วย

ของคลัง หมายถึง ของที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าอาจลดอันตรายให้สำเร็จได้ดังประสงค์ เป็นวัตถุที่มีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวแล้ว ไม่ต้องปลุกเสกอีก เช่น ไพรดำ ว่าน แร่ เป็นต้น

สรุปความหมายของวัตถุมงคลได้ว่า หมายถึงสิ่งของทั้งที่เกิดเองโดยธรรมชาติและสิ่งของที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นตามความเชื่อว่าจะจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ความเป็นสิริมงคล โชคลาภ หรือเป็นเครื่องป้องกันอันตรายต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ พระเครื่อง เครื่องรางและของคลังชนิดต่าง ๆ

วัตถุมงคลที่มีอยู่เป็นจำนวนมากนั้น สามารถแบ่งได้อย่างกว้างๆ เป็น 2 ประเภท คือ

1. ประเภทเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ

เป็นวัตถุมงคลที่ได้มาจากธรรมชาติ ได้แก่ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่มีการสรรค์สร้างซึ่งถือว่ามีดีในตัวและเทวดารักษา ได้แก่ เหล็กไหล คุดต่าง ๆ เขากวางคุด เขี้ยวหมูตัน เขี้ยวเสือกลวง เถาวัลย์ เป็นต้น

2. ประเภทที่มนุษย์ปรุงแต่งสร้างขึ้น จำแนกตามวัสดุได้ 4 ประเภท คือ

2.1 ประเภทเนื้อดิน สร้างจากองค์ประกอบของดินเป็นหลัก เช่น พระพิมพ์ หรือพระเครื่องที่ค้นพบจากกรุต่าง ๆ ในสมัยโบราณ

2.2 ประเภทเนื้อผง สร้างจากผงปูนเปลือกหอยผสมกับผงอิฐิ เกษรดอกไม้บูชาพระ หรือ ผงใบลานที่เผาไฟเป็นถ้ำถ่านกับวัสดุอย่างอื่น

2.3 ประเภทเนื้อชิน สร้างจากโลหะธาตุต่าง ๆ เช่น ชินเงิน ชินตะกั่ว นวโลหะ ตลอดจน ทองคำ สำริด เงิน นาค ทองแดง เป็นต้น

2.4 ประเภทเขี้ยวกระดูก สร้างจากเขี้ยวกระดูกของสัตว์ต่าง ๆ ตลอดจนไม้ เมล็ดพันธุ์ พืช เปลือกไม้ต่าง ๆ นำมาแกะสลักอีกชั้นหนึ่ง

ศาสนวัตถุ หมายถึง วัตถุที่เกี่ยวข้องทางศาสนา มักเป็นสิ่งที่เคารพบูชา เช่น ศาสนวัตถุของ พระพุทธศาสนา เป็นประจักษ์พยานของการปรากฏของพระพุทธศาสนาในทางรูปธรรม เช่น พระพุทธรูป ที่จารึกพระธรรม รวมไปถึงโบราณวัตถุที่แสดงการสืบทอดของพระพุทธศาสนา

4.5 ความสำคัญของศาสนวัตถุ

ประวัติศาสตร์และพัฒนากการการสร้างศาสนวัตถุ

“การสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นเพราะวัฒนธรรมของพวกกรีก” ข้อนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป และทำให้ มีข้อสันนิษฐานต่อไปอีกว่าแบบหรือพิมพ์ (Model) สำหรับสร้างเทวรูปของกรีกเป็นต้นแบบในการสร้าง พระพุทธรูปแต่ต้องไม่ลืมว่าพระพุทธรูปเกิดขึ้นจากความต้องการของพุทธศาสนิกชนช่างที่สร้างพระพุทธรูปจะเป็นชนชาติใดก็ตาม แต่คนที่กราบไหว้บูชาย่อมเป็นชาวพุทธแน่นอน เพราะฉะนั้น เมื่อจะให้ช่างทำ พระพุทธรูป ย่อมต้องบอกลักษณะที่ตัวเองประสงค์จะให้เป็น “ลักษณะของพระพุทธรูปต้องเป็นอย่างนั้น ต้องเป็นอย่างนี้ ส่วนนี้ยาว ส่วนนี้สั้น ส่วนนี้กลม ...” การบอกลักษณะของพระพุทธรูปที่ตัวเองประสงค์ จะให้เป็นนั้น ย่อมต้องอาศัยตำราเทียบเคียง กล่าวคือข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางด้านพระรูปกายของ พระพุทธเจ้า

สมัยพุทธกาล มีการสร้างปูชนียสถานปูชนียวัตถุไว้เป็นที่บูชาสักการะบ้าง เป็นที่อยู่อาศัยของ พระภิกษุสงฆ์บ้าง แต่ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชา หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็ยังไม่ปรากฏ หลักฐานว่ามีการสร้างพระพุทธรูป อาจเป็นเพราะความเชื่อดั้งเดิมที่ว่าไม่ควรสร้างรูปบุคคลไว้บูชา อาจเป็น เพราะไม่มีช่างผู้เชี่ยวชาญ หรืออาจเป็นเพราะพระพุทธเจ้าปรินิพพานไม่นาน จึงไม่มีความจำเป็นที่ต้องสร้าง รูปแทนพระองค์

พุทธศาสนิกชนในยุคหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน เมื่อต้องการที่จะสร้างวัตถุเป็นเครื่องหมาย แทนพระพุทธเจ้า นิยมสร้างรูปต่าง ๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า ดังนี้

- สร้างรูปม้ามีฉัตรกางกั้น เป็นสัญลักษณ์แทนการเสด็จออกบวช
- สร้างรูปบัลลังก์และต้นโพธิ์ เป็นสัญลักษณ์แทนการตรัสรู้
- สร้างรูปธรรมจักรและกวางหมอบ เป็นสัญลักษณ์แทนการแสดงปฐมเทศนา
- สร้างรูปพระสถูป เป็นสัญลักษณ์แทนการปรินิพพาน

ประมาณ พ.ศ.700 ชาวกรีกอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ ณ บริเวณคันธาระ ในตอนเหนือของอินเดีย ชาวกรีกนิยมสร้างรูปเทพเจ้าหรือบุคคลสำคัญไว้เป็นที่เคารพเมื่อเข้ามาอยู่ในอินเดีย บางส่วนที่หันมานับถือ พระพุทธศาสนาก็สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเป็นที่บูชาสักการะ ทำให้เกิดความนิยมสร้างพระพุทธรูปในหมู่ พุทธศาสนิกชนทั่วไปในอินเดียยุคนั้น ศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) แสดงทรรศนะเชิงวิจารณ์เกี่ยวกับตำนานพระแก่นจันทน์ว่า (หนังสือพิมพ์รายวันข่าวสด, อินเทอร์เน็ต)

เป็นเพียงความเชื่อของเราที่ว่าพระพุทธรูปเกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และเป็นพระบรม- พุธานุญาติ แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะได้ตรวจสอบหลักฐานหมดแล้วทั่วอินเดีย ในครั้งพุทธกาล ไม่เคยมีพระพุทธรูป แม้ล่วงมาประมาณ พ.ศ. 350 ก็ไม่มีพระพุทธรูป จนถึงประมาณระหว่าง พ.ศ. 365-383 สมัยพระยามิลินท์ซึ่งเป็นชนชาติกรีกผสมอินเดีย ปกครองแคว้นคันธาระและปัญจาป พระองค์ได้สนทนา ธรรมกับพระนาคเสน เกิดความเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนา ทรงคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้น โดยยึด ประเพณีการสร้างปูชนียวัตถุของชาวมัชฌิมประเทศที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

ความจริงในเรื่องการสร้างพระพุทธรูปนี้ เป็นความประสงค์ของพุทธบริษัทในอินเดียโดยตรง ก่อนที่ชาวกรีก (โยนก) จะเข้ามาในอินเดีย แต่ที่ไม่ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาก่อนหน้านั้น สันนิษฐาน ว่าเพราะสาเหตุหลายประการ ดังนี้

(1) ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่มีความจำเป็นต้องสร้างพระพุทธรูป แต่ มีการสร้างปูชนียวัตถุอย่างอื่นในทางพระพุทธศาสนา

(2) หลังสมัยพุทธกาล คือเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว แม้จะผ่านไป 100 ปี หรือ 200 ปี พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นพระอรหันต์ มีความสามารถเป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธายังมีอยู่มาก พุทธบริษัทมีความ มั่นใจเหมือนหนึ่งว่าพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่มีความจำเป็นต้องสร้างพระพุทธรูป

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสาเหตุ 2 ประการนี้มีเหตุผลพอสมควร จะเห็นได้ว่า หลังจากพระพุทธเจ้า ปรินิพพานประมาณ 300 ปี เริ่มมีการสร้างปูชนียวัตถุที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามากขึ้น เช่น พระแท่นวัชรอาสน์ธรรมจักรที่พระนางสิริมหามายาประทับยืนเหนี่ยวกิ่งไม้ ต่อมาเมื่อชาวกรีกนำประเพณี การสร้างเทวรูปเข้ามาในอินเดีย พุทธบริษัทในอินเดียหรือแม้พุทธบริษัทที่เป็นชาวกรีก (พระยามิลินท์) ก็ สร้างพระพุทธรูปตามประเพณีของกรีก

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิอโศกมหาราช หรือพระเจ้าอโศกมหาราช เดิมเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ โหดร้าย ชอบการทำสงครามกับแคว้นต่าง ๆ จนได้รับสมญานามว่า **ฉันทาโคกราช** (พระเจ้าอโศก ผู้โหดเหี้ยม) แต่หลังจากที่พระองค์หันมานับถือพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ทรงกลายเป็นองค์เอกอัครพุทธ- ศาสนูปถัมภกผู้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายมากที่สุดในประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา และจากพระราชกรณียกิจมากมายนานัปการที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญด้วยทศพิธราชธรรม อย่างแท้จริง ทำให้ภายหลังทรงได้รับการขนานพระราชสมัญญานามว่า **ธรรมาโคกราช** (พระเจ้าอโศกผู้ทรง ธรรม)

ก่อนที่จะเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา มีความดุร้ายและโหดเหี้ยมเป็นอย่างยิ่ง ได้สั่งฆ่าขุนนางที่กระด้างกระเดื่อง จำนวน 500 ใครไม่เชื่อฟัง หรือขัดคำสั่งของพระองค์ให้ฆ่าเสีย ในคราวหนึ่ง นางสนมกำนัลไปหักกิ่งรานกิ่ง ดอกและต้นอโศกเล่น พระองค์ทรงกริ้วมาก จึงจับนางสนมกำนัลเหล่านั้นเผาทั้งเป็น ด้วยเหตุนี้จึงได้รับฉายาว่า **จันทาโศก** แปลว่า อโศกผู้ดุร้าย ต่อมาเมื่อไปรบที่แคว้นกาลิงคะ (ปัจจุบันชื่อรัฐโอริสสา) มีผู้บาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก จึงเกิดความสลดสังเวชในบาปกรรม และตั้งใจแสวงหาสัจธรรม และพบนิโครธสามเณรที่มีกิริยามารยาทสงบเรียบร้อย จึงทรงนิมนต์พระนิโครธโปรดแสดงธรรม พระนิโครธก็แสดงธรรม จึงมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ต่อมาได้ฟังพระธรรมจากพระสมุทเธระ ทรงส่งกระแสดิจตามพระธรรมเทศนาจนเข้าถึงพระรัตนตรัย พระองค์ทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น ทรงสร้าง วัด วิหาร พระสถูป พระเจดีย์ หลัทธิลาจารึก มหาวิทยาลัยนาลันทา ทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ผนวช ขณะที่ยังทรงครองราชย์อยู่ และเลิกการแผ่อำนาจในการปกครอง มาใช้หลักพุทธธรรม (ธรรมราชา) ปกครอง นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชยังทรงส่งสมณทูตไปเผยแพรศาสนา โดยแบ่งเป็น 9 สาย สายที่ 8 มาเผยแพร่ที่สุวรรณภูมิ โดยพระโสณะและพระอุตระเป็นสมณทูต และพระองค์เป็นผู้จัดการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ณ วัดอโศการาม เมืองปาฏลิบุตร

ต่อมาก็โปรดเกล้าให้สร้างบ่อน้ำ ที่พักคนเดินทาง โรงพยาบาล และปลูกต้นไม้ เพื่อจัดสาธารณูปโภค และสาธารณะตามหลักพุทธธรรม ต่อจากนั้นก็เสด็จไปพบสังเวชนียสถาน 4 แห่ง เป็นคนแรก และทรงสถาปนาให้เป็นสถานที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนในเวลาต่อมา นับว่าพระองค์เป็นอัครศาสนูปถัมภ์ พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และต่อมาพระองค์ทรงได้สมญานามว่า ธรรมมาโศก แปลว่า อโศกผู้ทรงธรรม ทรงครองราชย์ได้ 41 ปี

พุทธศิลปะยุคพระเจ้าอโศก พระสถูปเจดีย์พระเจ้าอโศก

พระเจ้าอโศก โปรดให้สร้างพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ เท่ากับจำนวนพระธรรมชั้น แล้วโปรดให้ประดิษฐานในสถานที่ต่าง ๆ ที่พระพุทธรองค์ได้เคยเสด็จประทับทั่วพระราชอาณาเขตแห่งชมพูทวีป เช่นที่สาญจี เป็นต้น

ในการนี้ ได้ทรงสละพระราชทรัพย์ 96 โกฏิ พร้อมกันนี้ยังได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุจากสถูปของพระเจ้าอชาตศัตรูที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเวฬุวันแล้วอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุแบ่งไปบรรจุไว้ในพระสถูปเจดีย์ด้วยทั้ง 84,000 องค์ พระสถูปเจดีย์ของพระเจ้าอโศกมีปรากฏตั้งแต่เมืองตักกสิลา เหนือสุดของอินเดีย ลงไปจนถึงแคว้นมลลกุฎใต้สุดของอินเดีย

ลักษณะของสถูป พระเจ้าอโศกมักสร้างด้วยอิฐและศิลา ทำเป็นรูปทรงบาตรคว่ำ ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม คล้ายกับจะให้มันเป็นบัลลังก์ แล้วสร้างเป็นฉัตรปกไว้บนบัลลังก์นั้นอีกต่อหนึ่ง

รั้วพระเจ้าอโศก

รอบ ๆ พระสถูป มักทำเป็นรั้วล้อมรอบบริเวณไว้ เรียกกันว่า รั้วพระเจ้าอโศก มีลักษณะรูปทรงเป็นไม้ไผ่สานขัดแตะ แต่มักนิยมทำด้วยอิฐและศิลา

ที่รั้วหรือซุ้มประตูนั้น มักนิยมให้มีภาพหินแกะสลักเป็นรูปเรื่องราวพระพุทธประวัติ หรือเรื่องราวในชาดก ภาพสลักนั้นงดงามยิ่งนัก ทำให้เราทราบศิลปะกระบวนการช่างในยุคพระเจ้าอโศกว่าเจริญรุ่งเรืองเพียงไร และมีที่น่าสังเกตว่าไม่มีการสลักเป็นรูปเหมือนอย่างบุคคล แต่ได้ใช้สัญลักษณ์อื่น ๆ แทนเหตุการณ์ เช่น ดอกบัว แสดงการประสูติ, ม้า แสดงการออกบวช, บัลลังก์ว่าง ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ แสดงการตรัสรู้, วงล้อธรรมจักร และกวางหมอบ แสดงปฐมเทศนา, ระฆังคว่ำ หรือพระสถูป แสดงการปรินิพพาน เป็นต้น

เสาหินพระเจ้าอโศก

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงโปรดเกล้าให้สร้างเสาหิน ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า เสาหินพระเจ้าอโศก มีจำนวนถึง 84,000 ต้น ตามจำนวนพระธรรมชั้น แล้วโปรดให้นำเสาหินเหล่านี้ไปตั้งยังสถานที่สำคัญต่าง ๆ ใน พระพุทธศาสนา เช่น สังเวชนียสถานทั้ง 4 และที่อื่น ๆ ทั่วประเทศอินเดีย

- ลักษณะเสาหินพระเจ้าอโศก เป็นเสาหินทรายขัดมัน มีขนาดใหญ่ โดยทั่วไปมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เมตร สูงประมาณ 10 เมตร

- บนหัวเสา มักแกะสลักเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ

- โดยทั่วไปมักเป็นรูปสิงห์ 4 ตัวหันหลังชนกัน (จตุรสิงห์) และบนหลังสิงห์มีธรรมจักรตั้งอยู่ อันแสดงให้เห็นว่า พระธรรมแห่งพระพุทธศาสนาได้แผ่ไพศาลไปทั่วทั้ง 4 ทิศ

- ส่วนฐานที่รองรับหัวเสานั้น ก็มักมีรูปสัตว์ต่าง ๆ อีก เช่น ช้าง ม้า สิงห์ และหงส์ เป็นต้น

- ซึ่งสัตว์แต่ละรูปก็เป็นสัญลักษณ์แทนเหตุการณ์ต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ เช่น ช้าง หมายถึง การประสูติ, ม้า หมายถึง การเสด็จออกบวช, สิงห์ หมายถึง การประกาศสัจธรรม ทำนองเปล่งสีหนาท, หงส์ หมายถึง การแยกตีแยกข้าว เป็นต้น

- หัวเสาหินพระเจ้าอโศก ในบางแห่งก็มีรูปลักษณะแตกต่างกันออกไป เช่นที่ สังกัสสะ อันเป็นสถานที่พระพุทธองค์เสด็จลงจากดาวดึงส์หลังจากโปรดพระพุทธมารดา จึงโปรดให้มีการสร้างหัวเสาเป็นรูปช้าง เพื่อระลึกถึงพระพุทธมารดา

- และที่เวสาลี เป็นรูปสิงห์ตัวเดียว ในท่าหมอบอยู่

สมัยคุปตะ

จักรวรรดิคุปตะ (อังกฤษ: Gupta Empire) เป็นจักรวรรดิอินเดียโบราณที่รุ่งเรืองระหว่างปี ค.ศ. 280 จนกระทั่งปี ค.ศ. 550 จักรวรรดิ โดยมีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมทางตอนเหนือและตอนกลางของอินเดียทั้งหมด และบังคลาเทศปัจจุบัน จักรวรรดิก่อตั้งขึ้นโดยพระเจ้าศรีคุปต์ โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่ปาฏลีบุตร ที่ปัจจุบันคือปัฏนาทางตอนเหนือของรัฐพิหาร

ความรุ่งเรืองของจักรวรรดิภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์คุปตะทำให้มีความเจริญในด้านวิทยาศาสตร์และศิลปะ ในด้านความเจริญทางด้านวัฒนธรรมนักประวัติศาสตร์จัดราชวงศ์คุปตะในระดับเดียวกับราชวงศ์ฮั่น, ราชวงศ์ถัง และจักรวรรดิโรมัน สมัยจักรวรรดิคุปตะถือกันโดยนักวิชาการบางคนว่าเป็นยุคทองของอินเดียในด้านวิทยาศาสตร์, เทคโนโลยี, วิศวกรรม, ศิลปะ, วรรณคดี, ตรรกศาสตร์, คณิตศาสตร์, ดาราศาสตร์, ศาสนา และปรัชญา

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะได้ทรงรับนับถือพุทธศาสนา นิกายหินยาน และมหายาน ตามลำดับ และได้ทรงเผยแพร่พุทธศาสนาออกไปตามส่วนต่าง ๆ ของโลก ในระยะที่พุทธศาสนารุ่งเรือง ลัทธิฮินดูหมดความสำคัญลงชั่วระยะเวลาหนึ่ง หลังจากนั้นมีการฟื้นฟูลัทธิฮินดูขึ้นมาใหม่ มีการปรับปรุงเกี่ยวกับพิธีและการปฏิบัติบางประการให้รัดกุมขึ้นกว่าเก่า ระยะที่มีการฟื้นฟูลัทธิฮินดู เรียกว่าสมัยฮินดูใหม่ เป็นสมัยที่ราชวงศ์คุปตะได้ปกครองส่วนใหญ่ของอินเดีย

ราชวงศ์คุปตะ (Gupta ค.ศ. 320-535) ได้ปกครองอินเดียและสถาปนาอาณาจักรของราชวงศ์คุปตะขึ้นภายหลังที่ราชวงศ์กุษาณะเสื่อมลงในระยะ ค.ศ. 220 เริ่มด้วยพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 1 (ค.ศ.320-330) ได้สถาปนาพระองค์เองเป็นผู้ครองบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา ในพิธีบรมราชาภิเษกได้โปรดให้ออกเหรียญที่ระลึกประทับตราราชวงศ์เรียกว่า คุปตะ

โอรสของจันทรคุปต์ที่ 1 คือ พระเจ้าสมุทคุปต์ (ค.ศ.330-375) ได้แผ่อาณาจักรออกไปทางเหนือจรดภูเขาหิมาลัย และทางใต้จรดแม่น้ำนาร์บัต และยังได้ปราบปรามพวกกิลิกและพวกปลวลงไปจนได้สุดของอินเดีย

โอรสของพระเจ้าสมุทคุปต์ คือจันทรคุปต์ที่ 2 หรือพระเจ้าวิกิรมาทิตย์ (ค.ศ.375-415) ได้ทำการขยายอาณาเขตออกไปทางภาคตะวันตก ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งของอินเดีย ได้รับสมญาว่าเป็นองค์อุปถัมภ์การเล่าเรียนศิลปวิทยาการ ศักราชฮินดูหรือศักราชวิกรมซึ่งตั้งต้นในปี 58 ก่อนคริสตกาล ก็ได้ตั้งขึ้นโดยใช้พระนามพระองค์ ในรัชสมัยของพระเจ้าวิกิรมาทิตย์ ได้มีบาทหลวงจีนรูปหนึ่งชื่อฟาเหียน (Fahien) เดินทางเข้าไปในอินเดีย ลังกา ชาว ได้เขียนพรรณนาความเจริญในอินเดียสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 ว่า พลเมืองร่ำรวย มีความสุข ตามเมืองต่าง ๆ มีสุขศาลาหลายแห่งทำการแจกอาหารและยาให้แก่คนจนโดยไม่คิดเงิน ไม่มีคนดื่มสุรายาเมาหรือเครื่องเสพติด ไม่บริโภคเนื้อสัตว์ ไม่มีการลงโทษทางกาย แต่ปรับด้วยเงิน

ในสมัยนี้วรรณคดีและศิลปกรรมเฟื่องฟูมาก ได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของวรรณคดีสันสกฤต กวีที่มีชื่อกาลิทาส แต่งโคลง ฉันท กาศย์ กลอนและบทละครที่มีชื่อเสียงที่สุดของกาลิทาส คือเรื่องศกุนตลา

ในสมัยนี้ความเจริญไม่จำกัดอยู่เฉพาะศิลปะและวรรณคดี วิทยาการแขนงอื่น ๆ ก็ได้เจริญรุ่งเรืองอย่างมากมาย ศูนย์กลางการศึกษาวิทยาการอยู่มหาวิทยาลัยนาลันทา นักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียง คือ อารยภตา (Aryabhata) ศึกษาทางด้านดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ ในแขนงวิชาเคมี ก็มีการศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง การประดิษฐ์คิดค้นหลายอย่างของนักวิทยาศาสตร์ชาวอินเดียในยุคนี้ เช่น การทำสบู่และ

ซีเมนต์ และการประดิษฐ์สิ่งอื่นอีกหลายอย่าง ชาวอาหรับได้รับไปจากอินเดีย แพทย์ในสมัยราชวงศ์คุปตะ ได้รับการยกย่องว่ามีวิธีการและเทคนิคสูงในการรักษาโดยเฉพาะในการผ่าตัด มีการรักษาความสะอาดและป้องกันเชื้อโรคอย่างเคร่งครัด การใช้ยาประเภทต่าง ๆ ก็นับว่าก้าวหน้า แพทย์อินเดียรู้จักใช้ยาหลายขนาน ก่อนชาวยุโรป และยาบางชนิดยังคงใช้รักษาโรคมานปัจจุบัน

ศิลปกรรมที่ขึ้นชื่อในสมัยนี้ คือ การสร้างพระพุทธรูป ซึ่งทำได้ส่วนสัสดงงามมาก พระพุทธรูปสมัย คุปตะ ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่สวยงามมากที่สุดสมัยหนึ่งของอินเดีย

จิตรกรรมที่ขึ้นชื่อ คือ ภาพเขียนที่ถ้ำอชันตา (Ajanta) ซึ่งเป็นสังฆารามอยู่ทางภาคกลางของอินเดีย เป็นภาพวาดตามอุดมคติมีความงามอย่างลึกซึ้ง ภาพขึ้นเอก คือ ภาพธิดาพญามารและภาพพระโพธิสัตว์ ภาพธิดาพญามารให้ความรู้สึกสองอย่างที่ขัดแย้งกันอยู่ในตัว คือความปรารถนาและความมุ่งหมายไปยัง พระพุทธรองค์ และการหักห้ามด้วยความละอาย จิตรกรรมแบบเดียวกันนี้ที่ให้ความรู้สึกซาบซึ้งในความงาม อย่างแท้จริง ยังพบในที่อื่น ๆ ทางทิศตะวันตกและทิศใต้ของอินเดีย และที่ขึ้นชื่อมากคือ ที่เขาสิริกิริยะ (Sigiriya) ในเกาะลังกา

รัชสมัยของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 สิ้นสุดลงใน ค.ศ.413 หลังจากนั้นอาณาจักรของราชวงศ์คุปตะ ก็เริ่มแตกแยก ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5 พวกฮั่นได้เข้ามารุกรานทางแคว้นปัญจาบ ซึ่งตรงกับสมัยเดียวกับที่ออตโตลาเข้ารุกรานยุโรป พวกฮั่นได้ปกครองเฉพาะบริเวณตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ส่วน บริเวณตอนเหนือและลุ่มแม่น้ำคงคา เจ้าอินเดียได้แบ่งแยกกันปกครองเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย บางครั้งก็ ทำการรบพุ่งกัน (ธิตีมา พัทธ์โกวิท, 2518)

ยุคสมัยสุโขทัย

สมัยสุโขทัย เป็นยุคที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองที่สุด ดังนั้นจึงเป็นยุคทองของพุทธศิลป์ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า พระร่วง ตลอดจนชาวสุโขทัยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างเต็มเปี่ยม ได้สร้างสรรคศาสนามัตถุ ศาสนสถานอย่างมากมาย ทั้งวิหารเจดีย์คือ วัดอันเป็น ศาสนสถาน และพระพุทธรูปอันเป็นศาสนวัตถุ

อาณาจักรสุโขทัย มีวัดที่ใหญ่โตและสวยงามหลายสิบบวัด วัดที่สำคัญ เช่น วัดมหาธาตุ วัดตระพังเงิน วัดตระพังทอง วัดศรีสวาย วัดสระศรี วัดพระพายหลวง วัดศรีชุม วัดสรศักดิ์ วัดเชตุพน วัดช้างล้อม วัดตระพังทองกลาง วัดเขาพระบาทน้อย วัดเขาอินทร์ ฯลฯ ส่วนพระพุทธรูปนั้นในสมัยสุโขทัยได้สร้าง พระพุทธรูปจำนวนมากมาย่างน่าอัศจรรย์ ตั้งแต่พระพุทธรูปขนาดพระบูชา คือขนาดหน้าตักไม่กี่นิ้ว จนถึงพระพุทธรูปพระประธานในโบสถ์วิหารที่มีขนาดตั้งแต่เท่าคนจริง จนถึงขนาดใหญ่กว่าคนจริง 2 เท่า 3 เท่า 4 เท่า จนถึง 8 เท่า คือ ขนาดหน้าตักกว่า 3 วา หรือ 6 เมตร มีทั้งพระอิฐ พระปูน พระหล่อสัมฤทธิ์ พระนาก จนถึงพระทองคำ (ยกเว้นพระหินและพระไม้ที่ไม่พบในศิลปะสุโขทัย)

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้น ได้รับการยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีความงามที่สุดของไทย เหนือกว่าพระพุทธรูปสมัยใด ๆ ไม่ว่าจะสมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยล้านนา สมัยอุทอง สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ความจริงพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนอกจากจะเป็นพระพุทธรูปที่งามที่สุดของไทยแล้ว ยังน่าจะเป็นพระพุทธรูปที่งามที่สุดในโลก เพราะไม่ว่าพระพุทธรูปฝ่ายเถรวาทของ พม่า ลาว เขมร ศรีลังกา หรือพระพุทธรูปฝ่ายมหายานอย่าง จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ธิเบต เนปาล เวียดนาม ล้วนไม่มีความงามเท่าพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะพระพุทธรูปสุโขทัยองค์งามยอดเยี่ยมอย่างพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศากยมุนี พระนอน วัดบวรนิเวศวิหาร พระลีลา วัดเบญจมบพิตร มีความงามเป็นเลิศเหนือกว่าพระพุทธรูปของชาติใดทั้งสิ้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ได้โปรดฯ ให้เชิญพระพุทธรูปโบราณตามหัวเมืองฝ่ายเหนือ ตั้งแต่สุโขทัย ศรีสัชนาลัย พิษณุโลก ลพบุรี จนถึงอยุธยา ลงมากรุงเทพมหานคร เมื่อครั้งทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เป็นจำนวนทั้งสิ้น 1,248 องค์ มูลเหตุที่เชิญพระพุทธรูปลงมากรุงเทพฯ นั้น เนื่องจากเมื่อสิ้นกรุงศรีอยุธยาปรากฏว่าตามหัวเมืองมีพระพุทธรูปหล่อของโบราณทั้งตากแดดกรำฝนอยู่ตามวัดร้างมากกว่ามาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงโปรดฯ ให้เชิญพระพุทธรูปหล่อโบราณมาปฏิสังขรณ์ให้คืนดีแล้วรักษาไว้ที่วัดพระเชตุพน และพระราชทานไปประดิษฐานในพระอารามหลวงต่าง ๆ เช่น วัดมหาธาตุ วัดสระเกศ วัดสุวรรณาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม ฯลฯ

ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างที่สุด โปรดฯ การสร้างวัดหรือบูรณปฏิสังขรณ์วัดโบราณทั้งในกรุงเทพมหานครและตามหัวเมืองเป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้เชิญพระอัฐฐารสจากวัดวิหารทอง เมืองพิษณุโลก ลงมาสร้างพระวิหารประดิษฐานไว้ที่วัดสระเกศตามอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่โปรดฯ ให้เชิญ พระศรีศากยมุนีมาประดิษฐานในพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม และทรงตรัสแนะนำเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ที่สร้างวัด ให้หาพระพุทธรูปโบราณซึ่งตากแดดกรำฝนอยู่ในวัดร้างตามหัวเมืองมาบูรณปฏิสังขรณ์ทำเป็นพระประธานจนเกิดเป็นแฟชั่นหาพระพุทธรูป โบราณตามหัวเมืองมาเป็นพระประธาน พระพุทธรูปโบราณเกือบทั้งหมดล้วนเป็นพระพุทธรูปสุโขทัย ดังนั้นมีพระพุทธรูปสุโขทัยมาเป็นพระประธานพระอุโบสถ พระวิหาร พระอารามหลวง ในกรุงเทพมหานครนับสิบองค์ พระพุทธรูปสุโขทัยที่เชิญลงมานี้ล้วนเป็นพระพุทธรูปหล่อสัมฤทธิ์ (ยกเว้น วัดไตรมิตร) เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เป็นพระพุทธรูปองค์งาม และบางองค์ก็เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์

พระประธาน พระอุโบสถ พระวิหาร พระอารามหลวง ในกรุงเทพมหานครที่เป็นพระพุทธรูปสุโขทัย มีกว่า 30 องค์ แต่จะนำเสนอเพียง 28 องค์ เท่าจำนวนอดีตพระพุทธรเจ้า ทั้งนี้จะนำเสนอเรียงลำดับตั้งแต่พระพุทธรูปที่เชิญลงมาในรัชกาลที่ 1 โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบวรราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาท วังหน้า รัชกาลที่ 1 พระพุทธรูปที่เชิญลงมาในรัชกาลที่ 3 โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบวรราชาเจ้ามหาศกดิพลเสพย์ วังหน้ารัชกาลที่ 3

พระพุทธรูป ที่เชิญลงมาโดยเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ในรัชกาลที่ 3 และพระพุทธรูปที่เชิญลงมาโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นที่สุด

พระพุทธรูปสุโขทัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดฯ ให้เชิญลงมากรุงเทพมหานคร เป็นพระประธานในพระอุโบสถ พระวิหาร มี 5 องค์ คือ

1. พระพุทธมารวิชัย พระประธานในพระวิหาร ทิศตะวันออกมุขหน้า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. พระพุทธชินราช พระประธานในพระวิหาร ทิศใต้มุขหน้า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
3. พระพุทธชินสีห์ พระประธานในพระวิหาร ทิศตะวันตกมุขหน้า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
4. พระศาสดา พระประธานในพระอุโบสถ วัดสุวรรณาราม
5. พระศรีศากยมุนี พระประธานในพระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม

ลานโพธิ์ จะได้นำท่านผู้อ่านไปสักการบูชา (ในฐานะปุชฌีย์วัตถุ) ไปชื่นชมยินดี (ในฐานะศิลปะวัตถุ) และไปศึกษาประวัติความเป็นมา (ในฐานะโบราณวัตถุ) ตามลำดับ

พระพุทธรูปมารวิชัย อภัยปักษ์ อัครฤกษ์โพธิ์ภิรมย์ อภิสิมพุทธบพิตร พระประธานในพระวิหาร ทิศตะวันออกมุขหน้า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

พระพุทธรูปมารวิชัย (เป็นนามโดยเฉพาะของพระพุทธรูปองค์นี้ ไม่ใช่หมายถึง ปางพระพุทธรูปโดยทั่วไป) องค์นี้เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดฯ ให้เชิญมาจากเมืองสวรรคโลก มาบูรณะประดิษฐานแล้วประดิษฐานเป็นพระประธานในพระวิหารทิศตะวันออกมุขหน้า (พระวิหารทิศวัดพระเชตุพนกั้นห้องเป็นมุขหน้าและมุขหลัง) เมื่อครั้งทรงสถาปนาวัดพระเชตุพน พ.ศ. 2332

พระพุทธรูปมารวิชัย เป็นพระสุโขทัย ปางมารวิชัย หล่อด้วยนาก ขนาดหน้าตัก 3 ศอก 1 คืบ (1.75 เมตร) มีประวัติปรากฏในจารึกเรื่องทรงสร้าง วัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ 1 ว่า

... พระพุทธรูป วัดเขาอินทร์ เมืองสวรรคโลก หล่อด้วยนากหน้าตักสามศอกคืบหาพระกรรมได้ เชิญลงมาบูรณะประดิษฐานด้วยนากเสร็จ แล้วประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในพระวิหาร ทิศตะวันออกบรรจุมหาพระบรมธาตุ ถวายพระนามว่าพระเจ้าตรีเศียรในคองไม้พระมหาโพธิ์มีต้นพระมหาโพธิ์ด้วย และผนังนั้นเขียนเรื่องมารพะจล...(อักษรวิธีตามจารึกในศิลาจารึกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดฯ ให้จารึกและประดิษฐานไว้ในพระวิหารพระโลกนาถ วัดพระเชตุพน)

ประวัติพระพุทธรูปมารวิชัยที่ปรากฏในศิลาจารึกนี้ มีข้อมูลสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เดิมประดิษฐานอยู่ ณ วัดเขาอินทร์ เมืองสวรรคโลก
2. หล่อด้วยนาก
3. ขำรุดหาพระกรรมได้

ในประการที่ 1 เดิมประดิษฐานอยู่ ณ วัดเขาอินทร์ เมืองสวรรคโลก วัดเขาอินทร์เป็นวัดโบราณตั้งอยู่บนยอดเขาอินทร์ นอกกำแพงเมืองศรีสัชชนาลัยบนฝั่งแม่น้ำยมปากตะวันออก วัดเขาอินทร์เป็นวัดสำคัญ มีปรากฏในพงศาวดารเหนือกล่าวถึงที่กัลปนาของวัดเขาอินทร์ และตำแหน่งพระครูธรรมไตรโลก

วัดเขาอินทร์แล้ว วัดเขาอินทร์เป็นวัดร้างมาหลายร้อยปี ในปลายรัชกาลที่ 5 คือ เมื่อ พ.ศ. 2450 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสถานหัวเมืองสุโขทัย ได้เสด็จไปวัดเขาอินทร์ด้วย ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ทรงพรรณนาถึงวัดเขาอินทร์อย่างละเอียดถึง 2 หน้ากระดาษ โดยทรงขึ้นต้นว่า แต่วัดเขาอินทร์เป็นที่ควรไปดู.....และจบลงที่..... วัดนี้เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่ง สมควรจะรักษาไว้ต่อไป นับเป็นวัดที่ 2 รองวัดมหาธาตุได้ในสมัยปัจจุบัน วัดเขาอินทร์ ได้กลับฟื้นคืนชีพเป็นวัดที่มีพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งวัดร้างที่เหลือเป็นซากโบราณสถานได้กลับคืนเป็นวัดมีพระสงฆ์อยู่อาศัยจำพรรษาลักษณะนี้ยังมีอีกหลาย ๆ วัด โดยเฉพาะที่อยู่ชาน เช่น วัดใหญ่ชัยมงคล วัดมเหยงคณ์ วัดภูเขาทอง วัดเชิงท่า วัดธรรมิกราช วัดสมณโกฏฐาราม ฯลฯ

ส่วนเมืองสวรรคโลกนั้น เป็นเมืองสำคัญคู่ประวัติศาสตร์ชาติไทยมาตลอด เมืองสวรรคโลกเป็นเมืองเก่า เริ่มแรกชื่อ เมืองเชลียง ถึงยุคสุโขทัยรุ่งเรือง เมืองเชลียงเปลี่ยนชื่อเป็น เมืองศรีสัชชนาลัย เป็นเมืองราชธานีคู่แฝดกับเมืองสุโขทัย (ในปัจจุบันได้เป็นเมืองมรดกโลก คือ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย) สิ้นยุคสุโขทัย เมืองศรีสัชชนาลัยตกเป็นเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้เรียกเมืองศรีสัชชนาลัยว่า เมืองสวรรคโลก

ดังนั้น เมืองเชลียง เมืองศรีสัชชนาลัย เมืองสวรรคโลก คือ เมืองเดียวกัน ความจริงเมืองนี้ยังมีอีกชื่อหนึ่ง ทางล้านนาเรียกเมืองศรีสัชชนาลัยว่า เมืองเชียงมั่น

ในประการที่ 2 เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยนาก

พระพุทธรูป หล่อด้วยนากนั้น ต้องถือว่าเป็น พระพุทธรูปพิเศษ หล่อด้วยนากอันเป็นโลหะที่มีค่ารองก็แต่เพียงทองคำเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธรูปองค์นี้จึงคงจะเกินกำลังที่ราษฎรทั่วไปจะสร้าง จึงควรจะเป็นพระพุทธรูปที่กษัตริย์สร้าง แม้กระนั้นก็ยังเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กกว่าปกติ คือ มีหน้าตักเพียง 3 ศอก 1 คืบ ในขณะที่พระประธานสุโขทัย มักมีขนาดหน้าตักประมาณ 5 ศอก 6 ศอก และเนื่องจากพระพุทธรูปนี้ประดิษฐานอยู่ที่เมืองสวรรคโลก พระพุทธรูปวิชัยนี้จึงน่าจะสร้างโดยพระมหากษัตริย์ราชาลีไท เมื่อครั้งยังเป็นพระมหาอุปราช ครองเมืองศรีสัชชนาลัย (คือเมืองสวรรคโลก)

ในประการที่ 3 ขำรดหาพระกรมีได้

พระกร คือแขนในส่วนข้อศอกถึงข้อมือ (ถ้าเป็นพระพาหา คือแขนตั้งแต่ไหล่ถึงข้อศอก) ดังนั้น แขนของพระพุทธรูปวิชัยจึงขาดหายไปตั้งแต่ข้อศอกลงมา แต่ไม่ทราบว่าเป็นข้างซ้ายหรือข้างขวา หรือทั้ง 2 ข้าง แต่น่าจะเป็นเฉพาะแขนขวา เพราะเป็นส่วนที่หล่อรอยแยกออกจากลำตัว จึงมีโอกาสชำรุดหักหายได้ง่ายกว่า ดังนั้น จึงต้องซ่อมหล่อพระกรใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 และเนื่องจากเป็นพระนากก็หล่อพระกรใหม่ด้วยนากเช่นกัน ตรงนี้มีประเด็นว่า เมื่อพระกรขาดหายไป ผู้ที่ได้พระกรไปย่อมต้องรู้ว่าพระกรเป็นนากองค์พระก็ต้องหล่อด้วยนากอันมีค่าด้วย ทำไมจึงยังคงปล่อยทิ้งไม่นำไปเป็นประโยชน์เสีย พุดง่าย ๆ คือ องค์พระพุทธรูปอยู่รอดมาได้ยังไง และมีประเด็นที่อธิบายยากยิ่งกว่าคือ เมื่อหล่อซ่อมพระกรใหม่แล้ว ทำไมจึงทำพระหัตถ์มีนิ้วไม่เสมอกันอย่างพระสุโขทัย หมวดใหญ่อันเป็นพระสุโขทัยตอนต้น ซึ่งเมื่อพระสุโขทัย

ตอนปลาย คือ หมวดพระพุทธรูปชินราช ทำนิ้วพระหัตถ์เสมอกัน ก็โดนใจโดยทั่วกัน ตั้งแต่นั้นมาพระพุทธรูป
น้อยใหญ่ล้วนทำนิ้วพระหัตถ์เสมอกัน โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ ทำนิ้วพระหัตถ์เสมอกันทุก
องค์ แต่พระพุทธรูปมารวิชัยนี้พระกร ซึ่งรวมทั้งพระหัตถ์อันหล่อขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1 กลับทำนิ้วพระหัตถ์
ไม่เสมอกัน

เมื่อบูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปนี้แล้ว รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้เชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธาน
ในพระวิหารทิศตะวันออกมุขหน้า ทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โปรดฯ ให้ทำต้นพระมหาโพธิ์ประกอบ
องค์พระ และถวายพระนามว่า พระเจ้าตรัสในควงไม้พระมหาโพธิ์

ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายพระนามใหม่ และโปรดฯ ให้
จารึกในแผ่นศิลาประดับที่ฐานพระว่า พระพุทธรูปมารวิชัย อภัยปรีภักษ์ อัคพฤกษ์โพธิภิรมย์ อภิสมพุทธร-
บพิตรฯ (อักษรวิธีตามจารึกในรัชกาลที่ 4)

ดังนั้น พระพุทธรูป นี้จึงอาจเรียกได้ 2 ชื่อ

เรียกตามพระนามเดิมที่ รัชกาลที่ 1 ถวายคือ พระเจ้าตรัสในควงไม้พระมหาโพธิ์ เรียกตามพระนาม
ใหม่ที่รัชกาลที่ 4 ถวายคือ พระพุทธรูปมารวิชัย

แต่ควรเรียก พระพุทธรูปมารวิชัย เพราะเป็นพระนามที่จารึกปรากฏอยู่ที่ฐานองค์พระ

วัดพระเชตุพน ได้บูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ (เป็นเวลาถึง 16 ปี 7 เดือน) ในรัชกาลที่ 3 และโปรดฯ
ให้จารึกเรื่องควรปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เรียกโคลงบอกด้านการปฏิสังขรณ์ กล่าวถึงพระพุทธรูปมารวิชัย
ว่า

ประภูมิกานกเนื้อหมด	มุลทิน
เถกองวิหารปราจีน	ทิศด้าว
เดิมสถิตยวัดเขอาอิน	สวรรณคโลกย์
เชอญประเวศเวียงท้าว	ท่านไว้เปนเฉลอมฯ

ความสำคัญของพระพุทธรูปมารวิชัยนั้น ท่านเป็นพระประธานในพระวิหารทิศมุขหน้า ซึ่งอยู่หน้าสุด
ของวัดพระเชตุพน เปรียบประดุจแม่ทัพหน้า ดังนั้นย่อมต้องเป็นพระพุทธรูปที่พิเศษสุดยอด ความพิเศษ
สุดยอดของพระพุทธรูปมารวิชัย คือเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยนาก ซึ่งรองจากหล่อด้วยทองคำเท่านั้น ทั้งนี้
พระพุทธรูปโบราณในวัดพระเชตุพน 872 องค์ มีพระพุทธรูปมารวิชัยเพียงองค์เดียวที่เป็นพระนาก และความ
พิเศษสุดยอดประการหนึ่งคือ พระวิหารทิศตะวันออกมุขหน้านี้ มีจิตรกรรมฝาผนังภาพมารผจญที่เขียนใน
รัชกาลที่ 1 เป็นภาพมารผจญที่ถือว่างามวิเศษล้ำเลิศที่สุด แต่น่าเสียดายที่จิตรกรรมฝาผนังนี้ถูกลบไปจน
หมดสิ้นแล้ว ด้วยการปล่อยปละละเลยด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์

อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตเป็นพิเศษประการหนึ่งว่า ในบรรดาพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่เชิญมาเป็น
พระประธานในพระอุโบสถ พระวิหารสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังที่ลานโพธิ์ จะนำเสนอรวม 28 องค์นั้น
พระพุทธรูปมารวิชัยคู่จะเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่มีพุทธศิลป์สุโขทัยน้อยที่สุด กล่าวคือ พระพักตร์ไม่สู้

เป็นรูปไข่ หรือผลมะตูมอย่างพระสุโขทัยมาตรฐาน เม็ดพระศกก็เล็กกว่าพระสุโขทัยทั่วไป แต่สังขมาฏิกลับใหญ่ปกติ แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธมารวิชัยเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยอย่างแน่นอน เพราะมีประวัติและจารึกเป็นหลักฐานอย่างชัดเจนที่สุด (อภิวัฒน์ ไควินทรานนท์, 2556, ฉบับที่ 1113)

ยุคอยุธยา

ศิลปะสมัยอยุธยา ในยุคนี้มีการรับเอาศิลปะสมัยอู่ทองมาเป็นแม่แบบผสมผสานกับศิลปะสมัยสุโขทัย จึงกลายเป็นศิลปะสกุลช่างอยุธยา-อู่ทอง ซึ่งก็คือ ศิลปะสมัยอยุธยายุคต้น เพราะเป็นการนำเอาศิลปะที่ทรงอำนาจของอู่ทองที่แผ่ไ้ด้วยความอ่อนหวานของสุโขทัย และความอุดมสมบูรณ์ของเชียงแสน แต่เนื่องจากอิทธิพลของศิลปะอู่ทองยังคงมีอยู่มาก พระพุทธรูปจึงแสดงออกทางพระพักตร์ (ใบหน้า) ซึ่งก็คือการแสดงถึงพลังอำนาจออกมาชัดเจนโดยมีความอ่อนโยนแผ่ไ้คือการแย้มพระสรวล (ยิ้ม) ส่วนพระวรกาย (ร่างกาย) ค่อนข้างลำสันอันเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ซึ่งมีรายละเอียดของพระพุทธรูปลักษณะโดยสรุปดังนี้

1. พระพักตร์ เป็นรูปสี่เหลี่ยม ริมพระโอษฐ์ (ริมฝีปาก) ค่อนข้างกว้าง และแบะออกแบบศิลปะลพบุรี
2. พระขนง (คิ้ว) โกงและจดกันเป็นรูปปีกกา
3. พระเนตร (ดวงตา) เหลือบต่ำลักษณะยาวรี และเปลือกพระเนตร (เปลือกตา) หนา
4. ไรพระศก (ไรผม) เป็นเม็ดเล็กปลายเป็นเกลียวแหลมในลักษณะของหอยเจดีย์
5. พระนาสิก (จมูก) ใหญ่
6. ขอบพระกรรณ (ขอบหู) ส่วนบนจะโค้งมนคล้ายกับใบหุมนุชย์ ตั้งพระกรรณ (ตั้งหู) ยาวเป็นปลายแหลมจดถึงพระพาหา (หัวไหล่)
7. กรอบพระพักตร์ มีทั้งแถบใหญ่และเส้นขนาดเล็กเป็นเส้นขนานกัน 2 เส้นหรือ 2 ชั้น
8. ครองจีวรห่มเฉียงบ่า มีสายรัดประคดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ชายสังขมาฏิด้านหน้ายาวจดพระนาภี (หน้าท้อง) ปลายสังขมาฏิตัดตรง

9. ส่วนมากเป็นปางสมาธิราบ ปางมารวิชัยก็มีแต่น้อยมากจึงสรุปได้ว่า ศิลปะสมัยอยุธยายุคต้น ซึ่งก็คือ ศิลปะอยุธยาสกุลช่างอยุธยา-อู่ทองระยะแรก ที่ยังมีอิทธิพลของศิลปะอู่ทอง เนื่องจากยังไม่มี การคลายตัวลง นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยและศิลปะเชียงแสนเข้ามาผสมผสานเพียงเล็กน้อย

ศิลปะอยุธยายุคต้นสกุลช่าง อยุธยา-อู่ทองระยะปลาย มีอายุอยู่ในราว พ.ศ. 1952-1991 ตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระนครินทราราช (สมเด็จพระเจ้านครินทร์) ถึงรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (สมเด็จพระเจ้าสามพระยา) จึงเป็นศิลปะอยุธยายุคต้นสกุลช่างอยุธยา-อู่ทองระยะปลาย เนื่องจากอิทธิพลของศิลปะอู่ทองคลายตัวลง ศิลปะสุโขทัยจึงเข้ามาผสมผสานมากขึ้น ส่วนเหตุที่ศิลปะสุโขทัยเข้ามาผสมผสานแทนที่ศิลปะอู่ทอง ก็มีใ้เรื่องแปลกใหม่แต่ประการใดเพราะเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์บ่งบอกได้

เป็นอย่างดีในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยา และกรุงสุโขทัย คือระยะนั้นนอกจากกรุงศรีอยุธยา จะมีอำนาจเหนือกรุงสุโขทัยแล้วความสัมพันธ์ทางด้านเครือญาติซึ่งก็คือการอภิเษกสมรสระหว่าง พระมหากษัตริย์อยุธยา กับพระราชเทวี พระมเหสีที่มีเชื้อสายของกษัตริย์สุโขทัย มีมาทุกสมัยนับตั้งแต่ รัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) ทรงมีพระมเหสีเป็นเจ้าหญิงแห่งราชวงศ์สุโขทัย (ราชวงศ์พระร่วง) คือทรงเป็นพระชนิษฐา (น้องสาว) ของพระมหาธรรมราชาลิไท และในรัชสมัยของสมเด็จพระนครินทรราชาธิราช (สมเด็จพระเจ้านครอินทร์) ก็ทรงมีพระมเหสีเป็นเจ้าหญิงราชวงศ์สุโขทัย และทรงมี พระโอรส 3 พระองค์คือ เจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยา และเจ้าสามพระยา ที่ถือเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรม ตั้งนั้นเมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 4 (พระบรมपाल) เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. 1981 สมเด็จพระบรมราชาธิราช- ที่ 2 (สมเด็จพระเจ้าสามพระยา) จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระโอรสสมเด็จพระรามศวร (ต่อมา คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) เสด็จฯ ไปปกครองเมืองพิษณุโลกเป็นการผนวกเอากรุงสุโขทัยขึ้นตรงต่อ กรุงศรีอยุธยาโดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการสิ้นสุดความเป็นอาณาจักรสุโขทัยตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ที่กล่าวมาก็คือความเป็นมาของการนำอิทธิพลศิลปะสุโขทัยเข้ามาผสมผสานในศิลปะอยุธยาแทนที่ ศิลปะอุทงที่เริ่มคลายตัวลงแล้วก่อกำเนิดเกิดเป็นศิลปะอยุธยายุคต้นสกุลช่างอยุธยา-อุทงระยะปลาย ที่สามารถจำแนกออกเป็น 2 สายสกุลช่าง คือ สกุลช่างสุโขทัย และสกุลช่างอยุธยาอีกทอดหนึ่ง โดยศิลปะ สกุลช่างสุโขทัยนั้นเป็นผลให้ศิลปะอยุธยายุคต้นมีพระพุทธรูปลักษณะคล้ายพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยยุคปลาย คือพระพักตร์เป็นวงรีคล้ายรูปไข่ที่เรียกว่า พระพุทธรูปหน้านาง เพราะมีพระรัศมีเป็นเปลวเพลิงทรงสูงพลิ้ว อ่อนไหว และมีเพียงครึ่งซีกไรพระศกเป็นแบบเม็ดไข่ปลาผ่าซีกและหนามขนุน พระเกตุมาลาเป็นต่อมเดี่ยว กว่าสกุลช่างอยุธยา กรอบพระพักตร์เป็นแถบใหญ่ พระขนงโค้งจกดกันแบบสุโขทัย พระเนตรยาวเรียวคล้าย ตาหงส์แบบสุโขทัย พระโอษฐ์เรียวเล็ก พระนาสิกโค้งไม่องุ้ม ห่มจีวรเฉียงบ่า ประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัย

สถาปัตยกรรม แบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ

ศิลปะอยุธยาตอนต้น สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. 1893 จนถึงสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน พ.ศ.2031 ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบศิลปะลพบุรี หรือ ศิลปะเขมร กับศิลปะอุทงนิยมสร้างปราสาทเป็นประธานของวัด โดยมีลักษณะปราสาทเลียนแบบเขมร แต่สูงชะลูดกว่า เช่น ปราสาทประธานวัดพุทไธสวรรย์ ปราสาทประธานวัดมหาธาตุ

ศิลปะอยุธยาตอนกลาง สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกใน พ.ศ. 2006 จนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองใน พ.ศ. 2172 สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะ สุโขทัยนิยมเจดีย์ทรงลังกาแบบสุโขทัยแทนปราสาทแบบเขมร เช่น พระมหาสถูปสามองค์วัดพระศรีสรร- เพชญ์ พระเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ศิลปะอยุธยาตอนปลาย สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2172 จนถึงสมัยอยุธยาใน พ.ศ. 2310 เป็นช่วงเวลาที่ศิลปะเขมรเข้ามามีอิทธิพลอีกครั้ง เช่น ปรากฏประธานวัดไชยวัฒนารามปราสาทพระนครหลวง นอกจากนี้ยังนิยมสร้างพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมอยุธยา

สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301) เป็นช่วงการบูรณปฏิสังขรณ์ และนิยมสร้างพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง เช่น การบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์วัดภูเขาทอง

สถาปัตยกรรมแบบอื่น ๆ คือ โบสถ์ วิหารสมัยอยุธยาตอนต้นนิยมทำขนาดใหญ่มากเป็นโถงสี่เหลี่ยม ก่อด้วยอิฐผนังอาคารเจาะเป็นช่องแคบ ๆ เรียกว่า ลูกฟัก เพื่อระบายลมและมีแสงส่องผ่าน ยังไม่มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังพอลงถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง อาคารมีขนาดเล็กลง ก่อผนังทับ

อาคารสมัยอยุธยาตอนปลายฐานอาคารนิยมทำเป็นรูปโค้งคล้ายท้องเรือ มีการเจาะหน้าต่างที่ผนัง ตกแต่งซุ้มประตูหน้าต่างประณีต ใช้กระเบื้องเคลือบมุงหลังคา มีการนำเอาศิลปะการก่อสร้างอาคารของยุโรปเข้ามาผสมเกิดการสร้างอาคาร 2 ชั้น โบสถ์ วิหาร เช่น ตำหนักพระพุทธรูปมหาอาจารย์ วิหารวัดตึก วิหารวัดเจ้าย่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระราชวังและพระตำหนักต่าง ๆ ของอยุธยา ถูกทำลายไปมากจนยากที่จะหารูปแบบที่แท้จริงได้ มีเพียงรากฐานเท่านั้นที่พอมองเค้าโครงให้เห็นอยู่บ้าง เป็นพระที่นั่งอยู่นอกกรุงศรีอยุธยา เช่น พระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี ตำหนักพระนครหลวงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตำหนักธารเกษม จังหวัดสระบุรี

สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกครองบ้านเมือง มีป้อมปราการและกำแพงเมือง ต่อมาเมื่อเมืองพัฒนาขึ้นภายหลังมีการติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตก

นอกจากนี้ยังมีสถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัยของประชาชน เรียกว่า เรือนไทย นิยมสร้างเป็นเรือนชั้นเดียว ยกพื้นสูงใต้ถุนโปร่งมี 2 ลักษณะ คือ เรือนเครื่องผูกปลูกด้วยไม้ไผ่ ใช้เสี้ยนหวายและตอกเป็นเครื่องผูกมัด เป็นที่อยู่ของชาวบ้านทั่วไป และเรือนเครื่องสับ ปลูกด้วยไม้อาศัยวิธีเข้าปากไม้โดยบากเป็นร่องในต้นไม้แต่ละตัว แล้วนำมาสับประกบกัน เป็นที่อยู่ของผู้มีฐานะดี

ประติมากรรม

ส่วนมากสร้างเนื่องในพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปหล่อด้วยสำริด อาจทำด้วยวัสดุอื่น เช่น สกัตจากศิลา ทำด้วยไม้ ปูนปั้น ดินเผาและทองคำ พระประธานในโบสถ์วิหารเป็นพระปูนปั้นหรือสำริดขนาดใหญ่โตคับโบสถ์ สมัยอยุธยาตอนปลายนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมาก

นอกจากนี้ยังมีการสร้างพระพิมพ์ทำเป็นพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ บนแผ่นเดียวกันเรียกว่า พระแผงหรือพระกำแพงห้าร้อย มักนิยมทำพระพิมพ์เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับอยู่ภายในเรือนแก้ว

ยุครัตนโกสินทร์

ศาสนสถานและศาสนวัตถุสิ่งสำคัญที่น่าสนใจในวัดพระเชตุพนฯ นั้น มีมากมายนับตั้งแต่พระอุโบสถ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระประธานนามว่า “พระพุทธรูปเทวปฏิมากร” อันหมายถึง เทวดามาสร้างไว้ เนื่องด้วยเป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะงดงามเป็นอย่างยิ่งสมกับชื่อ ที่ได้ฐานชุกชีพระแทนประดิษฐานพระพุทธรูปเทวปฏิมากร พระประธานในพระอุโบสถ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ก่อไว้ 3 ชั้นนั้น ในชั้นที่ 1 ได้บรรจุพระบรมอัฐิ (บางส่วน) และพระบรมราชสรีรางคารของบูรพกษัตริย์รัชกาลที่ 1 ไว้ด้วย

“พระพุทธรูปเทวปฏิมากร” พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปโบราณ ปางสมาธิ หน้าตักกว้าง 5 ศอกคืบ 4 นิ้ว มีหลักฐานปรากฏใน ‘จารึกวัดโพธิ์’ ไว้ว่า เดิมพระพุทธรูปเทวปฏิมากรประดิษฐานอยู่ ณ วัดศาลาสีหน้า (วัดคูหาสวรรค์) เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างวัดโพธาราม ให้เป็นวัดใหญ่สำหรับพระนคร และได้ทรงขนานนามใหม่ว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระองค์ได้ทรงเลือกหาพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงามสมควรเป็นพระประธานในพระอุโบสถของวัด จึงได้พบและเลือกพระพุทธรูปองค์นี้จากวัดศาลาสีหน้า (วัดคูหาสวรรค์) ดังกล่าว ครั้งนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปเทวปฏิมากร”

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอุโบสถเก่า ซึ่งสร้างไว้ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ลงทั้งสิ้น แล้วทรงสร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ให้ใหญ่โตกว่าเก่า ส่วนฐานพระพุทธรูปเทวปฏิมากรนั้นรื้อของเก่าทำขึ้นใหม่ขยายเป็น 3 ชั้น พระสาวกเดิมมี 2 องค์ ทรงสร้างขึ้นใหม่อีก 8 องค์ รวมเป็นพระสาวก 10 องค์ ดังที่ปรากฏอยู่จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริถึงพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ซึ่งพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลนั้นได้รับพระราชทานไปกระทำสักการบูชา เมื่อเจ้านายพระองค์นั้น ๆ สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ไม่มีใครพิทักษ์รักษาได้เชิญมาเป็นของหลวง มีอยู่ควรจะประดิษฐานไว้ให้มหาชนได้กระทำสักการบูชาโดยสะดวก จึงโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุพระบรมอัฐิในกล่องศิลา แล้วเชิญมาบรรจุไว้ในพระพุทธรูปอาสน์ของพระพุทธรูปเทวปฏิมากร และยังมีคำที่เล่าสืบกันมาว่าถึงพระอุณาโลมพระพุทธรูปเทวปฏิมากรนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดให้สร้างถวายในครั้งนั้นด้วย

อนึ่ง พระพุทธรูปเทวปฏิมากรพระองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเคารพนับถือว่าเป็นเจดีย์สถานสำคัญแห่งหนึ่งมาช้านานแล้ว

เพราะปรากฏในจดหมายเหตุว่า เมื่อได้ทรงรับพระบรมราชาภิเษกเสร็จแล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนินเสียบพระนครโดยสถลมารค เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน 6 แรม 5 ค่ำ ปีกุน พุทธศักราช 2379

ครั้งนั้น จึงได้เสด็จประทับพระอุโบสถทรงกระทำสักการบูชาพระพุทธรูปเทวปฏิมากรเป็นปฐม เรื่องนี้เลยเป็นพระราชประเพณีตั้งแต่นั้นสืบมา

คือเมื่อเสด็จพระราชดำเนินเสียบพระนครโดยสถลมารคนั้น ย่อมเสด็จประทับ ณ พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงกระทำสักการบูชาพระพุทธรูปเทวปฏิมากรสืบมาทุกรัชกาล

ในส่วนพระอุโบสถก็มีหลายสิ่งหลายอย่างที่น่าสนใจ แต่ที่แปลกและเด่นเป็นพิเศษคือ ลักษณะพระระเบียงคด (พระวิหารคด) ที่สร้างล้อมพระอุโบสถถึง 2 ชั้นด้วยกัน แล้วเชื่อมต่อกับพระวิหารทิศทั้ง 4 ทิศ นอกจากนี้รอบ ๆ ซุ้มประตูกำแพงแก้ว ยังมี સાងแปลง ซึ่งมีลักษณะคล้ายตุ๊กตาจีนและมีรูปร่างแปลกกว่าสัตว์ชนิดอื่น คอยเฝ้าอยู่ที่ซุ้มประตูกำแพงแก้วทุกด้าน อีกทั้งบรรดาพระพุทธรูปเก่าแก่ที่พระระเบียงคดรอบพระอุโบสถ ล้วนมีความงดงามที่น่าทึ่งเช่นกัน จะพบว่าภายใต้พระพุทธรูปปูนปั้นเหล่านั้น มีพระพุทธรูปโบราณหลายยุคทั้งสมัยอู่ทอง สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา ฯลฯ บรรจุก่ออยู่ใน ซึ่งตามประวัติการบูรณปฏิสังขรณ์วัด กล่าวว่า รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระพุทธรูปเก่าแก่จากหัวเมืองต่าง ๆ นับได้จำนวนพันองค์ มาไว้รวมกันที่วัดโพธิ์แห่งนี้ แต่เพราะต้องการให้มองเห็นพระพุทธรูปเหล่านั้นเป็นลักษณะเดียวกันหมดเพื่อความสวยงาม จึงเอาปูนมาพอกทับไว้ให้ได้ขนาดต่อมาปูนที่พอกไว้เริ่มทรุดโทรม จึงได้มีการปฏิสังขรณ์ใหม่อีกครั้ง เมื่อกระเทาะปูนเก่าออกจึงพบพระหล่อสัมฤทธิ์ฝีมือช่างโบราณงดงามอย่างยากจะหาคู่ได้ ไม่เพียงพระพุทธรูปที่พระระเบียงคดเท่านั้น พระพุทธรูปภายในพระวิหารทิศทั้ง 4 ทิศก็ล้วนเก่าแก่และงดงาม เป็นพระพุทธรูปที่มีคุณค่าทั้งในทางฝีมือและวัตถุที่นำมาสร้าง ซึ่งบางองค์งดงามประหลาดกว่าพระพุทธรูปในวัดอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังมีพระวิหารอีกหลายแห่งที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญไว้ทั้งสิ้น ที่สำคัญคือ พระวิหารพระพุทธรูปไสยาส หรือพระวิหารพระนอน

ภายในประดิษฐาน “พระพุทธรูปไสยาส” หรือ “พระนอน” ขนาดองค์ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ และใหญ่เป็นอันดับสามของประเทศไทย ซึ่งเป็นพระพุทธรูปไสยาสที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น โดยสร้างองค์พระขึ้นก่อนแล้วจึงสร้างพระวิหารครอบในภายหลัง

“พระพุทธรูปไสยาส” หรือ “พระนอน” วัดโพธิ์ ได้รับการยกย่องว่าเป็น พระพุทธรูปไสยาสที่มีพุทธลักษณะงดงามเป็นอันดับต้น ๆ แห่งสยามประเทศ

มีขนาดความยาวถึง 46 เมตรด้วยกัน ดำเนินการสร้างโดยช่างสิบหมู่หลวง และมีหลวงพระองค์เจ้าลดาวัลย์ (กรมหมื่นภูมินทรภักดี) เป็นผู้กำกับดูแลการก่อสร้าง เชื่อกันว่าเป็นปางโปรดอสุรินทรามา เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองเหลืองอร่ามทั้งองค์ ในขณะที่พระพักตร์อิมเอบ ดูขริมขลิ้งงดงามสมส่วน เปี่ยมไปด้วยพลังแห่งศรัทธายิ่งนัก

ลักษณะพระพุทธรูปไสยาสโดยทั่ว ๆ ไป มีลักษณะบรรทมตะแคงขวา พระบาทขวาเลื่อมพระบาทซ้าย แต่พระพุทธรูปไสยาสวัดโพธิ์นั้นมีความแตกต่างออกไปซึ่งเป็นเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะ คือ พระบาททั้งซ้ายและขวานั้นซ้อนเสมอกัน อาจเป็นความตั้งใจของช่างสิบหมู่หลวงผู้สร้างที่ตั้งใจจะแสดงลวดลายลักษณะเป็นภาพมงคล 108 ประการ บนฝ่าพื้นพระบาททั้งสองก็เป็นได้ ที่น่าทึ่งคือ ลายจำหลักมุกภาพมงคล 108 ประการ ที่งดงามโดดเด่นอย่างยิ่งบนฝ่าพื้นพระบาททั้งสองข้าง ซึ่งเป็นลายศิลปะไทยกับจีนผสมผสานกันกลมกลืนลงตัวอย่างประณีตศิลป์ หากพิจารณาแล้ว ภาพมงคล 108 ประการ และลวดลายภูเขาต่าง ๆ ในป่าหิมพานต์ เป็นคติแบบไทยที่รับมาจากชมพูทวีป ส่วน ภาพนก หงส์ ภูเขา เมฆ ฯลฯ รวมทั้งแนวคิดเรื่องฮวงจุ้ยเป็นคติแบบจีน

อนึ่ง การประดับลวดลายจำหลักมุกภาพมงคล 108 ประการไว้ที่ฝาพระบาทนั้น เป็นไปตามคติอินเดียโบราณที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือฝาพระบาทมีลายมงคล 108 ประการ ได้แก่ ปราสาท หอยสังข์ ช้าง แก้ว นก หงส์ ภูเขา เมฆ ฯลฯ ตรงกลางเป็นรูปกัจจกรตามตำรามหาปฐิสลักขณะ แสดงถึงพระบุญญาบารมีอันแรงกล้า ซึ่งหากเป็นพระพุทธรูปปางอื่น ๆ จะมองไม่เห็น ยกเว้นพระพุทธรูปปางไสยาสน์ ทำให้ช่างผู้สร้างบรรจงประดับลวดลายอันวิจิตรไว้อย่างเต็มที่

ประติมากรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์

เริ่มตั้งแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. 2325 จนถึงปัจจุบัน นับเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นไปอย่างรวดเร็วฉับพลันมากกว่ายุคสมัยในอดีตที่ผ่านมา เนื่องจากอิทธิพลของความเจริญทางเทคโนโลยี อารยธรรมตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาในประเทศอย่างรวดเร็ว และมากมาย การติดต่อกับนานาประเทศทั่วโลกเป็นไปอย่างกว้างขวาง มีการสื่อสารที่ฉับพลัน ล้วนมีส่วนอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย และการสร้างงานประติมากรรม กล่าวโดยสรุป ประติมากรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์แบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ คือ ประติมากรรมแบบดั้งเดิม ประติมากรรมระยะปรับตัว และประติมากรรมร่วมสมัย

ประติมากรรมแบบดั้งเดิม

อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 การสร้างประติมากรรม ดำเนินรอยตามแบบประเพณีนิยมที่ทำกันมาแต่อดีตของไทย

สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นยุคที่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างบ้านเมืองใหม่ จึงมีการสร้างพระพุทธรูปน้อยมาก พระประธานที่สร้างในสมัยนี้ที่สำคัญคือ พระประธานที่พระอุโบสถ และพระวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ฝีมือพระยาเทวราชสรุรงค์ เป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ จนคูเก็บค้ำอาคาร มีฐานชุกชีเตี้ย เป็นผลในการแสดงอำนาจราชศักดิ์ พระพุทธรูปส่วนใหญ่เคลื่อนย้ายมาจากสุโขทัย และจังหวัดทางภาคกลาง ที่องค์พระพุทธรูปเหล่านี้ถูกทอดทิ้งอยู่ตามโบราณสถานที่ยังหักพัง ต้องกรำแดดกรำฝน นำมาบูรณะใหม่กว่า 1,200 องค์ และส่งไปเป็นประธานตามวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ที่เหลือนำมาประดิษฐานไว้ ณ ระเบียบวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามพันกว่าองค์ ทั้งชั้นนอก และชั้นในประติมากรรมอื่น ๆ ที่สำคัญคือ หัวนาค และเศียรนาคจำแลง และยักษ์ทวารสารีรปิดทอง ประจำประตูทางเข้าพระมณฑป หอพระไตรปิฎกหลังปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ฝีมือครูดำช่างปั้นเอกสมัยรัชกาลที่ 1

สมัยรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะศิลปสถาน และงานศิลปะอื่น ๆ โดยเฉพาะด้านประติมากรรมเป็นพิเศษ เช่น ทรงปั้นหุ่นพระยารักใหญ่รักน้อย และรูปพระลักษณะพระราม ซึ่งเป็นหุ่นหลวงที่สวยงามมาก ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทรงปั้นหุ่นพระพักตร์พระพุทธประธาน 2 องค์ คือ พระพุทธจุฬารักษ์ พระประธานพระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม และ

พระพุทธธรรมิศจรราชโลกธาตุดิลก พระประธานพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม งานชิ้นที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งคือ ทรงร่วมสลักบานประตูพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม รูปพรรณพุกษาซ้อน 3 ชั้น มีภาพสัตว์ประหลาดและกระต่ายประกอบ

สมัยรัชกาลที่ 3 ในรัชกาลนี้มีการสร้างหล่อพระประธานขนาดใหญ่ตามวัดที่สร้างใหม่ เช่น “พระพุทธตรีโลกเชษฐ์” พระประธานพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม และ “พระพุทธเสถียรธมฺมณี” พระประธานในศาลาการเปรียญวัดสุทัศนเทพวราราม “พระเสถียรธมฺมณี” พระประธานพระอุโบสถวัดราชนันทดา และ “พระพุทธมหาโลกาภินันทปฏิมา” พระประธานพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ นอกจากนี้ยังทรงสร้างพระพุทธไสยาสน์ยาว 90 ศอกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องกษัตริยาธิราชเจ้า 2 องค์ เพื่อเป็นราชอนุสรณ์แด่พระอัยกา และพระราชบิดาของพระองค์ ซึ่งเป็นพระหล่อสัมฤทธิ์หุ้มทองคำ ประดับด้วยอัญมณีมีค่า ถวายพระนามว่า “พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” และ “พระพุทธเลิศหล้านภาลัย” ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การสร้างพระพุทธรูปยืนทรงเครื่องปางห้ามญาติขนาดใหญ่นี้ นิยมสร้างไว้เป็นจำนวนมาก ถือเป็นพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประติมากรรมระยะปรับตัว

สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 เป็นยุคสมัยของการปรับตัว เปิดประเทศ ยอมรับอิทธิพลตะวันตก ยอมรับความคิดใหม่มาเปลี่ยนแปลงสังคม ระเบียบประเพณี เพื่อประคองให้ประเทศรอดพ้นจากภัยสงครามหรือจากลัทธิล่าอาณานิคมตะวันตก ซึ่งหลายประเทศในซีกโลกเอเชียยุคนั้นประสบอยู่ การสร้างงานศิลปกรรมทุกสาขา รวมทั้งประติมากรรมก็ถูกกระแสการเมืองนี้ด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริปั้นรูปเหมือนแบบตะวันตกขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงเทพรจนา (พลับ) ซึ่งต่อมาเป็นพระยาจินดารังสรรค์ปั้นถวาย โดยปั้นจากพระองค์จริง และเลียนแบบรูปปั้นของพระองค์ที่ฝรั่งปั้นจากรูปพระฉายที่ส่งมาถวาย แต่ไม่เหมือนเมื่อทอดพระเนตรเห็นพระรูปที่หลวงเทพรจนาปั้นขึ้นใหม่ก็ทรงโปรด ต่อมานำพระรูปองค์นี้ประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งเวชยันต์วิเชียรปราสาทในพระนครคีรีที่เพชรบุรี ปัจจุบันมีการหล่อไว้หลายองค์ ประดิษฐานที่พระตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ และหอพระจอม วัดราชประดิษฐ์ กรุงเทพฯ จากพระรูปองค์นี้ นับเป็นการเปลี่ยนศักราชประติมากรรมไทยที่เดิมปั้นรูปราชานุสรณ์ โดยใช้การสร้างพระพุทธรูปหรือเทวรูปแทน มาสู่การปั้นรูปราชานุสรณ์เหมือนรูปคนจริงขึ้น และจากจุดนี้เอง ส่งผลให้มีการปรับตัวทางประติมากรรมไปสู่ประติมากรรมสมัยใหม่ การปั้นหล่อพระพุทธรูปในยุคนี้ไม่ใหญ่โตเท่าสมัยรัชกาลที่ 3 มีพุทธลักษณะที่เป็นแบบฉบับของตนเอง มีลักษณะโดยส่วนรวมใกล้เคียงความเป็นมนุษย์ มีการปั้นจิ๋วเป็นริ้วบนพระเศียร ไม่มีต่อมพระเมาลี พระพุทธรูปที่สำคัญเหล่านี้คือ พระสัมพุทธพรรณี พระนิรันตราย และพระพุทธสิหิงคปฏิมา พระประธาน ในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ ในรัชสมัยนี้มีการสร้างพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติเช่นกัน แต่จิ๋วพระสมัยนี้เป็นริ้วใกล้เคียงธรรมชาติมากขึ้น ประติมากรรมที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งคือ “พระสยามเทวาธิราช” เป็นเทวรูปขนาดเล็กหล่อด้วยทองคำทั้งองค์ สูง 8 นิ้วฟุต ลักษณะงดงาม

มาก เป็นผีพระหัตถ์ของพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ

สมัยรัชกาลที่ 5 ระยะต้นรัชกาล อายุกรุงรัตนโกสินทร์จะครบ 100 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำนุบำรุงศิลปะแบบดั้งเดิมอย่างมาก มีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ ปราสาทราชมณเฑียร โดยเฉพาะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เกิดงานประติมากรรมตกแต่งที่สวยงาม ในศาสนสถานแห่งนี้มากที่สุด งานประติมากรรมส่วนใหญ่เป็นผีพระหัตถ์ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการทั้งสิ้น เช่น รูปสัตว์หิมพานต์ 7 คู่ บนชานชาลาไฟที่ รอบปราสาทพระเทพบิดร รูปพระบรมราชานุสาวรีย์ประจำรัชกาลที่ 1, 2 และ 3 เป็นรูปบุษบกประดิษฐานพระราชลัญจกรบนพานแว่นฟ้า พร้อมช้างเผือกและฉัตรตรงมุมด้านตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทพระเทพบิดร ปั้นหล่อพระบรมรูป 3 รัชกาลคือ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 รวมทั้งปั้นแก้ไขรัชกาลที่ 4 ที่พระยาจินดารังสรรค์ปั้นไว้ พระบรมรูปทั้ง 4 รัชกาล ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในปราสาทพระเทพบิดร เป็นรูปเหมือนที่แปลกไปจากภาพเหมือนโดยทั่วไป เพราะเป็นศิลปะระยะปรับตัว เป็นการผสมระหว่างความต้องการที่จะให้รูปปั้นเหมือนรัชกาลนั้น ๆ กับการสร้างรูปให้มีความงามแบบพระหรือเทวรูปที่ต้องการความเกลี้ยงเกลากลมกลึงของรูปทรง เป็นคุณค่าความงาม รูปเหมือนจึงแสดงความเหมือนบุคคลออกมาพร้อมกับให้อารมณ์ความรู้สึกแบบไทยด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่เหมือนกัน ที่สำคัญคือ พระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส พระประธานวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางปะอิน ออยุธยา ผีพระหัตถ์พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ นอกจากนี้ ยังมีการปั้นหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ซึ่งมีอยู่ครั้งเดียวในรัชกาลนี้ สร้างในระหว่าง พ.ศ. 2442-2444 ในคราวนั้นโกลาหลมาก เนื่องจากไม่มีการปั้นพระขนาดใหญ่มานาน แต่ก็สำเร็จลงด้วยดี พระพุทธรูปองค์นี้คือ พระพุทธชินราชจำลองปั้นหล่อขึ้นเพื่อนำมาประดิษฐานเป็นพระประธานวัดเบญจมบพิตร ต้องลงไปปั้นหล่อที่พิษณุโลก ผู้ปั้นหล่อจำลองคือ หลวงประสิทธิปฏิมา

ประติมากรรมร่วมสมัย อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงรัชกาลปัจจุบัน เป็นศิลปะที่มีผลสืบเนื่องมาจากความเจริญแบบตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาในประเทศไทย ทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ในการสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อสาธารณะประโยชน์นอกเหนือจากการสร้างเพื่อศาสนาอย่างเดียว สมัยรัชกาลที่ 6 ศิลปะตะวันตกเข้ามาสู่ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย และกำลังฝังรากลึกลงไปในสังคม และวัฒนธรรมไทย การตกแต่งวังเจ้านาย อาคารราชการ อาคารพาณิชย์ สวนสาธารณะ และอาคารบ้านเรือนของคนสามัญ เริ่มตกแต่งงานจิตรกรรม และงานประติมากรรมภาพเหมือนมากขึ้น งานประติมากรรมไทยที่สร้างขึ้นเพื่อศาสนา เช่น การสร้างศาสนสถาน ปั้นพระพุทธรูปที่เคยกระทำกันมากก็ถึงจุดเสื่อมโทรมลง แม้จะมีการทำกันอยู่ก็เป็นระดับพื้นบ้านที่พยายามลอกเลียนสิ่งดีงามในยุคเก่า ๆ ที่ตนนิยม ขาดอารมณ์ความรู้สึกทางการสร้างสรรค์ และไม่มีรูปลักษณะที่เป็นแบบแผนเฉพาะยุคสมัย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหันมาส่งเสริมศิลปะการช่างสมัยใหม่ โดยตั้งโรงเรียนเพาะช่างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2456 จัดสอนศิลปะการช่างทั้งแบบตะวันตก และแบบไทย การสร้างงานศิลปะระดับชาติ ได้จ้างฝรั่งมาออกแบบตกแต่งพระบรมมหาราชวัง หรือพระที่นั่ง ทรงเห็นความจำเป็นที่ต้องใช้ช่างทำรูปปั้นต่าง ๆ เช่น เหยี่ยวตุรา และอนุสาวรีย์ ซึ่งช่างไทยยังไม่ชำนาญงานภาพเหมือนขนาดใหญ่ จึงสั่งช่าง

ขึ้นมาจากประเทศอิตาลี ผู้ได้รับเลือกคือ ศาสตราจารย์ คอราโด เฟโรจี เข้ารับราชการเป็นประติมากร กรมศิลปากร กระทรวงวัง เมื่อวันที่ 14 มกราคม พ.ศ.2466 ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ศาสตราจารย์เฟโรจี เข้าไปปั้นพระบรมรูปของพระองค์โดยใกล้ชิด เป็นพระบรมรูปเท่าพระองค์จริง ปัจจุบันประดิษฐานใน ปราสาทพระเทพบิดร นับเป็นงานภาพเหมือนที่สำคัญในรัชกาลนี้ ต่อมาศาสตราจารย์เฟโรจี ได้โอนสัญชาติ และเปลี่ยนชื่อเป็นไทยว่า ศิลป์ พีระศรี ท่านผู้นี้ ต่อมามีความสำคัญต่อวงการศิลปกรรมไทยสมัยใหม่ ทุกสาขาอย่างที่สุด

รัชกาลที่ 7 - รัชกาลปัจจุบัน ระยะเวลาศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นช่างปั้นที่สำคัญแต่ผู้เดียว ในยุคนั้น ได้ดำเนินการปั้นรูปอนุสาวรีย์พระปฐมบรมราชานุสรณ์เป็นภาพเหมือนขนาดใหญ่ 3 เท่าคนจริง เป็นครั้งแรกในเมืองไทย ส่งไปหล่อทองแดงที่ประเทศอิตาลี เสร็จทันมาติดตั้งที่เชิงสะพานพุทธยอดฟ้า เพื่อเปิดสะพาน และฉลองกรุงครบ 150 ปี เมื่อ พ.ศ. 2475

หลังจากการฉลองกรุงไม่กี่วันก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในประเทศไทย โดยคณะทหาร และพลเรือนยึดอำนาจการปกครอง และการบริหารประเทศ จึงไม่ตกอยู่กับพระมหากษัตริย์อีกต่อไป การสร้างงานศิลปกรรม ซึ่งแต่เดิมอยู่ในความดูแลของราชสำนัก ซึ่งมีพระมหากษัตริย์ทรงส่งเสริมก็สิ้นสุดลง วิธีการดำเนินชีวิต ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป คณะรัฐบาลมุ่งพัฒนาประเทศทางด้านวัตถุมากกว่าการพัฒนาด้านจิตใจ โดยเฉพาะทางศิลปะ การสร้างงานศิลปกรรมยุคต่อมัลลันต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ในวงแคบ ๆ แต่กระนั้นการต่อสู้ดิ้นรน เพื่อให้สังคมเห็นคุณค่าในงานศิลปะยังดำเนินต่อไป โดยมี ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้นำ เพื่อให้ผู้นำประเทศ และคนทั่วไปเห็นคุณค่า ท่านต้องทำงานอย่างหนัก กล่าวคือ นอกจากงานปั้นอนุสาวรีย์ที่สำคัญแล้ว ท่านยังได้วางแนวทางการศึกษาศิลปะ โดยหาทางจัดตั้งโรงเรียนประณีตศิลปกรรมขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2477 ซึ่งต่อมาขยายตัวขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2486 จัดให้มีการเรียนการสอน ทั้งด้านจิตรกรรม และประติมากรรม ซึ่งการศึกษา และการสร้างงานประติมากรรม ต่อมาเปลี่ยนไปตามการพัฒนาวัฒนธรรมของสังคมที่ต้องการพึ่งพาพลังงานใหม่ ๆ ภายใต้อิทธิพลทางวิทยาศาสตร์ เศรษฐกิจ การเมือง และอื่น ๆ ซึ่งเป็นการก้าวหน้าแห่งยุค โดยเฉพาะในรัชกาลปัจจุบัน การสื่อสาร และการคมนาคมเป็นไปอย่างรวดเร็วทั่วถึงเกือบทุกมุมโลก มีลัทธิทางศิลปะเกิดขึ้นมากมาย ทั้งในยุโรป และสหรัฐอเมริกา และได้แพร่หลายเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยด้วย ประติมากรรมจึงเข้าสู่รูปแบบของศิลปะร่วมสมัย เป็นการแสดงออกทางด้านการสร้างสรรค์ที่มีอิสระ ทั้งความคิด เนื้อหาสาระ และเทคนิคการสร้างงาน สุดแต่ศิลปินจะใฝ่หา งานศิลปะที่แสดงออกมานั้น จึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่สะท้อนถึงเอกลักษณ์ใหม่ของวัฒนธรรมไทยอีกรูปแบบหนึ่ง

หลักการในการสร้างศาสนวัตถุ

ในศาสนาพุทธมีความเชื่อว่า เมื่อคนเราสร้างศาสนวัตถุไว้ในพระศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร กุฏิสงฆ์ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น เมื่อตายไปแล้วก็จะได้ไปเกิดเป็นเทพบุตร และเทพธิดาอยู่ในวิมานแวดล้อมด้วยนางเทพธิดาในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ดังกรณีของนายนันทียะ

เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อคราวที่พระศาสดาประทับอยู่ในป่าอิสิปตนะ ทรงปรารภนายนันทียะ ตรัสพระธรรมเทศนาที่ขึ้นต้นด้วยบทว่า จิรปวาสิ เป็นต้น

เรื่องในอรรถกถาพระธรรมบท เล่าว่า นายนันทียะ เป็นบุตรเศรษฐี อยู่ที่กรุงพาราณสี หลังจากที่เขาได้ฟังธรรมของพระศาสดา ว่าด้วยอานิสงส์ของการสร้างวัดวาอารามถวายภิกษุสงฆ์แล้ว นายนันทียะก็ได้ก่อสร้างวัดใหญ่แห่งหนึ่งที่ป่าอิสิปตนะ และได้สร้างสิ่งก่อสร้างในวัด เป็นศาลาจัตุรมุขหลังหนึ่ง ประกอบด้วยห้องสี่ห้อง และอุปกรณ์ใช้สอยของพระสงฆ์มีเตียงและตั่ง เป็นต้น

ก่อนจะมอบถวายวัดใหญ่แห่งนี้ เขาก็ได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วหลังน้ำทักษิโณทกถวายแด่พระศาสดา ทันทันที่ได้ถวายอาวาสแห่งนี้แด่พระศาสดา พระคัมภีร์บอกว่า “ก็มีปราสาททิพย์ สำเร็จด้วยรัตนะ 7 ประการ พรั่งพร้อมด้วยนางอัปสร มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 12 โยชน์ สูง 100 โยชน์ ผุดขึ้นในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับที่ได้หลังน้ำทักษิโณทกถวายแด่พระศาสดา”

วันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะ ได้ขึ้นไปที่เทวโลกชั้นดาวดึงส์ และได้เห็นปราสาททิพย์หลังนี้ เต็มไปด้วยหมู่ นางเทพอัปสร ก็ได้เข้าไปสอบถามเทพบุตรทั้งหลายว่า เป็นปราสาททิพย์ของผู้ใด ก็ได้รับคำตอบจากเทพบุตรเหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญ วิมานนั้น เกิดอรันบุตรคฤหบดี ชื่อนันทียะ ผู้ให้สร้างวิหารถวายพระศาสดาในป่าอิสิปตนะ”

ฝ่ายหมู่ นางอัปสร เห็นพระเถระนั้นแล้ว ก็ลงจากปราสาทมากล่าวว่า พวกนางเกิดในปราสาทนี้เพื่อเป็นนางบำเรอของนายนันทียะ แต่ไม่เห็นนายนันทียะมาเสียที ได้แต่รอแล้วรอเล่า ขอฝากบอกพระคุณเจ้าไปถึงนายนันทียะด้วยว่า มนุษย์สมบัติเปรียบเหมือนลาดดิน ส่วนทิพยสมบัตินั้นเปรียบเหมือนลาดทองคำ

เมื่อพระมหาโมคคัลลานะ ลงจากเทวโลกแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลถามว่า “พระเจ้าข้า ทิพยสมบัติเกิดรอบุคคลผู้ทำความดีที่ยังอยู่ในโลกมนุษย์มีหรือไม่” พระศาสดาตรัสว่า “เธอไปเห็นปราสาททิพย์ที่บุตรอนายนันทียะที่ยังอยู่ในโลกมนุษย์มาแล้วมิใช่หรือ จะมาถามทำไม?” เมื่อพระเถระทูลว่า “พระเจ้าข้า”

พระศาสดาตรัสว่า สภาพก็เหมือนกับคนเราในโลกมนุษย์ ยืนอยู่ที่ประตูบ้านเรือน เห็นบุตรหรือพี่น้องที่เดินทางไปอยู่ต่างประเทศมานาน แล้วกลับมาถึงบ้านเรือนของตน ก็มีความยินดีปรีดา ร้องทักทายต้อนรับบุคคลผู้นั้น ข้อนี้ก็เหมือนกับเหล่าเทวดา ต่างถือเครื่องบรรณาการอันเป็นทิพย์ 10 อย่าง แอ่งชิงกันออกมาต้อนรับ แสดงความยินดีกับสตรีหรือบุรุษผู้ทำความดีไว้ในโลกมนุษย์ แล้วตายไปเกิดในปรโลก ฉันทันนั้นก็ฉันทันนั้น

มูลเหตุ คือ การสร้างเพื่อเอื้อต่อการกระทำศาสนพิธีนอกเหนือจากจะเป็นการสร้างตามคติโบราณ

ดังกล่าวแล้ว ในเวลาต่อมาก็ยังมีปัจจัยสำคัญหลักบางประการที่เป็นเหตุจูงใจไปสู่การสร้าง ดังนี้

1. สร้างเพื่อให้เป็นสิ่งคู่บ้านคู่เมือง
2. สร้างเพื่อให้เป็นวัดประจำวัง
3. สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นวัดประจำรัชกาล
4. สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์
5. สร้างขึ้นบนพื้นที่เดิมซึ่งเคยเป็นที่ถวายพระเพลิง พระศพ หรือพระบรมศพ
6. สร้างขึ้น ณ ที่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญ
7. สร้างขึ้นตามคติประเพณีนิยมบางประการ

นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คนโบราณเมื่อว่างจากภารกิจการทำงานก็จะพากันสร้างศาสนวัตถุด้วย วัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันออกไป แต่โดยสรุปแล้วล้วนเป็นวัตถุประสงค์เชิงศาสนาทั้งหมด บางกรณีจิตใจของคนในชุมชนแตกสลายไร้ความสามัคคี ไม่รู้จะเอาอะไรเป็นศูนย์รวมจิตใจ ก็สร้างศาสนวัตถุหรือศาสนสถาน ขึ้นมาเป็นศูนย์รวมจิตใจ

สรุปแล้ว ศาสนวัตถุเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่กับสังคมไทย เป็นศูนย์รวมแห่งคุณความดีหลายอย่าง เช่น

1. บรรพบุรุษ คนโบราณนิยมที่จะสร้างเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของบรรพบุรุษในเจดีย์จึงมีบรรพบุรุษสถิตอยู่ แม้จะเป็นเพียงชิ้นส่วนกระดูก แต่ให้ความอบอุ่นแก่ลูกหลานได้
2. กตัญญูกตเวทิตาธรรม คนไทยสำนึกในคุณความดีของบรรพบุรุษ จึงสร้างเจดีย์เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุ แม้ท่านเหล่านั้นจะเสียชีวิตไปแล้ว ลูกหลานก็ยังอยากที่จะยกย่องเชิดชู ประกาศคุณความดีของตนให้โลกรู้ เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรม
3. ศรัทธา เจดีย์ที่สำคัญในประเทศไทยล้วนมีพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุอยู่ หรือมีพระบรมธาตุ พระธาตุบรรจุอยู่ เช่น เจดีย์ภูเขาทอง วัดสระเกศ, พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่, พระธาตุหิรัญชัย จังหวัดลำพูน, พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม, พระบรมธาตุเจดีย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช, พระธาตุ (เจดีย์) เหล่านี้ เป็นศูนย์รวมศรัทธามหาศาลของมหาชนทุกสารทิศ หลั่งไหลมารวมกันบูชาสักการะไม่ขาดสาย

เจดีย์ถือเป็นแดนศักดิ์สิทธิ์ มีคนกล่าวว่า “ประเพณีการสร้างเจดีย์นี้ ถือเป็นความชาญฉลาดของบรรพบุรุษไทยที่จะสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีไทยสู่ลูกหลานชั่วกัลป์ เป็นมรดกตกทอดสืบเนื่องไปเป็นพัน ๆ ปี เจดีย์แสดงถึงความเป็นไทย เป็นปูชนียสถาน เป็นมิ่งขวัญคู่บ้านคู่เมือง เป็นที่กราบไหว้บูชาของพุทธมามกะ บ่งบอกถึงความรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาและจิตใจของคนไทย”

การบูชาเจดีย์มีอันสูงสุด ดังข้อความในคัมภีร์อุพวงศ์ตอนหนึ่งว่า “เป็นอันว่าพระเจ้าอโศกธรรมราชาได้โปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้น 8 หมื่น 4 พันในพื้นชมพูทวีปด้วยอาการอย่างนี้ พระสถูปทั้งปวงนั้น เป็นประดุจดวงประทีปดวงเดียวของชาวโลก เป็นปูชนียสถานที่จะนำสรรพสัตว์ไปสู่สวรรค์นิพพาน ควรที่สาธุชนจะละการงานอื่น ๆ มากกราบไหว้บูชาทุกเมื่อไป”

บทที่ 5

ความรู้เกี่ยวกับศาสนพิธี

บทที่ 5

ความรู้เกี่ยวกับศาสนพิธี

แนวคิด

1. ศาสนพิธี คือ พิธีกรรมหรือระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ที่ตั้งงาม ที่พึงปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องหล่อหุ้มศาสนาไว้ให้มีความสำคัญ
2. วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย วันอัมมัสสวนะ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันทอดกฐิน
3. วัฒนธรรมชาวพุทธในการไปที่วัด ต้องเตรียมความพร้อม ทั้งการเตรียมใจ เตรียมตัว เตรียมสิ่งของ การปฏิบัติต่อพระสงฆ์อย่างถูกต้อง เพื่อให้เป็นแบบอย่างที่ตั้งงามของชาวพุทธ

วัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนสามารถ

1. อธิบายความหมายและความสำคัญของศาสนพิธีได้
2. อธิบายสาระสำคัญของวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาได้

5.1 ความหมายและความสำคัญของศาสนพิธี

ศาสนพิธี คือ พิธีกรรมหรือระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ที่ตั้งมา ที่พึงปฏิบัติในทางพระศาสนา ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องหล่อหุ้มศาสนาไว้ให้ศาสนิกชนทั่วไปได้เห็นและปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ซึ่งจะทำให้พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของผู้พบเห็นและเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเจริญทางด้านจิตใจของผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนามากขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นเครื่องเชิดชูเกียรติและศักดิ์ศรีของชาวพุทธ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวพุทธและคนไทยจะต้องศึกษาเรียนรู้เรื่องศาสนพิธี

ศาสนพิธีทางพระพุทธศาสนาเฉพาะของพุทธศาสนิกชนมี 4 หมวดใหญ่ คือ

1. กุศลพิธี หมายถึง พิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยการอบรมความดีงามทางพระพุทธศาสนา เฉพาะตัวบุคคล เช่น การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ การเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และการรักษาศีลประเภทต่าง ๆ

กุศลพิธี คือ พิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยการอบรมความดีงามทางพระพุทธศาสนาเฉพาะตัวบุคคล

กุศลพิธี คือ พิธีกรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวกับการอบรมความดีงามทางพระพุทธศาสนาเฉพาะตัวบุคคล หรือการสร้างความดีแก่ตนทางพระพุทธศาสนาตามพิธีนั่นเอง พิธีทำนองนี้มากด้วยกัน แบ่งได้เป็น 2 อย่าง คือ พิธีที่พุทธบริษัทพึงปฏิบัติในเบื้องต้นอย่างสามัญพวกหนึ่ง และพิธีกรรมที่สงฆ์พึงปฏิบัติเพื่อความดีงามในพระวินัยทั้งส่วนตัวผู้ปฏิบัติและหมู่คณะพวกหนึ่ง

พิธีที่พุทธบริษัทพึงปฏิบัติในเบื้องต้นอย่างสามัญ ที่สำคัญมีอยู่ 3 เรื่อง คือ พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พิธีเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และพิธีรักษาอุโบสถ พิธีทั้ง 3 เรื่องนี้เป็นพิธีที่พุทธศาสนิกชนทุกคนพึงทราบและปฏิบัติได้โดยถูกต้องครบกระบวนการระเบียบพิธี ตลอดจนสามารถจัดพิธีนั้น ๆ ให้เด็กหรือเยาวชน หรือผู้ที่จะเข้ามาเป็นพุทธศาสนิกชนต่อไปได้ปฏิบัติอย่างถูกต้องครบถ้วนตามกระบวนการระเบียบพิธีที่กำหนดเป็นประเพณีไว้ด้วย

พิธีกรรมที่สงฆ์พึงปฏิบัติเพื่อความดีงามในพระวินัยทั้งส่วนตัวผู้ปฏิบัติและหมู่คณะที่สำคัญ ได้แก่ พิธีเข้าพรรษา พิธีถือนิสสัย พิธีทำสามิจักรกรรม พิธีทำวัตรสวดมนต์ พิธีกรรมวันธรรมสวนะ พิธีทำสังฆอุโบสถ และพิธีออกพรรษา ซึ่งแต่ละพิธีล้วนมีความสำคัญต่อพระสงฆ์ทั้งนั้น

พิธีกรรมที่สงฆ์พึงปฏิบัติดังกล่าวนี้ พุทธบริษัทที่เป็นคฤหัสถ์ก็ควรศึกษาบ้าง เพื่อจะได้เป็นการสร้างเสริมศรัทธาปสาทะในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าพระพุทธเจ้าท่านได้วางระเบียบวิธีปฏิบัติไว้สำหรับพระสงฆ์อย่างไร มีความละเอียดลออและมีความหมายต่อพุทธศาสนิกชนอย่างไร พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามเพื่อความขัดเกลากิเลสอย่างยากยิ่งอย่างไร และจะเป็นการที่จะช่วยให้ได้มีประสบการณ์ในการอบรมความดีงามทางพระพุทธศาสนาเฉพาะบุคคล ทั้งฝ่ายพระสงฆ์และฝ่ายคฤหัสถ์ให้กลมกลืนกัน เป็นการสร้างความมั่นคงในความดีงามของพุทธบริษัทโดยส่วนรวมด้วย

2. บุญพิธี หมายถึง พิธีทำบุญเนื่องด้วยประเพณีในครอบครัว ซึ่งเป็นประเพณีเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป มี 2 ประเภท คือ

2.1 พิธีทำบุญในงานมงคล ได้แก่ การทำบุญในโอกาสต่าง ๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและญาติสนิทมิตรสหาย เช่น การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ การแต่งงาน เป็นต้น

2.2 พิธีทำบุญในงานอวมงคล ได้แก่ การทำบุญเกี่ยวกับการตาย เช่น การทำบุญหน้าศพ การทำบุญอุทิศบุญกุศล เป็นต้น

บุญพิธี คือ พิธีทำบุญเนื่องด้วยประเพณีในครอบครัว

บุญพิธี คือ พิธีบุญหรือทำความดีเนื่องด้วยประเพณีในครอบครัวของพุทธศาสนิกชน เป็นพิธีเกี่ยวกับชีวิตของคนทั่วไป ส่วนมากทำกันเกี่ยวกับเรื่องฉลองบ้าง เรื่องต้องการสิริมงคลบ้าง เรื่องตายบ้าง ในประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของพุทธศาสนิกชนนิยมทำบุญทางพระพุทธศาสนาตามประเพณีนิยม จึงเกิดมีพิธีกรรมหรือแบบแผนที่ต้องปฏิบัติขึ้นและถือสืบต่อกันมาแต่โบราณกาล พิธีทำบุญหรือบุญพิธีสำหรับสังฆมพุทธศาสนิกชน แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ทำบุญงานมงคล และทำบุญงานอวมงคล

งานหลักของการทำบุญ คือ การเลี้ยงพระ จึงนิยมเรียกกันว่า การทำบุญเลี้ยงพระ มีการนิมนต์พระมาเจริญพระพุทธมนต์แล้วถวายภัตตาหารเช้าหรือเพล เสร็จแล้วถวายเครื่องไทยธรรมแด่พระสงฆ์แล้วรับพรจากพระสงฆ์ เป็นเสร็จพิธี

ในการทำบุญ ผู้ที่จะทำบุญเนื่องในงานต่าง ๆ นั้น เรียกว่า เจ้าภาพ เจ้าภาพในการทำบุญตามประเพณีเกี่ยวกับชีวิตมักจะเป็นหัวหน้าครอบครัว หรือผู้ที่ประสงค์จะทำบุญนั้น ๆ หรือเป็นคณะบุคคล เช่น บุตรธิดาของผู้ตายเป็นเจ้าภาพในการจัดงานศพ หรือคณะกรรมการของสมาคมเป็นเจ้าภาพในการทำบุญเปิดป้ายสมาคม เป็นต้น ถ้าเป็นงานทำบุญของส่วนรวม เช่น งานทำบุญของประชาชนทั้งหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ใหญ่ที่มีคนเคารพนับถือมากในหมู่บ้านนั้นเป็นเจ้าภาพ หรือประชาชนทั้งหมู่บ้านนั้นร่วมกันเป็นเจ้าภาพ เป็นต้น

การทำบุญงานมงคล ได้แก่ การทำบุญในโอกาสต่าง ๆ งานวันสำคัญต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าภาพ แก่ญาติมิตรสหาย หรือแก่หมู่คณะที่ร่วมกันจัดงานทำบุญนั้นขึ้น ส่วนการทำบุญงานอวมงคล เป็นการทำบุญเกี่ยวกับการตาย นิยมทำกันอยู่ 2 อย่าง คือ งานทำบุญหน้าศพ และงานทำบุญอุทิศ

พิธีทำบุญ มีระเบียบพิธีที่ต้องปฏิบัติแบ่งกันเป็น 2 ฝ่าย คือ พิธีฝ่ายเจ้าภาพหรือฝ่ายคฤหัสถ์ และพิธีฝ่ายสงฆ์ พิธีฝ่ายเจ้าภาพหรือฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ การจัดเตรียมสถานที่สิ่งของต่าง ๆ สำหรับพิธีและการปฏิบัติในพิธี การนิมนต์พระสงฆ์และการเชิญแขกมาในงานตลอดจนการเตรียมอาหารไว้ถวายพระสงฆ์ และการเลี้ยงดูแขกญาติมิตรสหายที่มาในงาน

ส่วนพิธีฝ่ายพระสงฆ์ นอกจากการเตรียมตัวเกี่ยวกับการประกอบพิธีตามที่ได้รับนิมนต์แล้ว ยังจะต้องศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับพิธีเจริญพระพุทธมนต์ พิธีสวดพระพุทธมนต์ พิธีสวดพระอภิธรรม พิธีสวดมาติกา พิธีสวดแจ้ง พิธีสวดถวายพระ พิธีอนุโมทนาในกรณีต่าง ๆ พิธีพระธรรมเทศนาและพิธีเฉพาะงานอื่น ๆ เช่น พิธีทำบุญตักบาตรเทโวโรหณะ เป็นต้น

พิธีทำบุญโดยหลักใหญ่ พุทธศาสนิกชนถือว่าเป็นบุญพิธีอย่างแท้จริงย่อมสำคัญที่พิธีฝ่ายสงฆ์ ดังนั้น พระสงฆ์ผู้ประกอบพิธีจึงพิถีพิถันเป็นพิเศษ เป็นต้นว่าความเคร่งครัดในการปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ ลำดับพิธี การอาราธนา การเจริญหรือสวดพระพุทธมนต์ พระสูตรหรือคำบาลีที่กล่าว หรือเจริญ หรือสวดในพิธี

3. ทานพิธี หมายถึง พิธีถวายทานต่าง ๆ เช่น ถวายอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น

ทานพิธี คือ พิธีถวายทานแด่พระสงฆ์

พิธีถวายทานต่าง ๆ เรียกว่า ทานพิธี ซึ่งมีทั้งทานพิธีสามัญที่จำเป็น และนิยมบำเพ็ญกันอยู่ทั่วไป และรายละเอียดของทานพิธีต่าง ๆ ซึ่งมีเหตุผล ประวัตติและวิธีการถวาย ซึ่งจะต้องทราบทั้งฝ่ายผู้ถวาย และภิกษุสงฆ์ผู้รับถวาย

การถวายทาน คือ การถวายวัตถุที่ควรให้ทาน ในพระพุทธศาสนาเรียกวัตถุที่ควรให้เป็นการนี้ว่า ทานวัตถุ จำแนกได้เป็น 10 ประการ คือ

1. ภัตตาหาร
2. น้ำรวมทั้งเครื่องดื่มอันควรแก่สมณะบริโภคน
3. ผ้า เครื่องนุ่งห่ม
4. ยานพาหนะ สงเคราะห์ปัจจัยค่าโดยสารเข้าด้วย
5. มาลัย และดอกไม้เครื่องบูชาชนิดต่าง ๆ
6. ของหอม หมายถึง รูปเทียนบูชาพระ
7. เครื่องอุปโภค หมายถึง เครื่องสุขภัณฑ์สำหรับชำระร่างกายให้สะอาด
8. ที่นอนอันควรแก่สมณะ
9. ที่อยู่อาศัย มีกุฏิเสนาสนะ และเครื่องสำหรับเสนาสนะ เช่น เตียง ตู้อี้ เป็นต้น
10. เครื่องตามประทีป มีเทียนจุดใช้แสง ตะเกียง น้ำมันตะเกียง และไฟฟ้า เป็นต้น

ทั้ง 10 ประการนี้ ควรถวายทานแด่ภิกษุสามเณรเพื่อใช้สอยหรือบูชาพระตามสมควร การถวายทานมีนิยาม 2 อย่าง คือ

1. ถวายเจาะจงเฉพาะพระภิกษุรูปนั้นรูปนี้ เรียกว่า ปาฏิบุคคลิกทาน
2. ถวายไม่เจาะจงเฉพาะพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง มอบให้เป็นของสงฆ์แล้วเฉลี่ยกันใช้สอยเอง

เรียกว่า สังฆทาน

การถวายปาฏิบุคลิกทานไม่ต้องมีพิธีกรรมในการถวาย เพราะเมื่อผู้ถวายเกิดศรัทธาจะถวายสิ่งใด แต่พระภิกษุหรือสามเณรรูปใด ก็จัดสิ่งนั้นมอบถวายพระภิกษุหรือสามเณรรูปนั้นเป็นรายบุคคลก็สำเร็จเป็นทานแล้ว และผู้รับปาฏิบุคลิกทานจะอนุโมทนาด้วยบทสวดบทไหน เรื่องนั้นก็เป็นส่วนบุคคลเช่นกัน แต่สำหรับสังฆทานเป็นการถวายสงฆ์เกี่ยวกับพระสงฆ์ส่วนรวมในวัด จัดเป็นการสงฆ์ ไม่ใช่การบุคคล จึงเป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องด้วยพิธีกรรม โดยเฉพาะมีพิธีการถวายและการอนุโมทนาของสงฆ์ซึ่งเป็นประเพณีทางพระพุทธศาสนาสืบต่อกันมา

การถวายทานวัตถุทั้ง 10 ประการ ดังกล่าว มีคำถวายแตกต่างกันออกไป ซึ่งแยกได้เป็นพวก ๆ ตามปัจจัยเครื่องอาศัย 4 อย่างของบรรพชิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช

การถวายทานนิยมถวายเป็น 2 แบบ คือ

1. ถวายในกาลที่ควรถวายสิ่งนั้น ๆ เรียกว่า กาลทาน
2. ถวายไม่เนื่องด้วยกาลหรือนอกกาล เรียกว่า อกาลทาน

ซึ่งมีระเบียบพิธีในการถวายส่วนใหญ่ก็คล้าย ๆ กันทั้งสิ้น

4. ปกิณกพิธี หมายถึง พิธีเบ็ดเตล็ด ได้แก่ มารยาทและระเบียบปฏิบัติในพิธีทั้ง 3 ข้างต้น เช่น พิธีอาราธนาศีล วิธีประเคนพระ วิธีแสดงความเคารพ เป็นต้น

ปกิณกพิธี คือ พิธีเบ็ดเตล็ด

ปกิณกพิธี คือ พิธีต่าง ๆ ที่ไม่นับเข้าในพิธีทั้ง 3 ข้างต้น ส่วนใหญ่จะเป็นมารยาทและวิธีปฏิบัติในพิธี 3 ประการ รวมทั้งข้อปฏิบัติบางอย่างที่พุทธศาสนิกชนควรทราบ พิธีเหล่านี้ ได้แก่ วิธีแสดงความเคารพพระ วิธีประเคนของพระ วิธีทำหนังสืออาราธนาและทำใบปวารณาถวายจตุปัจจัย วิธีอาราธนาศีล อาราธนา พระปริตร อาราธนาธรรม วิธีกรวดน้ำ วิธีจับด้ายสายสิญจน์ วิธีตั้งโต๊ะหมู่บูชาพระ พิธีของพระสงฆ์ก็มีวิธีบังสุกุลในพิธีทำบุญ อายุหรือพิธีศพ วิธีบอกศักราชในการแสดงพระธรรมเทศนา

ศาสนพิธีทั้งที่เป็นกุศลพิธี บุญพิธี และทานพิธี มีระเบียบพิธีโดยเฉพาะในแต่ละพิธีนั้น ในการประกอบพิธีตามประเพณีมักจะมีผู้รู้เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนพิธีเป็นอย่างดี เป็นพิธีกร เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีหรือเจ้าหน้าที่ในการประกอบพิธีให้แก่เจ้าภาพหรือ ประธานฝ่ายคฤหัสถ์ในศาสนพิธีหรืองานพิธีนั้น ๆ ในท้องถิ่นบางแห่ง หรือบางโอกาสที่ไม่มีพิธีกร หรือเจ้าหน้าที่พิธีหรือหาพิธีกรหรือเจ้าหน้าที่พิธีไม่ได้ พระสงฆ์ผู้ใหญ่หรือประธานสงฆ์ที่ได้รับอาราธนามาในพิธีนั้นจะเป็นผู้บอกหรือให้คำแนะนำในการปฏิบัติพิธีแก่เจ้าภาพหรือประธานฝ่ายคฤหัสถ์ในพิธีนั้น นับว่าพระสงฆ์เป็นบุคคลสำคัญในการที่จะทำให้การประกอบศาสนพิธีสำเร็จดังประสงค์ของเจ้าภาพอีกทางหนึ่งด้วย

5.2 วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

วันสำคัญของพระสงฆ์ ได้แก่ วันพระ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันทอดกฐิน เป็นต้น วันสำคัญเหล่านี้มีคำอธิบายพอสังเขปดังนี้

5.2.1 วันพระ

วันพระ โดยทั่วไปหมายถึง วันประชุมถือศีลฟังธรรมในพระพุทธศาสนา ในหนึ่งเดือนจะมีวันพระ 4 ครั้งคือ วันขึ้น 8 ค่ำ วันขึ้น 15 ค่ำ วันแรม 8 ค่ำ และวันแรม 15 ค่ำ ถ้าเดือนขาดก็เป็นแรม 14 ค่ำ

กิจสำคัญของพระสงฆ์นั้นจะมีในวันพระใหญ่คือ วันขึ้น 15 ค่ำ และวันแรม 15 ค่ำ หรือวันแรม 14 ค่ำ เพราะจะเป็นวันที่พระสงฆ์จะประชุมทบทวนศีล 227 สิกขาบท หรือที่เรียกว่า การประชุมฟังสวดพระปาฏิโมกข์ ซึ่งจะมีตัวแทนของพระสงฆ์สวดศีลทั้ง 227 สิกขาบท ให้พระภิกษุที่เหลือฟังพร้อมกัน เพื่อเป็นการตอกย้ำความจำ และพิจารณาว่าตนเองทำผิดศีลข้อไหนบ้าง จะได้แก้ไขและสำรวมระวังต่อไป

ก่อนวันพระใหญ่หนึ่งวัน จะเรียกว่า “วันโกน” ซึ่งเป็นวันที่พระภิกษุปลงผม เพื่อเตรียมตัวเข้าพิธีฟังสวดพระปาฏิโมกข์ในวันรุ่งขึ้น

ปกติทุกวันพระ พุทธศาสนิกชนจะนิยมนำมาทำบุญที่วัดและฟังธรรม ที่มาของชื่อว่า “วันพระ” นั้นสันนิษฐานว่าเป็นวันในพระพุทธศาสนา เป็นวันหยุดทำงานของชาวพุทธเพื่อไปประกอบศาสนกิจในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน

5.2.2 วันมาฆบูชา

มาฆบูชา หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญกลางเดือนมาฆะ ซึ่งเป็นวันสำคัญวันหนึ่งในพระพุทธศาสนา เรียกว่า วันมาฆบูชา

คำว่า “วันเพ็ญ” แปลว่า วันที่พระจันทร์เต็มดวง ส่วนคำว่า “มาฆะ” แปลว่า เดือน 3

วันมาฆบูชา เป็นวันระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล 4 อย่างคือ

- 1) พระอรหันต์สาวก 1,250 รูปมาประชุมพร้อมกัน ณ วัดเวฬุวัน
- 2) ท่านเหล่านั้นล้วนเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา คือ ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธองค์
- 3) ท่านเหล่านั้นมาประชุมพร้อมกันโดยไม่ได้นัดหมาย
- 4) วันที่ประชุมเป็นวันเพ็ญกลางเดือนมาฆะ หรือเดือน 3

ด้วยเหตุนี้เอง วันมาฆบูชา จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “วันจาตุรงคสันนิบาต” แปลว่า วันเป็นที่ประชุมพร้อมกันแห่งองค์ 4

ในวันมาฆบูชาอันปัจจุบันพุทธศาสนิกชนจะไปทำบุญต่าง ๆ ที่วัด ได้แก่ การจุดโคมประทีปเป็นพุทธบูชา และเพื่อตรึงระลึกถึงพระสงฆ์ผู้มาประชุมพร้อมกันดังกล่าว

5.2.3 วันวิสาขบูชา

วันวิสาขบูชา หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ คือวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 (ถ้าเป็นปีที่มีอธิกมาส¹ ก็เลื่อนออกไปเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7) ในวันนี้ได้มีเหตุการณ์ที่สำคัญเกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 3 ประการ คือ

- 1) เป็นวันประสูติ
- 2) เป็นวันตรัสรู้
- 3) เป็นวันปรินิพพาน

วันวิสาขบูชาจึงเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เมื่อถึงวันเช่นนี้พุทธศาสนิกชนถ้วนหน้าทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใส จะพร้อมใจกันน้อมรำลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกอบพิธีบูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาด้วยความเคารพเป็นอย่างยิ่ง

5.2.4 วันอาสาฬหบูชา

คำว่า “อาสาฬหบูชา” อ่านว่า อาสาณหะบูชา หรือ อาสาณละหะบูชา แปลว่า การบูชาในวันเพ็ญกลางเดือนอาสาฬหะ หรือเดือน 8 ซึ่งเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาอีกวันหนึ่งเรียกว่า วันอาสาฬหบูชา ในวันนี้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นเมื่อครั้งพุทธกาล 3 อย่างคือ

- 1) เป็นวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครั้งแรก ชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
- 2) เป็นวันที่พระสงฆ์อันเป็นพระรัตนตรัยภายนอกเกิดขึ้นครั้งแรกในโลก คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ เมื่อท่านฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้วก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน และขอบวชในพระพุทธศาสนา

- 3) หลังจากท่านอัญญาโกณฑัญญะบวชแล้ว จึงทำให้วันนี้เป็นวันที่พระรัตนตรัยภายนอกครบบริบูรณ์เป็นครั้งแรกคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

5.2.5 วันเข้าพรรษา

คำว่า “พรรษา” แปลว่า ฤดูฝน เข้าพรรษา หมายถึง การอยู่ประจำที่ตลอด 3 เดือนในฤดูฝนของพระสงฆ์ ซึ่งเป็นธรรมเนียมทางพระวินัย พระภิกษุจะไม่เข้าพรรษาไม่ได้ ท่านปรับเป็นอาบัติ และการเข้าพรรษาต้องกล่าวคำอธิษฐาน เรียกว่า “อธิษฐานพรรษา”

¹อธิกมาส (อ่านว่า อะ-ทึ- กะ-มาต หรือ อะ-ทึก -กะ-มาต) เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต อธิก (อ่านว่า อะ-ทึ-กะ) แปลว่า เกินมาก มาส (อ่านว่า มา-สะ) แปลว่า พระจันทร์หรือเดือนอธิกมาส จึงหมายถึงเดือนที่เพิ่มขึ้นในปีจันทรคติ คือ ในปีนั้นมี 13 เดือน แทนที่จะมี 12 เดือนตามปรกติ มีเดือน 8 สองหน จึงเรียกว่า 8 สอง 8 คือเมื่อหมดเดือน 8 แล้ว แทนที่จะนับเดือนต่อไปเป็นเดือน 9 ก็ให้นับเดือน 8 ซ้ำอีกครั้ง และเรียกเดือน 8 ทั้งสองนี้ว่าเดือน 8 แรก และเดือน 8 หลัง การนับเดือนทางจันทรคติเป็นการนับเดือนแบบไทย ๆ โดยนับข้างขึ้นข้างแรมนั้น ทำให้ 1 ปี มี 354 วัน แทนที่จะเป็น 365 วันโดยประมาณ ทำให้ขาดไปปีละ 11 วัน เมื่อครบตามจำนวนที่ควรจะเป็น ปี พ.ศ. 2553 เป็นปีอธิกมาส มีเดือน 8 สองครั้ง

ระยะเวลาเข้าพรรษามี 2 ครั้ง คือ เข้าวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 ออกวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เรียกว่า ปุริมพรรษา หรือพรรษาต้น หากเข้าระยะนี้ไม่ทันก็ให้เข้าในวันแรม 1 ค่ำ เดือน 9 และไปออกในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 เรียกว่า เข้าปัจฉิมพรรษา หรือพรรษาหลัง พระสงฆ์ส่วนใหญ่นิยมเข้าปุริมพรรษา

วันเข้าพรรษาจึงมี 2 วัน คือ วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 อันเป็นปุริมพรรษา และวันแรม 1 ค่ำ เดือน 9 อันเป็นปัจฉิมพรรษา

5.2.6 วันออกพรรษา

ออกพรรษา หมายถึง การพ้นกำหนดระยะเวลาการเข้าพรรษา คือ ครบ 3 เดือนแล้ว

ออกพรรษาไม่ต้องกล่าวคำอธิษฐานเหมือนเข้าพรรษา เมื่อครบกำหนด 3 เดือนแล้วก็เป็วันออกพรรษา

ออกพรรษามีระยะกาลออก 2 ครั้ง เหมือนเข้าพรรษา คือ ถ้าเข้าปุริมพรรษา วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 ออกพรรษาก็เป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ถ้าเข้าปัจฉิมพรรษา ออกพรรษาก็เป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ซึ่งตรงกับวันลอยกระทง

ในวันออกพรรษา พระวินัยกำหนดให้พระสงฆ์ผู้อยู่จำพรรษาทำปวารณาก่อนที่จะแยกย้ายกันไป อันเป็นพิธีเกี่ยวกับการยอมให้ว่ากล่าวตักเตือนซึ่งกันและกัน วันออกพรรษาจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วันปวารณา”

5.2.7 วันทอดกฐิน

กฐิน เป็นภาษาพระวินัย เป็นชื่อเรียกผ้าพิเศษที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาครบ 3 เดือนแล้วรับมานุ่งห่มได้

กฐิน แปลตามศัพท์ว่า ไม้สะดึง คือ กรอบไม้หรือไม้แบบสำหรับซึ่งผ้าที่จะเย็บเป็นจีวร ผ้าที่เย็บสำเร็จจากกฐินหรือไม้สะดึงแบบนี้เรียกว่า “ผ้ากฐิน” การเย็บจีวรด้วยไม้สะดึงนี้เป็นธรรมเนียมของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งภิกษุหลายรูปจะต้องช่วยกันเย็บจีวรของกันและกัน

ทอดกฐิน คือ การทำพิธีถวายผ้ากฐินแก่สงฆ์ผู้จำพรรษาครบ 3 เดือน ณ วัดใดวัดหนึ่ง

กฐินมีกำหนดระยะเวลาถวาย จะถวายตลอดไปเหมือนผ้าชนิดอื่นไม่ได้ ระยะเวลานั้นมีเพียง 1 เดือน คือ ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ไปจนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ระยะเวลานี้เรียกว่า “กฐินกาล” คือ ระยะเวลาทอดกฐินหรือเทศกาลทอดกฐิน

ส่วนวัดใดจะกำหนดให้มีพิธีทอดกฐินวันใดก็ได้ แต่ต้องอยู่ภายในระยะเวลาดังกล่าว

วันสำคัญของพระสงฆ์ที่กล่าวมานี้อ้างอิงข้อมูลจากหนังสือ “คำวัด พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา” เรียบเรียงโดยพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช)

5.3 วัฒนธรรมชาวพุทธ

วัด เป็นสถานที่สำคัญในการปลูกฝังพระธรรม คือ ทาน ศีล ภavana ให้แก่ประชาชนสำหรับไว้ต่อสู้ทำลายล้างกิเลส โดยมีพระภิกษุเป็นผู้แนะ ได้แก่ อบรมสั่งสอนชี้ทางถูก และผู้นำ ได้แก่ ประพฤติดีประพฤติชอบให้คุณเป็นตัวอย่าง

วัด นอกจากเป็นแหล่งอบรมปลูกฝังพระธรรมแล้ว ยังเป็นจุดรวมให้ประชาชนเข้ามาวัด คือสอบตนเองว่า การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภavanaของตน มีอยู่และถูกต้องหรือไม่ วัดกิริยามารยาท คุณสมบัติของผู้ดี คุณธรรมต่าง ๆ ฯลฯ ของแต่ละคนว่าจะมีหรือไม่ และมีมากหรือน้อยกว่ากันอย่างไร จะได้แก้ไขปรับปรุงให้มีและดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

วัด เมื่อเป็นสถานที่ปลูกฝังพระธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของชีวิต จึงนับว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด เมื่ออยู่วัดทุกคนต้องระมัดระวังตนให้คิด พูด ทำ แต่ในสิ่งที่สมควรเสมอ คือช่วยกันรักษาความสงบ ความสะอาด ความเรียบร้อย ทั้งของตนเองและของวัดให้ดี ถ้าคนใดประพฤติปฏิบัติตนไม่เหมาะสมภายในบริเวณวัด ก็จะเป็นความเสื่อมอย่างยั้งทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น และพระพุทธศาสนา

5.3.1 การเตรียมใจ

ความมุ่งหมายสำคัญของการไปวัด

เราไปวัดเพื่อศึกษาและฝึกฝนอบรมตนเองให้สามารถกำจัดกิเลสออกให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แต่เนื่องจากกิเลสต่าง ๆ ได้หมักดองใจมาเป็นเวลาช้านาน ทำให้ขัดเกลากายยาก หรือแม้ว่าออกแล้วหากไม่ระมัดระวังให้ดีก็อาจกลับเกิดขึ้นใหม่ได้อีกอย่างรวดเร็ว งานกำจัดกิเลสจึงเป็นงานที่ต้องใช้สติปัญญาอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องอาศัยกำลังใจอย่างมหาศาล

ดังนั้นการเตรียมใจให้พร้อมก่อนไปวัดจึงเป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งมีวิธีปฏิบัติง่าย ๆ ดังนี้

- จัดภารกิจที่จำเป็นให้เสร็จเรียบร้อย ถ้ายังไม่เรียบร้อย ควรมอบหมายให้ผู้ที่วางใจได้ทำแทน ขณะประกอบภารกิจจะได้ไม่เป็นกังวล

- สำรวมใจน้อมระลึกถึงบุญกุศลที่เคยทำมาแล้วตลอดชีวิต เพื่อยังจิตใจให้เกิดปิติเบิกบาน แ่มชื่น ผ่องใส มีกำลังใจที่จะทำความดีเพิ่มขึ้น

- ก่อนเข้านอน กราบบูชาพระรัตนตรัยหน้าที่บูชาพระ สวตมนต์ทำวัตรเย็น จะสวดในใจหรือสวดดัง ๆ พร้อมกันทั้งครอบครัวได้ก็ยิ่งดี เป็นการเตรียมใจให้สะอาด เหมาะจะเป็นภาชนะรองรับบุญกุศลในวันรุ่งขึ้นได้เต็มที่

เข้านุ่งขึ้น ก่อนออกจากบ้าน วางภารกิจอื่น ๆ ทั้งหมดลงเสียชั่วคราว ตั้งใจแน่วแน่ว่าจะไปวัดวันนี้ เพื่อเก็บเกี่ยวบุญกุศลให้เต็มที่ด้วยการ

1. ให้ทาน เพื่อฆ่ากิเลสประเภท โลภะ
2. รักษาศีลและแผ่เมตตา เพื่อฆ่ากิเลสประเภท โทสะ
3. เจริญภavana ให้เกิดปัญญา เพื่อฆ่ากิเลสประเภท โมหะ

จิตจะได้เหนี่ยวนำไปอยู่ในกุศลธรรม ชุ่มชื่น แจ่มใส ในบุญกุศลตลอดวัน

ขณะเดินทางไปวัด ไม่ควรสนทนากันในเรื่องที่จะทำให้ใจขุ่นมัว เช่น เรื่องโจรผู้ร้าย ของแพง ไฟไหม้ น้ำท่วม ชู้สาว การเมือง ฯลฯ แต่ควรกำหนดใจระลึกถึงเรื่องบุญกุศล เช่น ผลของการแผ่เมตตา ผลของการเจริญภาวนาว่ามืออย่างไรบ้าง และตนได้สร้างบุญกุศลเหล่านี้มามากน้อยเพียงใดแล้ว ฯลฯ

5.3.2 การแต่งกาย

ปกติการแต่งกายออกนอกบ้านของสุภาพชน ย่อมคำนึงถึงเหตุผล 3 ประการต่อไปนี้ เพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวมคือ

- ความสะอาด
- ความสุภาพ
- ความเหมาะสมกับงานและสถานที่ที่จะไป

เมื่อจะไปวัดควรแต่งกายดังนี้

- 1) เสื้อผ้า ควรเป็นสีขาวทั้งชุด หรืออย่างน้อยก็เสื้อสีขาว ยกเว้นเครื่องแบบของข้าราชการ
- 2) เนื้อผ้า ไม่ควรโปร่งบาง ประณีตมาก หรือหรูหรา ราคาแพงเกินไป
- 3) การตัดเย็บควรให้หลวมพอสมควร ไม่รัดรูป เพื่อสะดวกในการกราบไหว้พระและนั่งสมาธิ ผู้หญิงไม่ควรนุ่งกระโปรงสั้น หรือชะเวิกชะวากผ่าหน้าผ่าหลัง ควรนำผ้าคลุมเข้าไปด้วย เพื่อใช้คลุมเข้าขณะนั่งพับเพียบหรือนั่งสมาธิ
- 4) ทรงผม ผู้ชายควรตัดให้สั้น ถ้าไว้ยาวก็หวีให้เรียบร้อย ส่วนผู้หญิงอย่าแต่งผมประณีตเกินไป ผู้พบเห็นจะได้ไม่เกิดความคิดฟุ้งซ่าน
- 5) ไม่ควรใช้น้ำมันใส่ผม ถ้าจำเป็นต้องใช้ ควรเป็นชนิดที่มีกลิ่นอ่อนที่สุด จะได้ไม่รบกวนผู้อื่น
- 6) น้ำหอม ควรเว้นเด็ดขาด
- 7) การแต่งหน้า เขียนคิ้ว ทาปาก ทาเล็บ ฯลฯ จนเกินงามไม่ควรกระทำ
- 8) เครื่องประดับราคาแพง เช่น แหวนเพชร นาฬิกาเรือนทองหรือสร้อยทองคำเส้นโต ๆ ฯลฯ ไม่ควรสวมใส่เด็ดขาด

พึงระลึกเสมอว่า

- วัด - ไม่ใช่เวทีประกวดความงามหรือสถานที่พลอดรัก
- วัด - ไม่ใช่สถานที่อวดความมั่งมี
- วัด - ไม่ใช่สนามกีฬา
- วัด - ไม่ใช่ตลาดขายสินค้า
- วัด - ไม่ใช่โรงแรมหรู

วัด - เป็นสถานที่แสวงบุญ
ดังนั้นกิเลสใดที่พอจะกำจัดได้เอง ควรกำจัดทิ้งไว้นอกประตูวัดเสียก่อน

อานิสงส์ของการแต่งกายชุดขาว

- 1) ทำให้ดูเป็นระเบียบเรียบร้อย
- 2) ทำให้เกิดบรรยากาศแห่งการปฏิบัติธรรม
- 3) ทำให้เกิดความเสมอภาคแก่ชนทุกชั้น
- 4) ทำให้เกิดสติ มีความสำรวมระวังเพิ่มขึ้นไป
- 5) ทำให้ใจผ่องแผ้ว พร้อมที่จะเข้าถึงธรรม

5.3.3 การนำเด็กไปวัด

การนำเด็กไปวัดเป็นการปลูกฝังนิสัยที่ดีแก่เด็ก เพราะทำให้เด็กได้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนาตั้งแต่วัยเยาว์

ข้อควรระวัง :

- อย่างนำเด็กอ่อนไปวัดโดยไม่จำเป็น เพราะเด็กอาจร้องไห้หรือก่อความรำคาญต่าง ๆ ให้แก่ผู้อื่นได้
- เด็กที่ค่อนข้างซุกซน ชอบปีนป่าย ชอบรังแกเพื่อน ถ้านำไปด้วยควรดูแลอย่างใกล้ชิด

5.3.4 การปฏิบัติต่อพนักงานขับรถและผู้รับใช้

ชาวพุทธทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนอย่างไร ต่างมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบต่อความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาเหมือนกัน ดังนั้นจึงต้องให้ออกาสแก่กันในการทำความดี แม้แต่พนักงานขับรถและผู้รับใช้ก็ควรให้มีส่วนร่วมในการบุญการกุศลทุกครั้ง อย่ากีดกันเป็นอันขาด

ข้อควรระวัง :

- ดูแลการแต่งกายของพนักงานขับรถและผู้รับใช้ของท่านให้เรียบร้อย
- อย่าเปิดวิทยุฟังในรถ ขณะที่พระกำลังเทศน์ สวดมนต์ หรือขณะที่ผู้อื่นกำลังประกอบศาสนกิจ
- อย่าใช้แตรรถ และเร่งเครื่องยนต์ในเขตวัด
- จอดรถให้เป็นระเบียบในบริเวณที่กำหนดไว้

5.3.5 การจัดเตรียมภัตตาหารถวายพระภิกษุสงฆ์

อาหารที่ควรแก่พระภิกษุสงฆ์ ได้แก่ อาหารที่เราใช้รับประทานโดยทั่วไป คือ ปรงขึ้นจากพืช ผัก

ผลไม้ หรือเนื้อสัตว์ ที่มีวางขายอยู่ในท้องตลาด ฯลฯ แต่ต้องไม่ใช่อาหารที่เป็นเดนทิ้งแล้ว

ข้อควรระวัง :

- อย่านำอาหารต้องห้าม ไม่สมควรแก่สมณะดังต่อไปนี้ไปถวายพระภิกษุสงฆ์

1. เนื้อมนุษย์	2. เนื้อช้าง
3. เนื้อม้า	4. เนื้อสุนัข
5. เนื้องู	6. เนื้อราชสีห์ (สิงโต)
7. เนื้อเสือโคร่ง	8. เนื้อเสือเหลือง
9. เนื้อเสือดาว	10. เนื้อหมี

- อย่านำอาหารที่ปรุงจากเนื้อดิบ ๆ เลือดดิบ ๆ ไปถวายพระภิกษุสงฆ์ เช่น ปลาดิบ กุ้งดิบ ไก่ดิบ ฯลฯ จนกว่าจะทำให้สุกแล้วด้วยไฟ

- อย่านำอาหารที่ปรุงด้วยสุรา จนมีสี กลิ่น หรือรส ปรากฏให้รู้ได้ว่ามีสุราเจือปนไปถวายพระภิกษุสงฆ์

- อย่านำเนื้อสัตว์ที่ฆ่าโดยจำเพาะเจาะจงเพื่อทำอาหารถวายแต่พระภิกษุสงฆ์ไปถวายเป็นอันขาด

5.3.6 การจัดเครื่องไทยธรรมถวายพระภิกษุสงฆ์

ไทยธรรม คือ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่สมควรถวายพระภิกษุสงฆ์ เพื่อไว้บริโภคใช้สอย โดยไม่ขัดต่อพระวินัย ปกติหมายถึง ปัจจัย 4 กล่าวคือ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต 4 อย่าง ได้แก่

1. จีวร ใช้นุ่งห่ม เพื่อกันความหนาวร้อนและเหลือบุง ทั้งใช้ปกปิดสิ่งที่น่าละอาย
2. บิณฑบาต ใช้บริโภค เพื่อบรรเทาความหิวกระหายให้มีกำลังพอที่จะประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป
3. เสนาสนะ ใช้อุยู่อาศัย เพื่อป้องกันความหนาวร้อน และเหลือบุง ตลอดจนความแปรปรวนของฤดูกาล ทั้งใช้เป็นที่พักผ่อนด้วย

4. คิลานเภสัช ใช้รักษาโรค เพื่อป้องกันรักษาทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นจากความเจ็บไข้

นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงสิ่งของที่นับเนื่องในปัจจัย 4 ด้วย ได้แก่

1. เครื่องนุ่งห่มทุกชนิด มีสีสันไม่ฉูดฉาดบาดตา ไม่หรุหร่าหรือมีราคาสูงเกินไป
2. อาหาร เครื่องขบฉัน ทั้งของหวาน ของคาว ตลอดจนเครื่องดื่มนานาชนิด ยกเว้นเครื่องดื่มของเมา เช่น สุราเมรัย และยาเสพติดให้โทษทุกชนิด
3. เครื่องอุปกรณ์ที่อยู่อาศัย ตลอดจนเครื่องมือสอยที่จำเป็นต่าง ๆ ได้แก่ ตู๋ เตียง โต๊ะ เก้าอี้ ที่นอน เสื่อ หมอน มุ้ง พรม ดอกไม้ ธูปเทียน และปัจจัย (เงิน) รวมถึงเครื่องชำระล้างร่างกายและเครื่องนุ่งห่มให้สะอาดถูกสุขลักษณะ เช่น สบู่ถูตัว แปรงสีฟัน กระจกเช็ดปาก ผงซักฟอก เป็นต้น
4. ยารักษาโรค และเครื่องบำบัดความป่วยไข้ทุกชนิดตลอดจนเภสัช 5 คือ เนยใส เนยข้น

น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (น้ำตาล)

1) ประเภทเครื่องไทยธรรมที่พระเคนถวายพระภิกษุสงฆ์ได้เฉพาะเข้าถึงเที่ยง

พระวินัยพุทธบัญญัติ ห้ามพระภิกษุสงฆ์รับพระเคนเครื่องไทยธรรมประเภทอาหารทั้งหมด เมื่อเลยเที่ยงวันไปแล้ว หากได้นำไทยธรรมประเภทอาหารไปวัดหลังเที่ยงวัน และตั้งใจถวายพระภิกษุสงฆ์ก็เพียงแต่แจ้งให้ท่านทราบ แล้วมอบสิ่งของเหล่านั้นไว้ให้ศิษย์ของท่านเก็บรักษา เพื่อจะได้นำถวายท่านในวันต่อไป เครื่องไทยธรรมเหล่านี้ ได้แก่

1. อาหารสด มีอาหารคาวหวาน รวมทั้งผลไม้ทุกชนิด
2. อาหารแห้ง เช่น ปลาเค็ม เนื้อเค็ม ข้าวสาร เกลือ น้ำตาล เป็นต้น
3. อาหารเครื่องกระป๋องทุกประเภท เช่น นม ผลไม้กระป๋อง เป็นต้น

2) ประเภทเครื่องไทยธรรมที่พระเคนถวายพระภิกษุได้ตลอดเวลา

นอกจากเครื่องไทยธรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว เครื่องไทยธรรมประเภทอื่น ๆ สามารถพระเคนถวายแต่พระภิกษุสงฆ์ได้ตลอดเวลา ไม่มีกำหนดห้าม

5.4 การปฏิบัติต่อพระรัตนตรัย

วัด เป็นที่รวมของคนหลายประเภท ซึ่งมีความแตกต่างกันมากทั้งในด้านอายุ ฐานะ ความเป็นอยู่ การศึกษา อาชีพ ตลอดจนอุปนิสัยใจคอ ดังนั้น โอกาสที่จะกระทบกระทั่งกันย่อมเกิดขึ้นได้ง่าย จึงจำเป็นต้องระมัดระวังตนอย่างยิ่งเพื่อจะได้บุญเต็มที่ ดังนั้นเมื่อเดินทางมาถึงวัดแล้วพึงปฏิบัติดังนี้

- ส้ารวมกาย วาจา ใจ ให้สงบเรียบร้อย งดอาการคะนองทั้งปวง ทั้งนี้เพื่อรักษากาย วาจา ใจของเราให้เหมาะสมที่จะเป็นภาชนะรองรับบุญซึ่งจะบังเกิดขึ้น
- งดดื่มสุรา สูบบุหรี่ หรือเคี้ยวหมาก เต็ดขาด
- เมื่อไปถึงศาลาหรือสถานที่ที่จัดไว้ต้อนรับ ควรนั่งให้เป็นระเบียบ ท่านชายนั่งแถบหนึ่ง ท่านหญิงนั่งอีกแถบหนึ่ง ไม่ปะปนกัน
- ในการประกอบศาสนพิธี เช่น สวดมนต์ สมาทานศีล ถวายสังฆทาน ฯลฯ ควรเปล่งเสียงอย่างชัดเจนโดยพร้อมเพรียงกัน เพื่อก่อให้เกิดปิติ และเป็นการแสดงความเคารพพระรัตนตรัยด้วยวาจา
- ศึกษาระเบียบต่าง ๆ ภายในวัดจากเจ้าหน้าที่ของวัด เช่น การให้ท่าน จะได้ทราบว่ามีการตั้งมูลนิธิต่ออะไรบ้าง มีการเทศน์วันใด เวลาใดบ้าง เป็นต้น
- ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ภายในกรอบประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงามต่าง ๆ
- สิ่งใดที่ทำให้ชุ่มชองหมองใจ เช่น อากาศร้อน หิวกระหาย กิริยาอาการที่ไม่เหมาะสมของบุคคลบางกลุ่ม การไม่ได้รับความสะดวกในเรื่องต่าง ๆ ฯลฯ ขอจงพยายามอดทนเพื่อเพิ่มชั้นดีบารมี และแผ่เมตตาให้ความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ควบคุมโทสะอย่าให้เกิดขึ้นได้

5.4.1 การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย

พระรัตนตรัยมีพระคุณต่อสัตว์โลกมากจนสุดจะประมาณ เป็นเอกลักษณ์ของวิญญูชนผู้รู้เรื่องด้วยสติปัญญา เป็นสัมมาทิฏฐิ ผู้แสดงความเคารพพระรัตนตรัย นอกจากจะทำให้มีจิตใจแจ่มใสชุ่มชื่นเบิกบานยิ่งขึ้นแล้ว ยังมีส่วนทำให้ผู้พบเห็นพลอยปลาบปลื้มปีติตามอีกด้วย ดังนั้น ทุกคนจึงควรฝึกตนให้สามารถแสดงความเคารพพระรัตนตรัยให้ถูกต้อง งดงาม ตามกาลเทศะอันควร

การแสดงความเคารพพระรัตนตรัย สามารถทำได้หลายวิธี ตามโอกาส ดังนี้

1) การประนมมือ (อัญชลี) หมายถึง การกระพุ่มมือทั้งสองประนมหว่างอก เป็นการแสดงความเคารพเสมอด้วยดวงใจ จัดเป็นการแสดงความเคารพทั่ว ๆ ไป ใช้ในขณะนั่งฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ฟังเทศน์ รับพรพระ สนทนากับพระภิกษุ ทำวัตรสวดมนต์ เป็นต้น

ยกมือทั้งสองขึ้นให้ฝ่ามือประกบกัน นิ้วทุกนิ้วแนบชิดสนิทกัน ปลายนิ้วชี้ขึ้นเบื้องบน กระพุ่มมือทำเป็นรูปดอกบัวตูม (แต่อย่าให้ปุ่มหรือแบนเกินไป) ตั้งกระพุ่มมือนี้ไว้หว่างอกสูงในระดับท่ามุม 45 องศา กับอกตนเอง ปลายนิ้วทุกนิ้วเหยียดตรง ศอกทั้งสองแนบชิดชายโครง ไม่เกร็งข้อมือ วางท่าสบาย ๆ

2) การไหว้ (นมัสการหรือวันทา) หมายถึง การยกกระพุ่มมือที่ประนมแล้วนั้นขึ้นจรดหน้าผาก เป็นการแสดงความเคารพที่สูงขึ้นไป คือ เคารพเสมอด้วยเศียรเกล้า ควรทำในกรณีที่พระสงฆ์นั่งบนเก้าอี้ ยืนอยู่ เดินผ่าน หรือเดินสวนทางกัน ขณะรับหรือส่งสิ่งของถวายท่าน เป็นต้น

ให้ประนมมือขึ้นก่อนแล้วยกกระพุ่มมือนั้นสูงขึ้นเสมอหน้า โดยให้นิ้วหัวแม่มือจรดหว่างคิ้ว ปลายนิ้วชี้จรดไธรมุข พร้อมกับก้มศีรษะลงเล็กน้อยพองาม แล้วลดมือลง ทำอย่างนี้เพียงครั้งเดียว เวลายกมือขึ้นและลดมือลงขณะไหว้ อย่าทำให้เร็วนัก หรือช้านัก ควรทำด้วยอาการละมุนละไมจึงจะงาม

3) การกราบ (อภิวัต) หมายถึง การหมอบราบลงกับพื้นพร้อมทั้งกระพุ่มมือ เป็นการแสดงความเคารพสูงสุดในบรรดาการแสดงความเคารพที่ปฏิบัติกันอยู่ เป็นการรวมการประนมมือและการไหว้เข้าด้วยกัน การกราบ ใช้ในกรณีเข้าไปแสดงความเคารพต่อหน้าพระพุทธรูป พระธรรมคัมภีร์ พระสงฆ์ เมื่อลาพระสงฆ์กลับ เมื่อประเคนของพระสงฆ์เสร็จแล้ว เป็นต้น

การปฏิบัติวิธี ต้องให้ได้หลักซึ่งเรียกว่า เบญจางคประดิษฐ์ คือ กราบให้อંગศอ้วยวะห้าส่วนจรดพื้น คือเข้า 2 ฝ่ามือ 2 หน้าผาก 1 การกราบนี้มีวิธีปฏิบัติสำหรับหญิงและชายต่างกันอยู่ ดังนี้

วิธีกราบแบบชาย

ท่าเตรียม - นั่งคุกเข่าให้หัวเข่าห่างกันประมาณ 1 คืบ นั่งทับสันเท้าตั้งฝ่าเท้าทั้งสองขึ้นให้ตรง และชิดกัน ตั้งกายตรง

จังหวะที่ 1 ยกมือทั้งสองขึ้นประนมหว่างอก

จังหวะที่ 2 ยกมือที่ประนมแล้วขึ้นเสมอหน้า ไม่น้อมศีรษะลงมารับให้นิ้วหัวแม่มือจรดระหว่างคิ้ว นั่งท่ายนี้เรียกว่า “นั่งท่าพรหม”

จังหวะที่ 3 หมอบลงกราบ (อภิวัต) โดยลดมือลง ให้มือทั้งสองเรียบลงตามลำดับ แล้วจึงค่อยยื่นฝ่ามือไปข้างหน้า (ไม่ใช่เสือกไปข้างหน้า) พร้อมทั้งน้อมตัวลง ขณะเดียวกันนั้น

ศอก ให้วางต่อกับเข่าตรงไปข้างหน้า

หน้าผาก ให้วางลงแตะพื้นระหว่างฝ่ามือทั้งสองที่เว้นช่องไว้ กะให้คิ้วอยู่ในระดับปลายนิ้วหัวแม่มือพอดี

ฝ่ามือ ให้วางราบกับพื้น ห่างกันประมาณ 1 ฝ่ามือเพื่อเว้นช่องไว้ให้หน้าผากจรดพื้นได้ นิ้วทั้งหมดแนบชิดกัน

หลัง ให้ยืดออกเล็กน้อย กระทั่งแขนราบได้ระดับเดียวกัน อย่าให้หลังโก่ง เมื่อยกตัวขึ้นมา ให้เงยหน้าตั้งตัวตรง เริ่มจิ้งหะที่ 1-2-3 ใหม่ ติดต่อกันไปจนครบ 3 ครั้ง แล้วให้เงยหน้าทำจิ้งหะที่ 1-2 อีกครั้งหนึ่ง จึงเสร็จพิธี

วิธีการแบบหญิง

ท่าเตรียม - นั่งคุกเข่าราบ โดยเหยียดหลังเท้าราบกับพื้นข้างหลัง ปลายเท้าทั้งสองทับกันเล็กน้อย แล้วนั่งทับลงไปบนฝ่าเท้านั้น ส่วนเข่าทั้งสองชิดกัน

จิ้งหะที่ 1 ยกมือทั้งสองขึ้นประนม (อัญชลี) หว่างอก

จิ้งหะที่ 2 ยกมือทั้งสองขึ้นเสมอหน้า ก้มศีรษะลงมารับเล็กน้อยให้นิ้วหัวแม่มือจรดระหว่างคิ้ว (นมัสการ) นั่งทำนี้ เรียกว่า “นั่งท่าเทพธิดา”

จิ้งหะที่ 3 หมอบลงกราบ (อภิวาท) โดยลดมือลง ให้มือทั้งสองเรียงลงมาตามลำตัว พร้อมกับค่อย ๆ น้อมตัวลงตามขณะเดียวกันนั้น

ศอก ให้งอพับวางลงขนานเข่าทั้งสองไว้ ไม่ใช่ต่อเข่าแบบชาย

ฝ่ามือ ให้วางราบกับพื้น ห่างกันประมาณ 1 ฝ่ามือเพื่อเว้นช่องไว้ให้หน้าผากจรดพื้นได้ นิ้วทั้งหมดแนบชิดกัน

หน้าผาก ให้วางลงแตะพื้นระหว่างมือทั้งสองที่เว้นช่องไว้ ให้คิ้วอยู่ระดับหัวแม่มือพอดี

หลัง ให้ยืดออกเล็กน้อย ให้แนบราบอยู่ระดับเดียวกัน ไม่โก่งขึ้นมา เมื่อหน้าผากแตะพื้นแล้ว ให้เงยหน้าตั้งตัวให้ตรง เริ่มจิ้งหะที่ 1-2-3 ใหม่ ติดต่อกันไปจนกราบครบ 3 ครั้งแล้วให้เงยหน้าทำจิ้งหะที่ 1 และจิ้งหะที่ 2 อีกครั้ง จึงเสร็จพิธี

ข้อควรจำ

- ในการกราบ อวัยวะทุกส่วนต้องสัมพันธ์กัน ทำได้ถูกจิ้งหะ ไม่เก้ ๆ กัง ๆ และไม่ขาดตอน จึงจะดูเป็นระเบียบและงามตา

- แต่ละจิ้งหะไม่เร็วนัก ไม่ช้านัก เป็นจิ้งหะติดต่อกันพอดี ๆ

- ต้องฝึกหัดทำจากผู้รู้ ดูจากผู้ชำนาญ แล้วฝึกฝนทำด้วยตนเอง จึงจะคล่องแคล่วไม่เคอะเขิน

- เวลากราบพร้อม ๆ กันหลาย ๆ คน ต้องคอยขำเลียงดูทำให้พร้อมกันทุกจิ้งหะ จึงจะดูเรียบร้อยงดงาม ก่อให้เกิดศรัทธาแก่ผู้พบเห็น

5.4.2 การแสดงความเคารพพระภิกษุสงฆ์

พระภิกษุสงฆ์ ดำรงอยู่ในฐานะดังต่อไปนี้ คือ

- เป็นผู้รักษาและสืบทอดพระพุทธศาสนาไว้ ด้วยการศึกษาล่าเรียน ทรงจำศาสนธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้มิให้เสื่อมสูญ

- เป็นผู้นำเอาคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเทศนาอบรมสั่งสอนชาวพุทธให้ทราบว่สิ่งใดควรละเว้น สิ่งใดดีควรกระทำ สอนให้รู้จักว่าอะไรเป็นบาป อะไรเป็นบุญ ชักจูงให้ชาวพุทธเลิกจากความไม่ดี ความบาปหยาบช้า เกิดความยินดีพอใจในการทำความดี ทำการบุญการกุศล

- เป็นทั้งผู้นำและแบบอย่างแห่งความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระภิกษุสงฆ์จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นปูชนียบุคคล และเป็นเนืองนาบุญอันยอดเยี่ยมที่พุทธศาสนิกชนชายหญิงทั้งหลายสมควรให้ความเคารพสักการะบูชา กราบไหว้ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ด้วยการแสดงความเคารพต่อพระภิกษุสงฆ์ ดังเช่นที่วิญญูชนพึงปฏิบัติกัน ดังนี้

1) การลุกขึ้นยืนรับพระสงฆ์

การลุกขึ้นยืนรับพระสงฆ์นี้ เป็นกิริยาอาการแสดงความเคารพอย่างหนึ่ง ซึ่งชาวพุทธนิยมปฏิบัติต่อพระสงฆ์ ดังเช่น เมื่อพระเถระผู้ใหญ่เดินมาถึงสถานที่พิธีงานนั้น ๆ คฤหัสถ์ชายหญิงที่นั่งอยู่ ณ สถานที่นั้น จะปฏิบัติดังนี้

1) ถ้านั่งเก้าอี้ นิยมลุกขึ้นยืนรับ เมื่อท่านเดินผ่านตรงหน้าจึงโน้มตัวลงยกมือไหว้ เมื่อท่านนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงนั่งลงตามเดิม

2) ถ้าขรวาสชายหญิงนั่งอยู่กับพื้น ไม่ต้องลุกขึ้นยืนรับ เมื่อท่านเดินผ่านมาถึงเฉพาะหน้าจึงยกมือไหว้ หรือกราบ ตามความเหมาะสมแก่สถานที่นั้น

3) สำหรับท่านผู้เป็นประธานพิธี หรือเจ้าภาพงาน นิยมคอยรอรับพระสงฆ์ที่นิมนต์มาประกอบพิธีในงานนั้น เมื่อพระสงฆ์มาถึงจึงนิมนต์ และนำท่านไปยังสถานที่ที่จัดไว้รับรอง

2) การให้ที่นั่งแก่พระสงฆ์

การให้ที่นั่งแก่พระสงฆ์นี้ เป็นกิริยาอาการแสดงความเคารพเอื้อเฟื้อแก่พระสงฆ์อย่างหนึ่ง ซึ่งชาวพุทธนิยมปฏิบัติกันสืบมา ดังนี้

1) เมื่อพระสงฆ์มาในงานพิธีนั้น ถ้าสถานที่ชุมนุมนั้นจัดให้นั่งเก้าอี้ นิยมให้พระสงฆ์นั่งเก้าอี้แถวหน้า

2) คฤหัสถ์ชาย ถ้าจำเป็นจะต้องนั่งเก้าอี้แถวเดียวกับพระสงฆ์ นิมนต์เก้าอี้ด้านซ้ายของพระสงฆ์

3) สำหรับสตรี ไม่ควรนั่งเก้าอี้แถวเดียว หรือนั่งอาสนะยาวผืนเดียวกับพระสงฆ์ เว้นแต่มีสุภาพบุรุษนั่งคั่นระหว่างกลาง

4) ถ้าสถานที่ชุมนุมนั้น จัดให้นั่งกับพื้น นิยมจัดอาสนะสงฆ์ไว้เป็นส่วนต่างหากจากอาสนะที่คฤหัสถ์ชายหญิงนั่ง เช่น ปูพรมผืนใหญ่เต็มห้อง เป็นต้น นิยมปูลาดอาสนะเล็กบนพรม ผืนใหญ่อีกชั้นหนึ่งสำหรับเป็นที่นั่งของพระสงฆ์แต่ละรูป

3) การตามส่งพระสงฆ์

การตามส่งพระสงฆ์นี้ เป็นกิริยาอาการแสดงความเคารพแก่พระสงฆ์อีกประการหนึ่ง ซึ่งชาวพุทธนิยมปฏิบัติกันสืบมา

เมื่อพระเถระผู้ใหญ่ หรือพระสงฆ์ที่นิมนต์มาในงานพิธีนั้นจะกลับ คฤหัสถ์ชายหญิงพึงปฏิบัติดังนี้

- 1) ถ้านั่งเก้าอี้ นิยมลุกขึ้นยืนส่งท่าน เมื่อท่านเดินผ่านเฉพาหน้า จึงน้อมตัวลงยกมือไหว้
- 2) ถ้านั่งอยู่กับพื้น ไม่ต้องยืนส่ง เมื่อท่านเดินผ่านเฉพาหน้าจึงกราบหรือยกมือไหว้ ตาม

ควรแก่กรณี

3) สำหรับท่านผู้เป็นประธานพิธี หรือเจ้าภาพงาน ควรเดินตามไปส่งท่านจนพ้นบริเวณงาน หรือจนกว่าท่านจะขึ้นรถออกพ้นจากบริเวณงานไปแล้ว และก่อนที่ท่านจะจากไป

4) การหลีกเลี่ยงให้พระ

การหลีกเลี่ยงให้แก่พระสงฆ์ เป็นกิริยาอาการแสดงความเคารพเอื้อเฟื้อแก่พระสงฆ์อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งชาวพุทธนิยมปฏิบัติกันสืบมา

4.1) วิธีปฏิบัติเมื่อพระสงฆ์เดินตามมาข้างหลัง

ถ้าพระสงฆ์เดินตามมาข้างหลัง คฤหัสถ์ชายหญิงเดินไปข้างหน้ารู้สึกตัวว่า มีพระสงฆ์เดินตามมาข้างหลัง นิยมปฏิบัติดังนี้

- 1) หลีกเข้าชิดข้างทางซ้ายมือของพระสงฆ์
- 2) ยืนตรง มือทั้งสองห้อยประสานไว้ข้างหน้า หันมาทางท่าน
- 3) เมื่อพระสงฆ์เดินผ่านเฉพาหน้า นิมนต์น้อมตัวลงยกมือไหว้
- 4) ถ้าท่านพูดด้วย นิยมประนมมือพูดกับท่าน
- 5) ถ้าท่านมิได้พูดด้วย เมื่อยกมือไหว้แล้ว มือทั้งสองห้อยประสานกันไว้ข้างหน้า

มองดูท่านจนเดินเลยไปจึงค่อยเดินตามหลังท่านไป

4.2) วิธีปฏิบัติเมื่อเดินสวนทางกับพระสงฆ์

ถ้าคฤหัสถ์ชายหญิงเดินสวนทางกับพระสงฆ์ นิยมปฏิบัติดังนี้

- 1) หลีกเข้าชิดข้างทางด้านซ้ายมือของพระสงฆ์
- 2) ยืนตรง มือทั้งสองห้อยประสานไว้ข้างหน้า หันหน้ามาทางท่าน
- 3) เมื่อพระสงฆ์เดินผ่านมาถึงเฉพาหน้า นิมนต์น้อมตัวลงยกมือไหว้ หรือนั่งกระหย่ง

ยกมือไหว้ ตามควรแก่กาลเทศะและบุคคล

4) ถ้าท่านพูดด้วย นิยมประนมมือพูดกับท่าน

5) ถ้าท่านมิได้พูดด้วย เมื่อยกมือไหว้แล้ว ก็ลดมือลงห้อยประสานกันไว้ข้างหน้า

มองดูท่านจนกว่าจะผ่านเลยไป จึงเดินไปตามปกติ

5) วิธีปฏิบัติเมื่อพบพระสงฆ์ยืนอยู่

ถ้าคุณหัสถ์ชายหญิง เดินไปพบพระสงฆ์ยืนอยู่ นิยมปฏิบัติดังนี้

- 1) หยุดยืนตรง
- 2) น้อมตัวลงยกมือไหว้
- 3) ถ้าท่านพูดด้วย ประนมมือพูดกับท่าน
- 4) เดินหลีกไปทางซ้ายของพระสงฆ์

6) วิธีปฏิบัติเมื่อพบพระสงฆ์นั่งอยู่

ถ้าคุณหัสถ์ชายหญิง เดินไปพบพระสงฆ์นั่งอยู่ นิยมปฏิบัติดังนี้

- 1) หยุดนั่งลง ถ้าพื้นที่นั่งสะอาด นิยมนั่งคุกเข่า หรือนั่งพับเพียบ ถ้าพื้นไม่สะอาด นิยมนั่ง

กระหย่ง

- 2) น้อมตัวลงยกมือไหว้
- 3) ถ้าท่านพูดด้วย ประนมมือพูดกับท่าน
- 4) ลุกขึ้นเดินหลีกไปทางซ้ายของพระสงฆ์
- 5) ถ้าพระสงฆ์อยู่ที่กลางแจ้ง มีเงาปรากฏอยู่ คุณหัสถ์ชายหญิงไม่ควรเดินเหยียบเงาของพระสงฆ์ ควรเดินหลีกไปเสียอีกทางหนึ่ง

7) วิธีเดินตามหลังพระสงฆ์

การเดินตามหลังพระสงฆ์นี้ เป็นกิริยาอาการแสดงความเคารพแก่พระสงฆ์อย่างหนึ่ง ซึ่งชาวพุทธชายหญิงนิยมปฏิบัติกันสืบมา มีวิธีปฏิบัติดังนี้

- 1) เดินตามไปเบื้องหลังของพระสงฆ์ โดยให้เอียงไปทางซ้ายของท่าน
- 2) เว้นระยะห่างจากท่านประมาณ 2-3 ก้าว
- 3) เดินตามท่านไปด้วยกิริยาอาการสำรวมเรียบร้อย
- 4) ขณะเดินตามท่านอยู่ ไม่นิยมแสดงความเคารพผู้อื่น
- 5) ไม่นิยมพูดคุยทักทายปราศรัยกับผู้อื่น

5.4.3 มารยาทในการเข้าพบพระภิกษุสงฆ์ที่วัด

การพบปะพระสงฆ์นับเป็นมงคล เพราะได้มีโอกาสสนทนาธรรมอย่างใกล้ชิดกับบัณฑิต แต่ควรดูกาลและโอกาสที่เหมาะสม และควรศึกษาพระวินัยเพื่อจะได้ปฏิบัติตนได้ถูกต้องในการไปพบพระภิกษุสงฆ์ที่วัดนั้น ควรแต่งกายให้สุภาพเรียบร้อย และรักษากิริยามารยาททางกาย วาจา ใจ ไว้อย่างดี นอกจากนี้ ตามประเพณีนิยม ควรเตรียมเครื่องสักการบูชา เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น ใส่พานนำไปถวายเพื่อเป็นเครื่องแสดงความเคารพบูชาท่านด้วย ถ้าไปก่อนเที่ยง ควรมีภัตตาหารเช้าหรือเพลไปถวายด้วยก็สมควร ถ้าไปหลังเที่ยง ก็ควรนำน้ำปานะหรือน้ำผลไม้ไปถวาย ในกรณีที่จะนิมนต์ท่านไปประกอบพิธีกรรม สิ่งที่ไม่ควรขาด คือ ดอกไม้ ธูป เทียน เพื่อแสดงคารวะต่อท่าน

เมื่อไปถึงเขตวัด ก่อนเข้าพบ ควรปฏิบัติดังนี้

- ใต้ถ่มพระภิกษุสงฆ์ สามเณร หรือศิษย์วัด ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงว่า ท่านอยู่ไหม มีเวลาว่างหรือไม่ สมควรที่จะเข้าพบท่านได้หรือไม่อย่างไร ควรแจ้งความจำนงหรือขออนุญาตก่อนเข้าพบ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว จึงเข้าไปพบท่าน

- ถ้าไม่พบผู้ใดพอจะไต่ถามได้ ควรรอดูจังหวะที่เหมาะสมสมควร เฉพาะบุรุษ ควรกระแอมหรือเคาะประตูให้เสียงก่อนจะเข้าพบท่านขณะท่านอยู่ในห้อง เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงเปิดประตูเข้าไป ส่วนสตรีไม่นิยมเข้าพบพระภิกษุสงฆ์ภายในห้อง

- ระหว่างรอคอย อย่าส่งเสียงเอะอะรบกวน ควรนั่งอย่างสงบ สำรวม เพราะในวัดต้องการความเงียบสงบ

- เมื่อเข้าพบ คอยจนท่านนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงกราบท่านแบบเบญจางคประดิษฐ์ 3 ครั้ง

- เมื่อกราบเสร็จแล้ว นิมนต์นั่งพับเพียบ ไม่ควรนั่งอาสนะเสมอกับพระภิกษุสงฆ์ เช่น นั่งบนเสื่อ หรือพรมผืนเดียวกัน หรือนั่งเก้าอี้เสมอกันกับท่าน เป็นต้น

- กิริยาอาการนั่งพับเพียบ ต้องทำให้ถูกต้องวิธี เช่น เก็บเท้าให้เรียบร้อย ระวังเครื่องนุ่งห่ม ปกปิดร่างกายให้มิดชิด เป็นต้น

- ขณะที่พระภิกษุสงฆ์อยู่ชั้นล่างกุฏิ คฤหัสถ์ทั้งชายหญิงไม่ควรขึ้นไปชั้นบนของกุฏิ ตลอดจนไม่เข้าไปในห้องส่วนตัวของท่านด้วย

- เวลาที่ดีที่สุดที่ควรพบพระภิกษุสงฆ์ คือ เวลาใกล้เพล

5.4.4 การสนทนากับพระภิกษุสงฆ์

พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ประพฤติดี ประพฤติซื่อตรง ประพฤติเพื่อออกไปจากทุกข์ ประพฤติถูกต้อง และเป็นเนืองนาบุญของชาวโลก ดังนั้น ในขณะสนทนากับพระภิกษุสงฆ์ พึงปฏิบัติดังนี้

- ไม่พูดล้อเล่น ไม่พูดหยาบโลน ไม่เล่าเรื่องส่วนตัว ไม่ยกตัวดีเสมอคล้ายเพื่อน หรือยกตัวสูงกว่า

- ถ้าพระภิกษุสงฆ์รูปนั้นเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ให้ประณมมือพูดกับท่านทุกครั้งทีกราบเรียนท่าน และรับคำพูดของท่าน

- เฉพาะสตรี แม้จะเป็นญาติกับพระภิกษุสงฆ์รูปนั้นก็ตาม ไม่นิยมสนทนาอยู่กับพระภิกษุสงฆ์สองต่อสองทั้งภายในห้องและภายนอกห้อง ทั้งในที่ลับหูและลับตาเพราะผิดพระวินัยพุทธบัญญัติ
- เมื่อเสร็จกิจธุระแล้วให้รีบลากลับ ไม่ควรอยู่นานเกินควรเพราะเป็นการรบกวนเวลาของท่าน
- กราบท่านด้วยเบญจางคประดิษฐ์ 3 ครั้ง เมื่อจะลาท่านกลับ

5.4.5 การใช้คำพูดกับพระภิกษุสงฆ์ตามระดับสมณศักดิ์

- 1) สมเด็จพระสังฆราช
- 2) สมเด็จพระราชาคณะ
- 3) พระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรอง (รองจากชั้นสมเด็จพระราชาคณะ)
- 4) พระราชาคณะชั้นธรรม
- 5) พระราชาคณะชั้นเทพ
- 6) พระราชาคณะชั้นราช
- 7) พระราชาคณะชั้นสามัญ
- 8) รองพระราชาคณะชั้นพระครู และฐานานุกรม

(1) การใช้คำทูลสมเด็จพระสังฆราช ถือหลักการใช้ราชาศัพท์ ฐานันดรศักดิ์ชั้นพระองค์เจ้า

	คำเรียกขาน	คำแทนตัว		คำตอบรับ	
		ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
สมเด็จพระสังฆราช	ฝ่าพระบาท	เกล้ากระหม่อม/ ฝ่าบาท	กระหม่อมฉัน/ กระหม่อม	พะย่ะค่ะ/ หม่อมฉัน	เพคะ/ กระหม่อม

(2) การใช้คำพูดกับสมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะชั้นราชขึ้นไป ถือหลักการใช้คำสุภาพตามฐานานุกรม

	คำเรียกขาน	คำแทนตัว		คำตอบรับ	
		ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
สมเด็จพระราชาคณะ (ชั้นราชขึ้นไป)	พระเดช พระคุณใต้เท้า	เกล้ากระหม่อม/ เกล้า	ดิฉัน	ขอรับกระหม่อม ครับกระหม่อม ครับผม	เจ้าค่ะ

(3) การใช้คำพูดกับสมเด็จพระราชาคณะชั้นสามัญลงมา ถือหลักการใช้คำสุภาพ

	คำเรียกขาน	คำแทนตัว		คำตอบรับ	
		ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
สมเด็จพระราชาคณะ พระครูสัญญาบัตร พระครูฐานานุกรม พระเปรียญ พระอันดับธรรมดา พระผู้เฒ่า พระสงฆ์ที่เป็นญาติ	ท่านเจ้าคุณ, ท่าน ท่านพระครู, ท่าน ท่านมหา, ท่านพระคุณเจ้า, ท่านหลวงปู่, หลวงพ่อ หลวงปู่, หลวงตา หลวงพ่อ, หลวงลุง หลวงอา ฯลฯ	กระผม ผม	ดิฉัน ฉัน	ครับ ครับ	เจ้าค่ะ ค่ะ ค่ะ

(4) การใช้คำพูดกับพระสามัญทั่วไป ถ้าผู้พูดไม่รู้จักกับพระภิกษุรูปนั้น ไม่ทราบว่าคุณมีสมณศักดิ์
ชั้นใด นิยมใช้คำพูดสามัญเป็นกลาง ๆ ดังนี้

	คำเรียกขาน	คำแทนตัว		คำตอบรับ	
		ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
พระภิกษุสงฆ์ ทั่วไป	พระคุณเจ้า พระคุณท่าน ท่าน	กระผม ผม	ดิฉัน ฉัน	ชาย	เจ้าค่ะ, ค่ะ

(5) ถ้อยคำพิเศษที่นิยมใช้เฉพาะแก่พระภิกษุสงฆ์ตามประเพณีนิยมบางคำ

อาตมภาพ	- ข้าพเจ้า (เป็นคำที่พระใช้แทนตัวท่านเอง)
อาราธนา	- เชิญ
อาพาธ	- ป่วย
อาหารบิณฑบาต	- อาหาร
อัฐบริวาร	- ของใช้จำเป็นของพระภิกษุ 8 สิ่ง ได้แก่ สบง จีวร สังฆาฏิ ประคตเอว บาตร มีดโกน เข็ม กระบอกรองน้ำ
อาสนะ	- ที่นั่ง
อังกาส	- ถวายอาหารพระ เลี้ยงพระ
จันทน์	- อาหาร
ไทยธรรม	- ของถวาย
คิลานเภสัช	- ยารักษาโรค
เผด็จ	- บอกให้รู้ บอกนิมนต์ เชิญ
นิมนต์	- เชิญ
ฉัน	- กิน
ประเคน	- ส่งให้ถึงมือ
จตุปัจจัย	- เครื่องยังชีพ 4 อย่างของพระภิกษุ ได้แก่ ฝ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค
โยม	- ญาติ
ปวารณา	- เปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรขอ หรือเรียกร้องบอกกล่าวถึง สิ่งที่ท่านต้องการ จะได้จัดทำให้ท่านหรือทำตาม
มรณภาพ	- ตาย

5.4.6 การนิมนต์พระภิกษุสงฆ์

1) การอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ไปประกอบพิธีบุญต่าง ๆ นิยมเรียกว่า นิมนต์ การนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ ควรกระทำเมื่อกำหนดวันประกอบพิธีบุญแน่นอนแล้ว และควรนิมนต์ก่อนวันงานไว้นานพอสมควร หรืออย่างน้อย 7 วัน หากต้องการเจาะจงนิมนต์พระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของมหาชน ควรนิมนต์ล่วงหน้าไว้ก่อนหลาย ๆ เดือนจึงจะไม่พลาดหวัง

การนิมนต์ จะนิมนต์ด้วยวาจาก็ได้ แต่เพื่อความเหมาะสมและป้องกันการลืม ควรนิมนต์เป็นลายลักษณ์อักษร เรียกว่า วาสุฎีกา ฎีกานั้นควรระบุข้อความโดยย่อ เพื่อกราบเรียนให้พระภิกษุสงฆ์ได้ทราบ และทั้งจะเป็นความสะดวกแก่ทั้ง 2 ฝ่ายอีกด้วย ดังนี้

- 1) พิธีบุญนั้นปรารถนาอะไร
- 2) กำหนดการ เช่น วัน เดือน ปี ตรงกับวันขึ้นหรือแรมอะไร เวลาใด
- 3) สถานที่
- 4) จำนวนพระภิกษุสงฆ์ที่จะนิมนต์
- 5) การจัดหาพระรับส่ง จะจัดหาพระมารับพระภิกษุสงฆ์หรือให้ท่านไปเอง กรณีที่จัดหาพระมารับ ต้องระบุเวลาที่จะมารับท่านให้ชัดเจนด้วย
- 6) ต้องการให้พระภิกษุสงฆ์ทำอะไรบ้าง หรือจะให้ท่านนำอะไรไปด้วย เช่น บาตร ด้ายสายสิญจน์ พระพุทธรูป หมายเหตุไว้ให้แจ่มชัด

ตัวอย่าง ฎีกาอาราธนาพระภิกษุสงฆ์

ขออาราธนาพระ(พร้อมพระภิกษุในวัดนี้อีก..... รูป)
เจริญพระพุทธรูป (หรือสวดพระพุทธรูป ใช้เฉพาะงานศพ) แล้วฉันภัตตาหารเช้า (หรือเพล)
ในงาน วันที่ น.
ตรงกับขึ้น (แรม) ค่ำ เดือน ณ บ้านเลขที่
ถนน อำเภอ จังหวัด

ขอพระคุณเจ้าได้โปรดเมตตาอนุเคราะห์
ให้สำเร็จประโยชน์ตามนี้ด้วย

ลงนาม (ผู้อาราธนา)

หมายเหตุ - โปรดจัดหาหนะไปเอง
(หรือจะมีรถมารับเวลาเวลา น.)

ข้อควรปฏิบัติในการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์

1. ถ้านิมนต์ในงานมงคล ใช้คำนิมนต์ว่า **อาราธนาเจริญพระพุทธรูป**
ถ้านิมนต์ในงานอวมงคล ใช้คำนิมนต์ว่า **อาราธนาสวดพระพุทธรูป**
2. ไม่ระบุชื่ออาหารที่จะทำถวาย เพราะถ้าระบุชื่ออาหาร หากไม่มีสมัยที่ได้รับการยกเว้นให้ฉันได้
ตามพระวินัยบัญญัติ หรือเป็นอาหารประเภทเนื้อสัตว์ พระภิกษุสงฆ์รับนิมนต์แล้วฉันอาหารชนิดนั้นผิดวินัย
เกิดโทษแก่พระภิกษุสงฆ์ จึงควรใช้คำนิมนต์เป็นคำกลาง ๆ ว่า นิมนต์ฉันภัตตาหารเช้า (เพล) หรือนิมนต์
รับอาหารบิณฑบาตเช้า (เพล) เท่านั้น เป็นต้น

2) จำนวนพระภิกษุสงฆ์ที่จะนิมนต์ ไม่กำหนดข้างมาก แต่นิยมกำหนดข้างน้อยไว้เป็นเกณฑ์ คืออย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 4 รูป เพราะถือว่า 4 รูปขึ้นไปครบองค์สงฆ์แล้ว ส่วนมากในงานมงคลนิมนต์เป็นจำนวนคี่ คือ 5-7-9 รูป ขึ้นไป ยกเว้นงานมงคลสมรสซึ่งนิยมนิมนต์จำนวนคู่ เพื่อคู่บ่าวสาวจะได้จัดเครื่องไทยธรรมถวายได้เท่า ๆ กัน งานพิธีหลวงก็นิยมนิมนต์พระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนคู่เช่นกัน กล่าวคือ 10 รูป เป็นพื้น สำหรับงานอวมงคล เช่น งานศพ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์เป็นจำนวนคู่ เช่น 4-8-10 เป็นต้น

5.4.7 การประเคนของแด่พระภิกษุสงฆ์

1) การประเคน หมายถึง การมอบให้ด้วยความเคารพ ใช้ปฏิบัติต่อพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น มีพระวินัยบัญญัติห้ามพระภิกษุสงฆ์รับ หรือหยิบสิ่งของมาขบฉันเอง โดยไม่มีผู้ประเคนให้ถูกต้องเสียก่อน เพื่อตัดปัญหาเรื่องการถวายแล้วหรือยังไม่ได้ถวาย จึงให้พระภิกษุสงฆ์รับของประเคนเท่านั้น ยกเว้นน้ำเปล่าที่ไม่ผสมสี เช่น น้ำฝน น้ำประปา เป็นต้น เพื่อเป็นการแสดงออกอย่างชัดเจนว่า สิ่งของนั้น ๆ เป็นของจัดไว้ถวายพระภิกษุสงฆ์แน่นอน โดยมีผู้ประเคนเป็นพยานรู้เห็นด้วยผู้หนึ่ง การประเคนของจึงเป็นการสนับสนุนให้พระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยได้ถูกต้อง

2) การประเคนที่ถูกต้อง ตามหลักพระวินัย มีลักษณะที่กำหนดไว้ 5 ประการ ดังนี้

- 1) สิ่งของที่จะประเคนต้องไม่ใหญ่เกินไป ขนาดคนพอมีกำลังปานกลางยกขึ้นได้ ถ้าหนักหรือใหญ่เกินไปไม่ต้องประเคน
- 2) ผู้ประเคนต้องอยู่ในหัตถบาส คือเอามือประสานกันแล้วยื่นไปข้างหน้า ห่างจากพระภิกษุสงฆ์ผู้รับประมาณ 1 ศอก
- 3) ผู้ประเคนน้อมสิ่งของนั้นส่งให้พระภิกษุสงฆ์ด้วยกิริยาอ่อนน้อม เป็นการเคารพ
- 4) การน้อมเข้ามานั้น จะส่งให้ด้วยมือก็ได้ ใช้ของเนื่องด้วยกาย เช่น ใช้ทัพพี หรือช้อนตักอาหารใส่ในบาตรที่ท่านถือ หรือสพายอยู่ก็ได้
- 5) ในกรณีผู้ประเคนเป็นชาย พระภิกษุสงฆ์ผู้รับจะรับด้วยมือ ในกรณีผู้ประเคนเป็นหญิงรับด้วยของเนื่องด้วยกาย เช่น ใช้ผ้าทอดรับ ใช้บาตรรับ ใช้จานรับ

เมื่อการประเคนได้ลักษณะครบทั้ง 5 ประการนี้ จึงเป็นอันประเคนถูกต้อง ถ้าไม่ได้ลักษณะนี้ เช่น ของนั้นใหญ่และหนักจนยกไม่ขึ้น ผู้ประเคนอยู่นอกหัตถบาส หรือผู้ประเคนเสือกของส่งให้ เป็นต้น แม้จะได้ส่งให้พระภิกษุสงฆ์แล้วก็ตาม ก็ถือว่ายังไม่ได้ประเคนอยู่นั่นเอง

3) วิธีประเคนสิ่งของแด่พระภิกษุสงฆ์

- ถ้าเป็นชาย ให้นั่งคุกเข่าหน้าพระภิกษุสงฆ์ ห่างจากท่านประมาณ 1 ศอก ยกของที่จะประเคนส่งให้ท่านได้เลย
- ถ้าเป็นหญิง ให้อ่างของที่จะประเคนลงบนผ้ารับประเคนที่ท่านทอดออกมารับ แล้วปล่อยมือเพื่อพระภิกษุสงฆ์จะได้หยิบของนั้น

- เมื่อประเคนเสร็จแล้ว ให้กราบ 3 ครั้ง หรือไหว้ 1 ครั้งก็ได้ ถ้าของที่ประเคนมีมาก ก็ให้ประเคนของให้หมดเสียก่อน แล้วจึงกราบหรือไหว้ ไม่นิยมกราบหรือไหว้ทุกครั้งที่ประเคน
- ถ้าพระผู้รับประเคนนั่งเก้าอี้หรืออยู่บนอาสนะสูง ผู้ประเคนไม่อาจนั่งประเคนได้ ก็ให้ถอดรองเท้าเสียก่อนแล้วยืนประเคนตามวิธีที่กล่าวแล้ว
- ของที่ประเคนแล้ว ห้ามคลุกหัดสั้แต่ต้องอีก เป็นเรื่องของพระท่านจะหยิบส่งกันเอง หากไปแตะต้องเข้าโดยเจตนาหรือไม่เจตนาก็ตาม ของนั้นถือว่าขาดประเคน จะต้องประเคนใหม่
- สิ่งของที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน เช่น กระจอน จาน ช้อน แก้วเปล่า กระจดาช เป็นต้น ไม่นิยมประเคน

4) สิ่งของที่ไม่สมควรประเคนถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ เงิน และวัตถุที่ใช้แทนเงิน เช่น ธนบัตร ไม่สมควรประเคนถวายพระภิกษุสงฆ์โดยตรง แต่นิยมใช้ใบปวารณาดังตัวอย่างแทนตัวเงิน ส่วนตัวเงินนิยมมอบไว้กับไวยาวัจกรของพระภิกษุรูปนั้น

ตัวอย่างใบปวารณาถวายปัจจัย

ข้าพเจ้าขออน้อมถวายปัจจัยสี่ อันควรแก่สมณะบริโภคแด่พระคุณเจ้าเป็นมูลค่า
บาท สตางค์ ได้มอบไว้แก่ไวยาวัจกรของพระคุณเจ้าแล้ว
 หากพระคุณเจ้า มีความประสงค์สิ่งใดอันควรแก่สมณะบริโภคแล้วโปรดเรียกได้จาก
 ไวยาวัจกรของพระคุณเจ้านั้น เทอญ

ลงนาม ผู้ถวาย
 วันที่ เดือน พ.ศ.

ใบปวารณานี้ นิยมใส่ซองร่วมถวายไปกับเครื่องไทยธรรม ส่วนเงินค่าปัจจัยนั้น
 มอบไปกับศิษย์หรือไวยาวัจกรของพระภิกษุสงฆ์นั้น ๆ

5) **วัตถุณามาต** สิ่งของที่พระพุทธองค์ทรงห้ามพระภิกษุสงฆ์จับต้อง เรียกว่า “วัตถุณามาต” ห้ามนำไปประเคนถวายพระภิกษุ เพราะผิดวินัยพุทธบัญญัติ ได้แก่

1. ผู้หญิง ทั้งที่เป็นทารกแรกเกิดและผู้ใหญ่ รวมทั้งเครื่องแต่งกาย รูปภาพ รูปปั้นทุกชนิดของผู้หญิง
2. รัตนะ 10 ประการ คือ ทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วประพาฬ ทับทิม บุษราคัม สังข์ เลี่ยมทอง ศิลา เช่น หยก และโมรา ฯลฯ
3. เครื่องศาสตราวุธทุกชนิด อันเป็นเครื่องทำลายชีวิต
4. เครื่องดักสัตว์ทุกชนิด
5. เครื่องดนตรีทุกชนิด
6. ข้าวเปลือก และผลไม้อันเกิดอยู่กับที่

5.4.8 การรับสิ่งของจากพระภิกษุสงฆ์

ต้องรับด้วยความเคารพ เรียบร้อย อย่าให้กลายเป็นจุดลาก ยื้อแย่ง หรือข่มขู่พระภิกษุ

1) การรับขณะพระภิกษุยืนอยู่ หรือนั่งบนอาสนะ

- เมื่อเข้าใกล้พอควร ยืนไหว แล้วยื่นมือทั้งสองเข้าไปรับ พร้อมกับน้อมตัวลงเล็กน้อย สำหรับท่านชายรับสิ่งของกับมือท่าน สำหรับท่านหญิงแบฝ่ามือทั้งสองชิดกัน คอยรองรับสิ่งของ
- เมื่อรับแล้ว ถ้าสิ่งของนั้นเล็ก นิยมน้อมตัวลง ยกมือไหว้ พร้อมกับสิ่งของที่อยู่ในมือ ถ้าสิ่งของที่รับนั้นใหญ่ หรือหนัก ไม่ต้องยกมือไหว้ แล้วก้าวเท้าซ้ายถอยหลังออกไป 1 ก้าว ชักเท้าขวามาชิด แล้วหันหลังกลับ เดินไปได้

2) การรับขณะพระภิกษุนั่งเก้าอี้

- เมื่อเดินเข้าไปใกล้ประมาณ 2 ก้าวแล้ว นั่งคุกเข่าซ้ายชันเข่าขวาขึ้น น้อมตัวลง ยกมือไหว้ แล้วยื่นมือทั้งสองออกไปรับสิ่งของดังกล่าว
- เมื่อรับสิ่งของแล้วถ้าสิ่งของนั้นเล็ก นิยมน้อมตัวลงยกมือไหว้พร้อมกับสิ่งของที่อยู่ในมือ ถ้าสิ่งของนั้นใหญ่หรือหนัก นิยมวางสิ่งของนั้นไว้ข้างตัวด้านซ้ายมือ น้อมตัวลงยกมือไหว้ แล้วยกสิ่งของนั้นด้วยมือทั้งสอง ประคองยืนขึ้น ชักเท้าขวากลับมายืนตรง ก้าวเท้าซ้ายถอยหลังไป 1 ก้าว แล้วชักเท้าขวาชิดหันหลังกลับ เดินไปได้

3) การรับขณะพระภิกษุนั่งกับพื้น

- เดินเข้าไปด้วยกิริยาอาการสำรวม เมื่อถึงบริเวณที่ปูลาดอาสนะไว้ นั่งคุกเข่าแล้วเดินเข้าเข้าไป เมื่อถึงที่ใกล้ประมาณ 1 ศอกเศษ นั่งคุกเข่า กราบ 3 ครั้ง ยื่นมือทั้งสองออกไปรับสิ่งของดังกล่าว
- เมื่อรับสิ่งของแล้ว นิยมวางสิ่งของนั้นไว้ข้างหน้าด้านขวามือ กราบ 3 ครั้ง แล้วหยิบสิ่งของนั้นด้วยมือทั้งสอง ประคองเดินเข้าถอยหลังออกไปจนสุดบริเวณที่ปูลาดอาสนะไว้ แล้วลุกขึ้นยืนเดินกลับไปได้

- กิริยาอาการเดินเข้านั้น นิยมตั้งตัวตรง ถ้าไม่ได้ถือสิ่งของ มือทั้งสองห้อยอยู่ข้างตัว ถ้าถือสิ่งของ มือทั้งสองประคองสิ่งของยกขึ้นอยู่ระดับอก ศอกทั้งสองแนบชิดชายโครง
- ขณะเดินเข้า ร่างกายส่วนบนไม่เคลื่อนไหว ไม่ซัดสาย ไม่โยกโคลงไปมา ไม่เอียงซ้าย ไม่เอียงขวา ร่างกายส่วนล่างเท่านั้นที่เคลื่อนไหว และขณะเดินเข้าเข้าไป หรือถอยหลังออกมานั้น นิยมให้ตรงเข้าไปแล้วตรงออกมา

5.4.9 การกรวดน้ำและรับพรพระ

การกรวดน้ำ คือ การรินน้ำหลังลงให้เป็นสาย อันเป็นเครื่องหมายแห่งสายน้ำใจอันบริสุทธิ์ ตั้งใจอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลที่ตนได้ทำมาในวันนั้นให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ถ้าผู้ล่วงลับนั้นเป็นผู้มีอาวุโสน้อยกว่า เช่น เป็นบุตร ธิดา เป็นน้อง หรือเป็นผู้ได้บังคับบัญชา ก็ถือว่าได้แผ่เมตตาคุณธรรมของตน ไปสู่ผู้ล่วงลับเหล่านั้น ถ้าเป็นผู้อาวุโสมากกว่า เช่น เป็นบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นพี่ เป็นครูอาจารย์ เป็นต้น ก็ถือว่าได้แสดงความกตัญญูตเวทิตาต่อท่านเหล่านั้น

การรับพรพระ คือ อาการที่เจ้าภาพนอบน้อมทั้งกายและใจรับความปรารถนาดีที่พระภิกษุตั้งกัลยาณจิต สวดประสิทธิ์ประสาทให้เจ้าภาพรอดพ้นจากอันตรายภัยพิบัติทั้งหลาย และเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ เป็นต้น

วิธีปฏิบัติในการกรวดน้ำ

- น้ำที่ใช้กรวดนั้น นิยมใช้น้ำที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งอื่นเจือปน เช่น น้ำประปา น้ำฝน น้ำบ่อ เป็นต้น
- ภาชนะที่ใส่น้ำกรวด ต้องเตรียมล่วงหน้าไว้ให้พร้อม ใส่น้ำให้เต็ม และมีที่รอง หากไม่มีภาชนะสำหรับกรวดน้ำโดยเฉพาะ จะใช้ขันหรือแก้วน้ำแทนก็ได้ ในกรณีนี้ ควรหาจานหรือถาดไว้รองกันน้ำหกด้วย
- เมื่อถวายไทยธรรมแด่พระภิกษุสงฆ์เสร็จแล้ว เจ้าภาพหรือประธานในพิธีนิยมนั่งกับพื้น ห่างจากพระภิกษุสงฆ์พอสมควร ประคองภาชนะที่ใส่น้ำกรวดด้วยมือทั้งสอง เตรียมกรวดน้ำ
- เมื่อพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นหัวหน้าเริ่มอนุโมทนาว่า “ยถา วาริวหา...” พึงรินน้ำให้ไหลลงเป็นสายโดยไม่ให้สายน้ำขาดตอนเป็นหยด ๆ พร้อมทั้งตั้งใจสำรวมจิต อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยนึกในใจดังนี้

อิหัง เม ญาตินัง โหตุ, สุขิตา โหนตุ ญาตะโย

แปลว่า ขอส่วนบุญนั้นจงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของข้าพเจ้า ขอญาติทั้งหลายของข้าพเจ้า จงมีความสุขเถิด

- คำกรวดน้ำนี้จะใช้แบบอื่นก็ได้ หรือจะนึกคิดเป็นภาษาไทยให้มีความหมายว่า อุทิศส่วนบุญไปให้แก่ผู้นั้น โดยระบุชื่อลงไปด้วยก็ได้
- ถ้าภาชนะที่กรวดน้ำมีปากกว้าง เช่น ขัน หรือแก้วน้ำ นิยมใช้นิ้วชี้มือขวารองรับสายน้ำให้ไหลไปตามนิ้วนั้น เพื่อป้องกันมิให้น้ำไหลลงเปรอะเปื้อนพื้นหรืออาสนะ ถ้าภาชนะปากแคบ เช่น คนโท หรือ

ที่กรวดน้ำโดยเฉพาะ ก็ไม่ต้องรอง เพียงใช้มือทั้งสองประคองภาชนะน้ำนั้นรินลง

- เมื่อตั้งใจอุทิศเป็นการส่วนรวมแล้ว จะอุทิศส่วนบุญเฉพาะเจาะจงผู้ใดผู้หนึ่งต่อก็ได้ โดยระบุชื่อบุคคลนั้นลงไปให้ชัดเจน

- เมื่อพระภิกษุรูปที่สองรับว่า “สัพพีติโย....” แล้ว พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดจะอนุโมทนา ผู้กรวดน้ำจะหยุดกรวด เทน้ำลงทั้งหมด แล้วประนมมือตั้งใจรับพรซึ่งพระภิกษุสงฆ์กำลังให้ต่อไป

- ขณะที่พระภิกษุสงฆ์กำลังสวดอนุโมทนาอยู่นั้น เจ้าภาพหรือประธานในพิธีไม่ลุกไปทำภารกิจ หรือธุรกิจอย่างอื่นกลางคัน ควรนั่งรับพรไปจนกว่าจะจบ เพราะเวลานั้นเป็นเวลาซึ่งพระภิกษุสงฆ์กำลังประสิทธิ์ประสาทพรแก่เจ้าภาพ

- เมื่อพระภิกษุสงฆ์อนุโมทนาจบ จึงกราบหรือไหว้พระภิกษุสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง แล้วนำน้ำที่กรวดนั้นไปเทที่พื้นดินรดต้นไม้ หรือเทที่พื้นหญ้าภายนอกตัวอาคาร บ้านเรือน เพื่อฝากไว้กับแม่พระธรณีตามคติแต่โบราณ

- การกรวดน้ำ ฟังกระทำเมื่อได้บำเพ็ญกุศลหรือความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เช่น ทำบุญใส่บาตรถวายสิ่งของแด่พระภิกษุสงฆ์ หรือให้ทานแก่คนยากจน หรือเสียสละปัจจัยก่อสร้างสาธารณประโยชน์อย่างอื่น แม้จะไม่มีพระภิกษุสงฆ์อนุโมทนาต่อหน้า จะกรวดน้ำคนเดียวเงียบ ๆ หรือกรวดหลังสวดมนต์ไหว้พระก่อนนอนก็ได้

- การกล่าวคำกรวดน้ำที่เป็นภาษาบาลี ฟังศึกษาความหมายให้เข้าใจก่อนเป็นดี ไม่ใช่วกันมาอย่างไรก็วกันไปอย่างนั้น โดยไม่รู้ความหมายที่แท้จริง จึงต้องถามท่านผู้รู้หรือศึกษาวิธีการก่อน ทั้งนี้ จะเป็นผลดีแก่ตัวผู้ทำเอง คือ นอกจากจะได้ชื่อว่า ทำถูก ทำเป็นแล้ว ยังจะเกิดประโยชน์ที่ต้องการด้วย

- ข้อควรจำเวลากรวดน้ำ คือ ต้องตั้งใจทำจริง ๆ ไม่ใช่ทำเล่น ๆ หรือทำเป็นเล่น หากว่าภาชนะใส่น้ำกรวดไม่มี หรือมีไม่พอกัน ก็ฟังนั่งกรวดในใจนิ่ง ๆ โดยนำใจกรวดอุทิศเลย ไม่ควรไปนั่งรวมกลุ่มกันแล้วจับแขน จับขา จับชายผ้า จับข้อศอกกันแล้วกรวดน้ำ มองดูซุลมุนไปหมด ไม่งามตา ทั้งไม่เกิดประโยชน์ เพราะจิตใจของผู้กรวดจะไม่สงบเป็นสมาธิ ซ้ำบางครั้งก็หัวเราะกันคึกคักไปก็มี ต้องกรวดเป็น และตั้งใจกรวดจริง ๆ จึงจะมีผลจริง

4.4.10 การยืน เดิน นั่ง ในบริเวณและสถานที่ปฏิบัติธรรม

1) การยืน

1. การยืนตามลำพัง ควรให้เข้าไปในลักษณะสุภาพ สบาย ขาชิด สง่า ไม่หันหน้าหันหลังหรือแกว่งแขนไปมา

2. การยืนเฉพาะหน้าพระภิกษุสงฆ์หรือผู้ใหญ่ ถ้าไม่จำเป็น ไม่ควรยืนตรงหน้าท่าน ควรยืนเฉียงไปทางใดทางหนึ่ง อาจทำได้ 2 วิธี คือ

1) ยืนตรง ขาชิด ปลายเท้าห่างกันเล็กน้อย มือทั้งสองแนบข้าง

2) ยืนค้อมส่วนบนตั้งแต่เอวขึ้นไปเล็กน้อย มือประสาน

การประสานมือทำได้ 2 วิธี คือ

ก) คว่ำมือซ้อนกัน จะเป็นมือไหนทับมือไหนก็ได้

ข) หงายมือทั้งสอง สอดนิ้วเข้าระหว่างร่องนิ้วของแต่ละมือ

2) การเดิน

1. เดินตามลำพัง ให้เดินอย่างสุภาพ หลังตรง ช่วงก้าวไม่ยาวหรือสั้นเกินไป ไม่เดินเหลียวหน้าเหลียวหลัง แกว่งแขนพองาม ไม่เดินลากเท้า ส้ารวมท่าเดินให้เรียบร้อย

2. เดินกับพระภิกษุสงฆ์หรือผู้ใหญ่ ให้เดินเยื้องไปทางซ้ายข้างหลังท่าน เว้นระยะห่างประมาณ 2-3 ก้าว ไม่เดินเหมือนเดินตามลำพัง ให้อยู่ในลักษณะนอบน้อมส้ารวม ถ้าเป็นการเดินในระยะใกล้ มือควรประสานกัน (ดูระเบียบปฏิบัติการแสดงความเคารพพระภิกษุสงฆ์ประกอบด้วย)

3. เดินเข้าสู่ที่ชุมนุมหรือสถานที่ปฏิบัติธรรมที่มีเก้าอี้นั่ง ให้ปฏิบัติดังนี้

1. เดินเข้าไปอย่างสุภาพ

2. เมื่อผ่านผู้ที่นั่งอยู่ก่อน ก้มตัวเล็กน้อย ถ้าผู้นั่งเป็นผู้อาวุโสกว่า ก็ก้มตัวมาก ระวังอย่าให้เสื้อผ้า หรือส่วนของร่างกายไปถูกต้องผู้อื่น

3. ถ้าไม่มีการกำหนดที่นั่ง ก็นั่งเก้าอี้ที่สมควรแก่ฐานะโดยสุภาพ อย่าลากเก้าอี้ให้ดัง หรือโยกย้ายเก้าอี้ไปจากระดับที่ตั้งไว้

4. ถ้าเป็นการนั่งที่กำหนดที่นั่งไว้ ก็นั่งตามที่ของตน

4. เดินเข้าสู่ที่ชุมนุมหรือสถานที่ปฏิบัติธรรมที่ต้องนั่งกับพื้น ให้ปฏิบัติดังนี้

1. เดินเข้าไปอย่างสุภาพ

2. เมื่อผ่านผู้ที่นั่งอยู่ก่อน ให้ก้มตัวมากหรือน้อยสุดแต่ระยะใกล้ไกล หรือผู้นั่งอาวุโสมากหรือน้อย ระวังอย่าให้เสื้อผ้าหรือส่วนของร่างกายไปถูกต้องผู้อื่น

3. ผ่านแล้วเดินตามธรรมดา

4. ถ้าระยะใกล้มาก ใช้เดินเข้า

การเดินเข้า คือ การใช้เข้าทั้งสองข้างยันลงพื้นโดยงอขาพับไปทางด้านหลัง ใช้เข่าก้าวไปข้างหน้าหรือถอยหลัง ดุจใช้เท้าเดิน แต่การก้าวเข้าหรือเดินเข้านั้น ช่วงก้าวจะก้าวเพียงสั้น ๆ ไม่ใช้การก้าวยาว เพราะนอกจากจะทำให้เดินเข้าไม่ถนัดแล้ว การพุงตัวจะไม่เพียงพอ วิธีเดินเข้าปฏิบัติดังนี้

1. นั่งคุกเข่า ตัวตรง มืออยู่ข้าง ๆ ลำตัว

2. ยกเข่าขวา-ซ้าย ไปข้างหน้าทีละข้างสลับกัน ปลายเท้าตั้งช่วงก้าวพองาม ไม่กระชั้นเกินไป

3. มือห้อยลงข้างตัว แกว่งได้เล็กน้อยเช่นเดียวกับการเดิน

การเดินในหมู่คนมาก ๆ ควรรักษาแนวให้ตรงกับคนหน้า ไม่ควรแซงขึ้นหน้า ทำให้ขาดระเบียบวินัย การยืนกันมาก ๆ ควรยืนให้ตรงคนหน้า ให้ถือแนวศีรษะให้ตรงกัน

ในพิธีกรรม ขณะประกอบพิธีควรรักษาความเรียบร้อย ในระหว่างประกอบพิธีกรรมอยู่หากเกิดความผิดปกติในเรื่องดินฟ้าอากาศก็ดี หรือสิ่งอันไม่คาดคิดก็ดี ควรรักษาความเป็นระเบียบวินัยไว้ก่อน คอยฟังคำสั่งของประธานในพิธีว่าจะให้ปฏิบัติอย่างไรบ้าง ควบคุมสติให้ดี ไม่ควรตื่นตระหนกและซุ่มนุ่นวายน เพราะจะทำให้ขาดระเบียบวินัย และอาจเกิดอุบัติเหตุขึ้นได้ เนื่องจากการกระทำของหมู่ชนที่ขาดสติสัมปชัญญะ เช่น มีการผลักดันกันบ้าง เกิดโกลาหล ทำให้กระทบกระทั่งได้ เป็นต้น

3) การนั่ง

1. **นั่งเก้าอี้** ให้นั่งตัวตรง หลังพิงพนักเก้าอี้ เท้าชิด เข้าชิด มีอวางบนหน้าขา ถ้าเป็นเก้าอี้มีเท้าแขน เมื่อนั่งตามลำพังจะเอาแขนพาดที่เท้าแขนก็ได้ ไม่ควรนั่งโดยเอาปลายเท้าหรือขาไขว้กันอย่างไขว่ห้าง ควรนั่งเต็มเก้าอี้ อย่านั่งโดยโยกเก้าอี้ให้โยกหน้าหรือเอนหลัง ถ้าเป็นหญิงต้องระมัดระวังเครื่องแต่งกายอย่าให้ประเจิดประเจ้อ

2. **นั่งกับพื้น** นิยมนั่งพับเพียบ การนั่งพับเพียบ หมายถึง การนั่งตัวตรง พับขาทั้งสองข้างไปทางขวา หรือทางซ้ายก็ได้ตามถนัด ในหมู่ชาวพุทธ ถือว่าเป็นท่านั่งที่สุภาพเรียบร้อยมากที่สุด ควรทำในกรณีที่ต้องนั่งกับพื้นต่อหน้าพระพุทธรูป พระสงฆ์ หรือขณะที่นั่งฟังเทศน์ เป็นต้น

3. **นั่งตามลำพัง** ให้นั่งพับเพียบในลักษณะสุภาพ ยึดตัว ไม่ต้องเก็บปลายเท้า แต่อย่าเหยียดเท้า มีอวางไว้บนตักก็ได้ ผู้หญิงจะนั่งเท้าแขนก็ได้ การเท้าแขนอย่าเอาท้องแขนไว้ข้างหน้า ผู้ชายไม่ควรนั่งเท้าแขน นั่งปล่อยแขนได้

4. **นั่งต่อหน้าพระภิกษุสงฆ์ หรือผู้ใหญ่** ให้นั่งพับเพียบเช่นเดียวกับนั่งตามลำพัง แต่น้อมตัวเล็กน้อย ต้องเก็บปลายเท้า มือประสานกัน

วิธีนั่งพับเพียบแบบชาย

ให้นั่งพับขาทั้งสองราบลงกับพื้น หันปลายเท้าไปทางด้านหลัง จะพับขาทั้งสองไปทางซ้าย หรือขวาก็ได้ตามถนัด หัวเข่าแยกห่างจากกัน จนกระทั่งฝ่าเท้าข้างหนึ่งจรดกับหัวเข่าอีกข้างหนึ่ง อย่านั่งทับฝ่าเท้า มือทั้งสองประสานกันวางไว้ที่หน้าตัก ไม่เท้าแขน กายตั้งตรง เป็นท่านั่งที่สง่ามาก (แต่ถ้านั่งต่อหน้าผู้ใหญ่ นิยมลดความสง่าลง โดยแยกเข่าห่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และวางขาทับบนฝ่าเท้า)

วิธีนั่งพับเพียบแบบหญิง

ให้นั่งพับขาทั้งสองราบกับพื้น หันปลายเท้าไปทางด้านหลัง จะพับขาทั้งสองไปทางขวา หรือซ้ายก็ได้ แต่หัวเข่าทั้งสองแนบชิดกัน ไม่นิยมแยกเข่า ถ้านั่งพับไปทางขวาก็วางขาขวาทับฝ่าเท้าซ้าย ปลายเท้าขวาพับไปทางด้านหลัง ถ้านั่งพับไปทางซ้าย ก็วางขาซ้ายไว้บนฝ่าเท้าขวา ปลายเท้าซ้ายหันไปทางด้านหลัง นั่งกายตั้งตรง ไม่โอนเอนไปมา ฝ่ามือประสานกันวางไว้บนหน้าตัก ไม่เท้าแขนเป็นอันขาด ยกเว้นคนป่วย กับคนชรา

วิธีเปลี่ยนท่านั่งพับเพียบ

เมื่อนั่งพับเพียบอยู่ข้างเดียวเป็นเวลานาน ๆ ถ้าเมื่อยมากต้องการเปลี่ยนอิริยาบถไปพับเพียบอีกข้างหนึ่ง ให้ใช้มือทั้งสองยันที่หัวเข่าทั้งสอง หรือยันที่พื้นข้างหน้า แล้วกระเหย่งตัวขึ้นพร้อมกับพลิกเปลี่ยนเท้าพับไปอีกข้างหนึ่ง โดยพลิกเท้าผลัดเปลี่ยนอยู่ด้านหลังไม่นิยมยกเท้ามาผลัดเปลี่ยนกันข้างหน้า เพราะไม่สุภาพ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ก. เอกสารปฐมภูมิ

พระวินัยปิฎก

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามรัฐเตปิฎก 45 เล่ม. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2468-2473.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

หนังสือทั่วไป

ดั่งตถุณ. เสียตายคนตายไม่ได้อ่าน. กรุงเทพฯ : ดีเอ็มจี, 2548.

พิน ดอกบัว, รองศาสตราจารย์. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2539.

เสถียร โพนินันทะ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.

ทวี มุขระโกษา. นักวิทยาศาสตร์เอกของโลก. กรุงเทพฯ : สถาพรบุ๊คส์, 2548.

ผศ.วินิตา ข้าเขียว. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ : พรวานนการพิมพ์, 2543.

พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ (2551), ประวัติศาสตร์สากล, หน้า 405.

พระศรีปริยัติโมลี. พระพุทธเจ้าในสายตานักปราชญ์โลก. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปี 2543

พระศรีปริยัติโมลี (2543), พระพุทธเจ้าในสายตานักปราชญ์โลก, หน้า 63.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). พระธรรมเทศนา 69 กัณฑ์, กัณฑ์ 14 เขมาเขมสรณคัมภ์, และ กัณฑ์ 31 รัตนสูตร สังฆรัตนะ, 2538.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) (2538), พระธรรมเทศนา 69 กัณฑ์, กัณฑ์ 14 เขมาเขมสรณคัมภ์ คาทากัณฑ์ 31 รัตนสูตร, หน้า 381 และ หน้า 173-174.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). พระธรรมเทศนา 69 กัณฑ์, กัณฑ์ 29 ภัตตานุโมทนาภ, 2538

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) (2538), พระธรรมเทศนา 69 กัณฑ์, กัณฑ์ 29 ภัตตานุโมทนาภ, หน้า 343.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). พระธรรมเทศนา 69 กัณฑ์, กัณฑ์ 3 รัตนตตยคณปณามคธา, 2538.

พระอริยคุณาธาร. **ทิพยอำนาจ**, 2538.

พระอริยคุณาธาร (2527), **ทิพยอำนาจ**, หน้า 507-512.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) (2538), **พระธรรมเทศนา 69 กัณฑ์, กัณฑ์ 30 ภัตตานุโมทนา** หน้า 359.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต). **คำวัต**. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, 2548.

ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก. สมเด็จพระ (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ธรรมดุษฎี**. กรุงเทพฯ : ส่องสยาม, 2537.

พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาณี ป.ธ. 6), พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตโต ป.ธ. 9) และคณะ, **พระไตรปิฎกปริทัศน์**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 3.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชันส์, 2546.

โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย. **สูตรสำเร็จบาลีไวยากรณ์**, 2538.

ฐิตินารถ ฌ พัทลุง. **เข็มทิศชีวิต**, 2538.

พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว). **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์, 2538.

พระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). **มรดกธรรมของหลวงพ่อดอกน้ำ (พระมงคลเทพมุนี), กัณฑ์ 15 ปัจฉิมวาท**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2539.

ส.ผ่องสวัสดิ์. **ชีวิตนี้มีไว้ห่มเติมพัน (บทเทศน์พระภาวนาวิริยคุณ)**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2550.

บรรจบ บรรณรุจิ. **กระบวนการเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจสมุปาท**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2535.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **หนังสือพระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2555.

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. **วิเคราะห์ประวัติการนับถือศาสนาพุทธและศิลปะ : พระพุทธรูปในเอเชีย**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, 2546.

กานต์ธีรา, **“พระพุทธรูป” ธรรมลีลา 8, 89 (2551)**.

สุชาดา วราห์พันธ์. **วิถีธรรมวิถีไทย**. จังหวัดที่พิมพ์ : โรงพิมพ์, 2538

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานพุทธเจดีย์**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2518.

ศิลปากร, กรม. **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2526.

สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 5**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2552. หน้า 5

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัต**. กรุงเทพฯ : วัดราชโอรสาราม, 2548

ฉติมา พิทักษ์ไพรวรรณ. ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ, 2556.

ราชบัณฑิตยสถาน.พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 [electronic resource] /

ราชบัณฑิตยสถานและศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์ แห่งชาติ. กรุงเทพฯ :

ราชบัณฑิตยสถาน, 2539.

ราชบัณฑิตยสถาน (2525), พจนานุกรม (ฉบับอิเล็กทรอนิกส์).

นิตยสารและหนังสือพิมพ์ออนไลน์

อภิวัฒน์ ไควินทรานนท์. (2556). พระพุทธมารวิชัย พระพุทธรูป สมัยสุโขทัย ที่อัญเชิญมาเป็น

พระประธาน ในพระวิหาร พระอารามหลวง ใน วัดพระเชตุพล, ลานโพธิ์, ปีที่ 39 ฉบับที่ 1113.

ผู้จัดการออนไลน์. 2559. สุรยุทธ์”ย้าฟังเสียงวิจารณ์-ไม่กลัวถูกเป็นไฟ ลุยล้างรัฐตำรวจ. 17 พฤศจิกายน,

2549, <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9490000142121>

ภาษาอังกฤษ

Fremantle Anne Jackson. 1909-2002. **Age of faith**. New York : Time, inc, 1966.

Prof. Dr. PV.Bapat, 1956. In **2500 years of Buddhism**. New Delhi : Government Of India, 1987.

Snodgrass, Adrian. **The Symbolism of The Stupa**. New York : Cornell University, 1985.

Page 156